

1850-2000: EMINESCU – 150

MIHAI EMINESCU ȘI ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

DAN PRODAN

Opera lui Mihai Eminescu, „omul deplin al culturii românești”¹, inegalabilă pe plan ideatic, calitativ și cantitativ în literatura română, poate fi abordată din multiple unghiuri tematice. Una dintre direcțiile tematice de studiere a **operei** eminesciene este **reflectarea** istoriei Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane între secolele XIV-XIX. Există deja o bibliografie, directă sau indirectă, pe această temă, incompletă însă: s-au formulat considerații generale referitoare la *Mihai Eminescu-istoric*², monografiile consacrate vieții și operei lui Eminescu, studiile introductive la volumele *Operele* acestuia, diferite contribuții și articole cu tematici conexe celei din titlu, la care se adaugă propria mea ofertă de cercetare, în care am atras atenția asupra necesității abordării acestui segment al creației eminesciene, precizat anterior³. Cu toate acestea, nu avem încă în bibliografia eminesciană un studiu temeinic asupra reflectării istoriei otomane și a relațiilor româno-otomane (secolele XIV-XIX) în **opera** lui Eminescu (poezie, proză, publicistică, anecdotică, bibliografii, rezumate și fișe de lucru utilizate de marele poet și ziarist etc.).

Parcursul integrală a celor 16 volume ale **Operele** lui Eminescu⁴, selectarea tuturor contribuțiilor genialului autor pe tema enunțată în titlu și analiza științifică a acestora permit întocmirea următoarei **diagrame** tematico-cronologico-geografică⁵:

1. **istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane în secolul al XIV-lea**, cu privire specială la confruntarea politică, ideologică, religioasă și militară către Mircea cel Bătrân și Bâyezîd I Yildirim.

¹ Constantin Noica, *Eminescu sau gânduri despre Omul deplin al culturii românești*, București, 1975.

² Tudor Nedelcea, *Eminescu istoricul*, Fundația și editura „Scrișul Românesc”, Craiova, 1998.

³ Dan Prodan, *O abordare necesară: Mihai Eminescu și istoria Imperiului Otoman*, în „Mentor XXI”, anul II, nr. 1(6)/ ianuarie-februarie-martie 2000, Botoșani, p.2A.

⁴ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I-XVI+XVII (Bibliografie), ediție critică îngrijită de Perpessicius, Petru Creția, Al. Oprea, D. Vatamaniuc, București, 1939-1999.

⁵ Dan Prodan, *op. cit.*, p.2 A.

2. episoade din istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane, între secolul XV- mijlocul secolului XIX.

3. Un nou puseu al „crizei orientale“ (1875-1877), războiul ruso/româno-otoman (1877-1878) și urmările sale; evoluțiile interne din Imperiul Otoman (1876-1882).

4. Europa sud-dunăreană și Orientul Apropiat otomane au fost zonele de desfășurare ale acțiunilor unor anecdote și fabule cu problematică/ tematică orientală; astfel, în animalele personificate recunoaștem ușor arhetipuri umane, concepții, tradiții, obiceiuri, mentalități, elemente de cultură și civilizație otomano-arabo-persane.

5. Ca o extensie geografico-istorică a Orientului Apropiat otoman au fost Arabia și Orientul Mijlociu, de unde poetul a preluat unele teme literaro-filosofice și unde a plasat desfășurarea și deznodământul unor creații în versuri sau în proză ale sale.

*

* *

1. Referitor la istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane, în secolul al XIV-lea, două au fost evenimentele istorice reale pe care Titanul Universal Mihai Eminescu le-a prezentat în versuri inegalabile:

a) **fondarea principatului (beylik-ului) otoman** în N-V Anatoliei, în jurul anului 1300, de către 'Osmân Gâzi bey, și expansiunea tânărului stat în deceniile următoare⁶;

b) **confruntarea**, pe multiple planuri, **dintre Mircea cel Bătrân**, marele voievod și domn al Țării Românești (1386-1418), și sultanul otoman Bâyezid I Yıldırım (1389-1402)⁷.

Întemeierea beylik-ului otoman, la începutul secolului al XIV-lea, și extinderea sa teritorială în următoarele nouă decenii au fost prezentate de Mihai Eminescu în prologul *Scrisorii a III-a*⁸, prin inegalabila prelucrare și versificare a motivului poetic al visului lui 'Osmân („arboarele universului otoman“). Mă interesează în mod deosebit lucrările istorice

⁶ Din bogata bibliografie istorică referitoare la acest eveniment istoric, vezi: Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. Classical Age, 1300-1600*, ed.I, Variorum Reprint, London, 1973, pp.5-16; ed. a II-a, 1989; ediția românească, idem, *Imperiul Otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea glosarului și indicelui de Dan Prodan, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp.45-60; idem, *Formation of the Ottoman Empire*, în *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, edited by Halil Inalcik and Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994, pp.11-17; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi. Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, T.T.K.B., Ankara, 1989, pp.236-251.

⁷ Vezi vol. *Marele Mircea Voievod, Monografie*, coordonator Ion Pătroiu, Editura Academiei, București, 1988, 536 p.

⁸ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I, *Poezii tipărite în timpul vieții. Introducere. Note și variante. Anexe*, ediție critică îngrijită de Perpessiciu, cu 50 de reproduceri după manuscrise, București, 1939, 523 p., pp.142-148; idem, *Opere*, vol. II, *Poezii tipărite în timpul vieții. Note și variante: de la Povestea codrului la Luceafărul*, ediție critică îngrijită de Perpessiciu, cu 54 de reproduceri după manuscrise, București, 1939, pp.291-293, 294-302, 303-314.

și operele literare, izvoarele istorice (documente, cronici, picturi, stampe, desene alegorice etc.), creații mitologice, etnografice etc. folosite de Eminescu ca surse de informare-documentare pentru elaborarea prologului și a părții I din *Scrisoarea a III-a*.

Cum foarte bine se știe, această problemă i-a preocupat pe eminescologi încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, la începutul veacului următor fiind identificate cu precizie⁹ unele lucrări și izvoare istorice utilizate de Eminescu ca surse de informare-documentare pentru istoria otomanilor și a relațiilor româno-otomane în secolul al XIV-lea. Analiza exhaustivă a manuscriselor lui Eminescu, publicarea ediției critice a *Opereilor* (17 vol., 1939-1999) Bardului de la Ipotești și îmbogățirea continuă a bibliografiei „Poetului nepereche” (aprecierea lui Nichita Stănescu) au oferit premisele unor noi cercetări, finalizate cu formularea unor concluzii¹⁰ ce au lămurit alte aspecte ale problemei surselor de informare-documentare eminesciene.

Revenind la prologul *Scrisorii a III-a*, precizez că Anghel Demetrescu a identificat, în 1903, ca sursă de informare-documentare pentru condițiile interne și externe, obiective și subiective, ale întemeierii *beylik*-ului otoman de către *bey*-ul 'Osmân I, sinteza elaborată de orientalistul-turcolog austriac Josef von Hammer-Purgstall¹¹. Istoricul vienez a prezentat astfel faptul istoric¹² precizat anterior (redau traducerea realizată de Anghel Demetrescu¹³ cu un secol în urmă, pentru a sublinia, încă o dată, o prioritate în istoriografia subiectului analizat):

„Osman, întemeietorul dinastiei osmanice și fiul lui Ortogrul, iubea pe frumoasa Malchatun, fata piosului și învățatului șeic Edebali, care, după ce-și terminase în Syria studiul legii, se așezase la Itburni, un sat din apropierea orașului Eskișer (vechiul Dorylaeum). Osman vizita adesea pe Edebali și, văzând într-o seară pe fata lui, frumoasa Malchatun, se aprinse de dragoste pentru ea și o ceru de soție; însă Șeicul îi refuză cererea,

⁹ Anghel Demetrescu, *Mihail Eminescu*, în revista „Literatură și arta română”. VII, 1903, București. pp.359-396 (reeditat în idem. *Opere*, ediție îngrijită de Ovidiu Papadima, București. 1937. 412 p., pp.223-271); dr. I. Grămadă, *Mihail Eminescu (Contribuții la studiul vieții și operei sale)*, Heidelberg, 1914.

¹⁰ Marin Bucur, *Cultura istorică la Eminescu*, în „Caietele Mihai Eminescu”, vol. V, Editura Eminescu, București, 1980, pp.19-38; idem (transcriere), *Fragmentarium. Manuscrisul istoric 2263*, în „C.M.E.”, V, pp.238-257 (ambele contribuții reeditate în: *Eminescu: Sens, Timp și Devenire istorică*, vol. II, îngrijit de Gh. Buzatu, Stela Cheptea și I. Saizu, Iași, 1989, pp.113-130, 145-160); Adrian Fochi, *La legende de la fondation de l'Empire Ottoman*, în „Studia et Acta Orientalia”, XI, 1983, Bucarest, pp.60-70; Dan Petrovanu, *Cultura lui Eminescu și manuscrisele sale*, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VIII, *Traduceri, transcrieri, excerpte*, ediție critică și prefată de Aurelia Rusu, București, 1986, pp.319-335; idem, *Surse pentru însemnări și fișe eminesciene cu caracter istoric*, în *Eminescu: Sens, Timp și Devenire Istorică*, vol. I, îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny și I. Saizu, Iași, 1988, pp.783-805.

¹¹ Josef von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. I. Band, 1300-1453. Pest, 1927 (690p. + 1 hartă), ed. I. pp.46-50 („visul lui Osman”); ed. a II-a, Wien, 1834, pp.65-69 (folosită de A. Demetrescu).

¹² *Ibidem*, ed. I, pp.49-50.

¹³ A. Demetrescu, *op. cit.*, 1937, pp.262-263.

pentru că nu credea în statornicia amorului tânărului osman și nici pe fiica sa vrednică de a fi soția unui principe.

Într-o seară, pe când Osman se culcase în casa lui Edebali, unde fusese primit ca oaspete, plin de răbdare, care, după proverbul Arabului, este cheia izbânzii, și plin de gânduri privitoare la obiectul amorului, prin care el, tăcând și supunându-se la privațiuni, a meritat mai întâi martiriul, i se arată în lumea ascunsă dinaintea ochiului adormit în afară, dar deschis înăuntru, următorul vis: El se vedea pe sine și pe Șeic, gazda sa, întins. Din pieptul lui Edebali se ridică luna nouă și plecându-se spre Osman ca lună plină, se ascunse și se cufundă în pieptul lui. Atunci răsări din coapsele lui un arbore și cresc în frumusețe și tărie tot mai mare și mai mare și-și întinse ramurile și cărările din ce în ce mai departe, și mai departe, acoperind cu umbra-i țările și mările până la extremul orizont al ținuturilor pământului. Sub umbra lui se ridicau munți ca Atlasul și Caucazul, Taurus și Haemus, întocmai ca patru stâlpi ai unui umbrar nesfârșit; din rădăcinile acestui arbore paradiziac isvorau patru râuri: Tigru, Eufratul, Nilul și Istrul. Corăbii acopereau râurile și flota mările, sămănături câmpurile și păduri munții. Din munți țâșneau izvoare roditoare și udu trandafirii și chiparoșii paradisiacelor livezi și dumbrave. Din văi se înălțau orașe cu domuri și cupole, cu piramide și obeliscuri falnice, cu colonne și turnuri, de pe vârful cărora strălucea semiluna, din ale căror galerii răsună glas de rugăciuni, în contextul privighetorilor cu mii de voci și al papagalilor cu mii de culori, cari cântau și murmurau sub răcorosul umbrar, ale cărui frunze erau în formă de săbii.

Acum se ridică un vânt cotropitor și pleacă vârful lor spre orașe și mai cu seamă spre orașul împăralesc al lui Constantin, care, la împreunarea a două mări și a două continente, prins ca un diamant între două safiruri și două smaralde, formează nestimata inelului domniei ce cuprindea pământul. Osman voia tocmai să apuce inelul când se deșteptă. Interpretarea visului, ca semn al domniei universale a unei dinastii ieșite din coastele lui Edebali și ale lui Osman, înlătură toate piedicile ce se împotriveau la căsătoria lui cu frumoasa Malchatun, reprezentată prin lună plină.¹⁴

M. Eminescu a preluat din expunerea lui Hammer-Purgstall *motivul poetic binomial, dual, al visului lui 'Osmân* (coabitarea cu luna transformată într-o frumoasă fecioară) și al *arborelui universal otoman*, pe care l-a prezentat genial, în versuri inegalabile¹⁴:

„Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo limbă,
Ce cu-a turmelor pășune, a ei patrie ș-o schimbă,
La pământ dormea ținându-și căpătâi mâna cea dreaptă,
Dară ochiu-nehis afară, înlăutru se deșteaptă.
Vede cum din ceruri luna lunecă și se coboară
Și s-apropie de dânsul preschimbată în fecioară. (...)

¹⁴ M. Eminescu, *Opere*, I, 1939, pp.142-144; II, 1943, pp.291-293, 294-296. 303-305.

Ea, șezând cu el alături, mâna fină i-o întinde,
Părul ei cel negru-n valuri de mătăasă se desprinde:
– Las' să leg a mea viață de a ta... În brațu-mi vino,
Și durerea mea cea dulce cu durerea ta alin-o...
Scriș în cartea vieții este și de veacuri și de stele
Eu să fiu a ta stăpână, tu stăpân vieții mele.
Și cum o privea sultanul, ea se-ntunecă... dispăre;
Iar din inima lui simte un copac cum că răsare,
Care crește într-o clipă ca în veacuri, mereu crește,
Cu-a lui ramuri peste lume, peste mare se lățește;
Umbra lui cea uriașă orizontul îl cuprinde
Și sub dânsul universul într-o umbră se întinde;
Iar în patru părți a lumii vede șiruri munții mari,
Atlasul, Caucazul, Taurul și Balcanii seculari;
Vede Eufratul și Tigris, Nilul, Dunărea bătrână -
Umbra arborelui falnic peste toate e stăpână.
Astfel, Asia, Europa, Africa cu a ei pustiuri
Și corăbiile negre legănându-se pe râuri,
Valurile verzi de grație legănându-se pe lanuri,
Mările țarmuitoare și cetăți lângă limanuri,
Toate se întind nainte-i... ca pe un uriaș covor,
Vede țară lângă țară și popor lângă popor -
Ca prin neguri alburie se strevăd și se prefac
În întinsă-mpărăție sub o umbră de copac.
Vulturii porniți la ceruri pân'la ramuri nu ajung,
Dar un vânt de biruință se pornește îndelung
Și lovește rânduri, rânduri în frunzișul sunător,
Strigăte de-Allah! Allahu! Se aud de sus prin nori,
Zgomotul creștea ca marea turburată și înaltă,
Urlete de bătalie s-alungau dupăolaltă,
Însă frunzele-ascuțite se îndoaie după vânt
Și deasupra Romei nouă se înclină la pământ.
Se cutremură sultanul... se deșteaptă... și pe cer
Vede luna cum plutește peste plaiul Eschișer.
Și privește trist la casa șeihului Edebali;
După gratii de fereastră o copilă el zări
Ce-i zâmbește, mlădioasă ca o creangă de alun;
E a șecului copilă, e frumoasa Malcatun.

Atunci el pricepe visul că-i trimis de la profet,
Că pe-o clipă se-nălțase chiar în rai la Mahomet,
Că din dragostea lumescă un imperiu se va naște,
Ai cărui ani și margini numai cerul le cunoaște.”

Am redat pe larg traducerea românească a legendei relatate de orientalistul austriac Hammer-Purgstall și versificarea genială a motivului „visului lui ʿOsmān – arborele universal otoman” de către Eminescu pentru a vedea, pe de o parte, **gradul de prelucrare** a mitului amintit de către poetul român, iar pe de altă parte, **originalitatea și modalitățile artistice** de elaborare a „introducerii otomane”, a prologului *Scrisorii a III-a*. M. Eminescu a versificat inegalabil textul lui Hammer-Purgstall, ignorând deliberat unele amănunte și augmentând artificial altele, pentru atingerea finalităților și obiectivelor poetice, artistice, estetice etc. pe care și le-a propus. De exemplu, în „introducerea otomană”-prologul *Scrisorii a III-a* nu apare numele **bey**-ului ʿOsmān, marele poet ignorând deliberat acest antroponim. Această omisiune voită putea avea drept cauză și o anumită incertitudine, existentă încă prin 1870-1880, asupra paternității „visului otoman”: Ertoğrul, urmașul său ʿOsmān sau chiar Băieșid I. Pe de altă parte, Hammer-Purgstall a prezentat parcimonios, într-o singură frază, coborârea Lunii de pe cer în pieptul lui ʿOsmān. Eminescu a imortalizat această alegorie în 17 versuri lungi, prezentând Luna într-o *altă ipostază*; personaj/factor istoric și simbol statal secular.

Legenda „visului lui ʿOsmān”, prezentată de Hammer-Purgstall, preluată și versificată de Eminescu, are la bază un motiv etnografic-folcloric foarte vechi, antic, făcând parte din categoria *legendelor* referitoare la originea unor populații sau popoare, regate sau imperii, eroi, regi sau împărați¹⁵. Adrian Fochi a identificat și a analizat în context universal, folosind metoda comparatistă, alte patru variante, cronologice-geografice diferite, ale legendei eroului fondator de stat cu dominație mono-, bi- sau tricontinentală („monarhie universală”) și a arborelui său genealogic: „arborele lui Ieseu” (în *Biblie, Vechiul Testament*); „legenda lui Cyrus Ahemenidul”, regele Persiei antice (la Herodot, în *Istorie*); „legenda lui Virgilius”, marele poet roman, fondatorul unui „imperiu spiritual poetic” (în creația poetului italian renașcentist Buonamente Aliprando; „legenda lui Vasile Macedoneanul”, împărat bizantin (la cronicarii bizantini din secolele IX-X e.n.)¹⁶.

Revenind la legenda „visului lui ʿOsmān”, aceasta a fost inclusă și prezentată în *Tevārīh-i Āl-i ʿOsmān (Istoriile dinastiei otomane)*, cronică anonime otomane redactate la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul celui următor. Având un rol important în legitimarea oficială a dinastiei otomane, a statului otoman și a politicii sale de dominație

¹⁵ D. Caracostea, *Simbolurile lui Eminescu*, în: vol. *Studii eminesciene*, ed. Ion Dumitrescu, Editura Mincerva, București, 1975, p. 176; A. Fochi, *op. cit.*, loc. cit., p.61.

¹⁶ A. Fochi, *op. cit.*, pp.61-66, 68-69.

universală, această legendă l-a prezentat pe Ertoğrul, tatăl lui 'Osmân, ca fiind cel care, în vis, a văzut viitorul strălucit, imperial, al familiei sale, prin politica realistă și victoriile glorioase ale fiului său, 'Osmân¹⁷.

În *concluzie*, legenda eroului fondator și a arborelui său genealogic, de origine orientală și vârstă trimilenară, a fost identificată în diferite culturi și civilizații antice și medievale, din Persia până în Italia romană, din Arabia până în țările baltice, trecând prin Imperiile Bizantin și Otoman. În ceea ce privește varianta otomană a acestei legende antice orientale, ea a fost reactualizată și adaptată la condițiile particulare, concrete, otomane¹⁸, îmbogățită cu elemente specifice secolelor XIV-XVI și zonelor geografice: Orientul Apropiat-Europa central-sudică-Africa de Nord. Prin această legendă s-a urmărit o finalitate ideologico-doctrinară precisă: legitimarea oficială a dinastiei, statului și politicii externe otomane, a preluării moștenirii și tradiției bizantine, prin asimilare-simbioză, de către Imperiul Otoman.

Este interesantă de urmărit prezentarea acestei legende de către istoricii europeni (turcologi sau tangențial preocupați de istoria otomană) din secolul XVI-sfârșitul secolului XIX. Astfel, umanistul turcolog german Hans Löwenklau (Johann Leunclävius) a preluat legenda din compilația *Tevârih-i Âl-i 'Osmân* și a inclus-o în lucrarea sa *Annales Sultanorum Othomanidarum, a turcis sva lingua scripti a J. L. Latine redditi*¹⁹, visul atribuindu-l lui Ertoğrul, tatăl lui 'Osmân. Peste două secole, în sinteza sa otomană, Mouradja d'Ohsson a introdus o dihotomie a „visurilor otomane“, făcând disjunția între „visul lui Ertoğrul“²⁰ și „visul lui 'Osmân“²¹. „Visul lui Ertoğrul“ precede cauzal, motivațional și temporal „visul lui 'Osmân“. Legenda spune că Ertoğrul l-a vizitat, cu câteva săptămâni înaintea nașterii fiului său 'Osmân, pe un bătrân *seyh*, interpret de visuri. În noaptea anterioară discuției decisive cu *gazda* sa, Ertoğrul s-a adâncit în citirea *Kur'ân*-ului, a adormit și a visat că o voce celestă, respectiv *Allâh* însuși, i-a transmis că urmașii săi vor întemeia un imperiu multiseclar și că vor fi în grațiile sale. Comparând motivele celor două visuri, pot afirma că „visul lui Ertoğrul“ a reprezentat un nucleu ideatic primar, restrâns, din care a derivat prin augmentare și transgresare antroponimică, de-a lungul anilor, „visul lui 'Osmân“. În acest vis profetic se recunoaște deja o motivație, o justificare, o finalitate politico-ideologică imperial-statală otomană.

Cele două visuri și legenda aferentă au fost preluate succesiv, prezentate și analizate sumar, în sintezele lor de istorie otomană, de J. von Hammer-Purgstall²² și de J. W. Zinkeisen²³.

¹⁷ *Ibidem*, p.66.

¹⁸ *Ibidem*, pp.68-69.

¹⁹ Francforti, 1588, pp.3-4.

²⁰ *Tableau général de l'Empire Ottoman*, vol.I, Paris, 1788, pp.349-352.

²¹ *Ibidem*, pp.356-360.

²² *G.O.R.*, ed. I, pp.46-47 („visul lui Ertoğrul“), pp. 49-51 („visul lui Osman“).

În orientalistica-turcologia românească a secolelor XVIII-XIX, ilustrată prin operele principelui savant Dimitrie Cantemir, în special *Istoria creșterii și descreșterii curții otomane* și *Sistemul sau întocmirea religiei muhammadane*, nu există mențiuni referitoare la visurile celor doi bey nord-vest anatolieni și la legenda întemeierii statului otoman. Deși s-a arătat interesat de *sinteza de istorie otomană* a lui Cantemir²⁴, Eminescu nu a putut folosi, din motivul menționat anterior, edițiile germană²⁵ și românească²⁶ ale acestei lucrări, ca sursă de informare-documentare pentru elaborarea prologului din *Scrisoarea a III-a*. E puțin probabil ca marele poet să fi utilizat, în același scop, ediția rusească a monografiei cantemiriene consacrate *religiei islamice* (Sankt-Petersburg, 1722), exemplare din această lucrare aflându-se, din 1876-1877, și la biblioteca Academiei Române din București²⁷.

*

* *

Să identificăm în continuare perioadele și localitățile (orașele și bibliotecile universitare, publice sau particulare) în care Eminescu s-a documentat pentru a elabora prologul *Scrisorii a III-a*. Versiunea autonomă A (în manuscrisul 2276, ff. 103-107) a părții I a *Scrisorii a III-a* a fost datată în anii 1878-1879²⁸. Aceasta înseamnă că în perioada de elaborare a versiunii autonome A, Eminescu s-a documentat în legătură cu „visul otoman”, atribuit lui 'Osmân (nenominalizat însă!), citind și preluând afirmațiile lui Hammer-Purgstall. Deoarece materialele anterioare versiunilor autonome (date: cca. 1872-1879²⁹, ale *Scrisorii a III-a* conțin versuri ce se vor regăsi doar în partea a II-a a celebrului poem, iar Eminescu s-a stabilit la București încă de la sfârșitul lunii octombrie 1877³⁰, documentarea pentru prologul și partea I ale *Scrisorii a III-a* s-a realizat la București, în 1878-1879.

²³ *Geschichte des Osmanischen Reiches im Europa*. I. Band, Hamburg, 1840, pp.60-61 („visul lui Ertoğrul”), pp.67-69 („visul lui Osman”).

²⁴ M. Eminescu, *Opere*, vol. XV, ms. 2291, f. 10 v., p.216.

²⁵ D. Kantemir, *Geschichte des Osmanischen Reiches, nach seinem Anwachsen und Abnehmen*, Hamburg, 1745; un exemplar al primei ediții franceze a lucrării, *Histoire de l'Empire Ottoman...*, Paris, 1743, se afla în Biblioteca Societății Academice Române din 1876-1877 (vezi „Analele Societății Academice Române”, X, 1877, secțiunea I. București. 1877, p.167).

²⁶ Idem, *Istoria Imperiului Otoman*. I-II, traducere de dr. I. Hodosiu, București, 1877.

²⁷ „A.S.A.R.”, X, 1877, secțiunea I, București, p.170; idem, XI, 1878, secțiunea I, pp.72, 74. Vezi și *infra*, nota nr.40.

²⁸ Perpessiciu, *Comentarii la Scrisoarea a III-a*, în M. Eminescu, *Opere*, II, 1943, p.272.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ D. Vatamaniuc. M. Eminescu la „*Timpu*” (1877-1883), „*România Liberă*” (1888) și „*Fântâna Blanduziei*” (1888-1889), în M. Eminescu, *Opere*, X, *Publicistică. 1 noiembrie 1877-15 februarie 1880*, cu 16 reproduceri după publicații și manuscrise, Editura Academiei R.S.R., București, 1989. pp.111-112.

În această perioadă M. Eminescu a tradus în românește vol. I din lucrarea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*³¹. Această traducere i-a facilitat poetului o mai bună cunoaștere a istoriei confruntării româno-otomane din timpul lui Mircea cel Bătrân, la sfârșitul secolului al XIV-lea, și o documentare minimală pentru elaborarea părții I (episodul Mircea-Băiezid I - Rovine) din *Scrisoarea a III-a*. Tot în *Fragmente*-le lui Hurmuzaki marele poet a întâlnit (sau a reîntâlnit!) o referință bibliografică majoră privind istoria Imperiului Otoman: J. von Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, din care sintetiză a preluat și a versificat inegalabil legenda „visului otoman”, atribuit lui ‘Osmân I. La B.A.R. din București există edițiile I și a II-a ale sintezei otomane a orientalistului austriac, intrat în fondul de carte în 1875³² și accesibile, începând cu acel an, lui Eminescu. În această situație, autorul a aflat (și-a reamintit?) de Hammer-Purgstall și de sinteza sa de istorie otomană prin intermediul lui Hurmuzaki și a lucrării sale³³.

Pe de altă parte, Eminescu ar fi putut afla despre sinteza orientalistului austriac, consultând-o cu caracter informativ general, și în timpul studiilor universitare la Viena și Berlin (1869-1874) sau al activității sale complexe de la Iași (director al B.C.U./1874-1875, revizor școlar/1875-1876, redactor la „Curierul de Iași”/1876-1877). Edițiile *G.O.R.* se aflau atât în marile biblioteci din spațiul european germanofon, frecventat de Eminescu, cât și la B.C.U. Iași („Donația Constantin Hurmuzaki”) ³⁴. Dar traducerea românească a „visului lui ‘Osmân”, realizată de poet după textul din sinteza otomană a lui Hammer-Purgstall, nu se găsește în nici un manuscris eminescian, această realitate ridicând semne de întrebare: versiunea românească a fost definitivată pe foi de lucru care, ulterior elaborării variantelor C³⁵ și D³⁶, au fost distruse/ s-au pierdut/ nu au fost încă descoperite? Eminescu a memorat paragrafele legendei „visului lui ‘Osmân”, a reținut tema acesteia, nemaiaivând nevoie de traducerea scrisă pe hârtie? Autorul avea la dispoziție sinteza otomană a orientalistului austriac oricând voia, putând să o consulte și/sau să o împrumute acasă conform dorinței sale? Viitoarele cercetări eminescologice pot aduce răspunsuri definitive la aceste întrebări.

Trebuie să mai semnaliez încă un aspect nelămurit al informării-documentării realizate de Eminescu pentru elaborarea prologului din *Scrisoarea a III-a*: raportul de determinare cauzală între sinteza istorică a lui Hammer-Purgstall și motivul poetic „otoman” versificat în capodopera amintită. Analiza atentă, obiectivă, a manuscriselor eminesciene și a variantelor *Scrisorii a III-a* conduce la concluzia că ideea structurii duale, antitetice, a acestui poem a apărut în concepția autorului în 1879³⁷, iar motivul „visului lui

³¹ *Fragmente din istoria românilor*. vol. I (traducere de Mihai Eminescu). București, 1879.

³² „A.S.A.R.”. VIII. 1875. București. 1875. p.80.

³³ Perpersicius, *op. cit.*, p.290.

³⁴ Dan Petrovanu, *Surse, loc. cit.*, pp.793-794.

³⁵ M. Eminescu, *Opere*. II. 1943, pp.302-311.

³⁶ *Ibidem*, pp.319-323; vol.I, 1939, pp.142-147.

³⁷ Perpersicius, *op. cit.*, p.272.

‘Osmân’ în același an, după citirea (sau recitirea!) respectivelor paragrafe din *G.O.R.* a orientalistului austriac. Deci, utilizarea informațională a amintitei sinteze otomane a îmbogățit tematic prologul poemului, oferindu-i poetului, prin „visul lui ‘Osmân’”, elementul de întregire și de motivare a conflictului versificat inegalabil în partea I a *Scrisorii a III-a*. Nu motivul poetic aprioric formulat l-a determinat pe Eminescu să caute suportul informațional istoric în *G.O.R.*, ci legenda prezentată în amintita sinteză a fost preluată, integrată în noua structură a poemului și versificată genial de marele poet.

Nu trebuie să ignorăm posibilitatea ca Eminescu să fi folosit ca surse de informare-documentare pentru prologul *Scrisorii a III-a* și desene, picturi sau gravuri reprezentând „visul și arborele stăpânirii otomane”, realizate până în 1878. Cel mai cunoscut exemplu³⁸ de reprezentare alegorică a motivului poetic a legendei amintite anterior, imagine aflată, teoretic, și la îndemâna lui Eminescu, este gravura alegorică din frontispiciul ediției rusești a operei orientalistice a principelui cărturar moldav Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*³⁹. Gravura alegorică, realizată de gravorul rus Alexei Feodorovici Zubov, la indicațiile lui D. Cantemir, care cunoștea, evident, această legendă, îl reprezenta pe ‘Osmân I adormit pe pământ, în pieptul lui avându-și rădăcinile un arbore uriaș, sub coroana căruia se aflau continentele Europa, Asia și Africa. Trunchiul, ramurile și fructele acestui arbore erau reprezentate prin șerpi, simboluri ale Răului. Prin extensie, însuși Imperiul Otoman era un imperiu, un simbol al Răului, fiind perceput și analizat ca atare. Un exemplar complet al acestei opere cantemiriene a fost dăruit Bibliotecii Academiei Române în noiembrie 1877⁴⁰. Teoretic, Mihai Eminescu avea posibilitatea să cerceteze această carte, cu ajutorul unui cunoscător al limbii ruse, și să folosească informațiile culese mai ales din interpretarea desenului alegoric amintit. În manuscrisele eminesciene nu există mențiuni despre consultarea *Sistemului...* lui D. Cantemir. Dar nu putem exclude posibilitatea, deocamdată teoretic subliniată și demonstrată, a utilizării de către marele poet a amintitei opere islamologice a orientalistului-turcolog moldav⁴¹.

A mai existat posibilitatea, teoretic amintită aici, ca Eminescu să fi cunoscut poemul lui Victor Hugo, *Booz endormi*, inclus în vol. *Les Legendes des Siècles*, ed. I, 1859, ed. a II-a, 1877. În această operă literară, V. Hugo a prezentat visul biblicului Boaz, din trupul căruia a crescut un stejar uriaș, simbolul viitoarei familii pe care o va întemeia în urma căsătoriei cu tânăra moabită Ruth. Eminescu ar fi putut prelua motivul visului prevestitor și al arborelui uriaș, simbol genealogic, și ar fi avut posibilitatea să le adapteze literar-poetic în prologul *Scrisorii a III-a*.

³⁸ Ignorat de A. Fochi. *op. cit.* pp.66-68.

³⁹ *Kniga Sistema ili Sostoianie muhammedanskija relighii*. Sanktpetersburg. 1722.

⁴⁰ Virgil Cândea. *Studiu introductiv la Dimitrie Cantemir. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Cândea, text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu. Editura Academiei R.S.R., București. 1987. pp. XXX-XXXII.

⁴¹ Este curios faptul că A. Fochi nu a amintit nimic despre această posibilitate teoretică și practică (*op. cit.*, *loc. cit.* pp. 60-61. 66-70).

Confruntarea dintre sultanul otoman Băyezîd I Yildirim și Mircea cel Bătrân, marele voievod și domn al Țării Românești, a fost rezultatul expansiunii rapide și vulcanice a statului otoman, căreia i s-a opus dorința de libertate și independență a românilor. Descrierile eminesciene ale duelului oratoric imaginar Mircea-Băyezîd I și a luptei de la Rovine sunt arhicunoscute, devenind deja elemente ale mentalului colectiv românesc, cu numeroase citări sau preluări parafrazice în conversația cotidiană românească. Ne interesează sursele de informare-documentare utilizate de Eminescu pentru elaborarea nemuritoare versificații a întâlnirii imaginare Mircea-Băyezîd I și a luptei reale de la Rovine.

În dialogul imaginar dintre Băyezîd I și Mircea, conducătorul otoman a expus, cu cinism, hotărâre și trufie, coordonatele politicii externe pe care o promova față de statele creștine ortodoxe și/sau catolice din Europa sud-dunăreană ori aposeană:

„– Cum? Când lumea mi-e deschisă, a privi gândești că pot
Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot?
O, tu nici visezi, bătrâne, câți în cale mi s-au pus!
Toată floarea cea vestită a întregului Apus,
Tot ce stă în umbra Crucii, împărați și regi s-adună
Să dea piept cu uraganul ridicat de Semilună. (...)
Când văzui 'a lor mulțime, câtă frunză, câtă iarbă,
Cu o ură neîmpăcată mi-am șoptit atunci în barbă,
Am jurat ca peste dâșii să trec falnic, fără păs,
Din pristolul de la Roma să dau calului ovăz...“⁴².

Obiectivul final al politicii expansioniste otomane promovată de vulcanicul sultan era cucerirea Romei și hrănirea calului cu ovăz de pe pristolul din altarul bazilicii San Pietro din cetatea papală. Ideea și expresia sunt preluate din E. Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, vol. I⁴³, care, la rândul său, s-a inspirat masiv din J. von Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, vol. I⁴⁴. Substantivele proprii *Aliotmanul* (*Âl-i 'Otmân*)⁴⁵ și *Fanarul*

⁴² M. Eminescu, *Opere*, I, 1939, pp.146-147; II, 1943, pp.298. 299.

⁴³ *Ibidem*, XIV, 1983, p.175 („Îndrăznețul sultan, simțindu-se mare în puterea sa, se fălea că de pe pristolul bisericii Sf. Petru din Roma își va pune sirepul să mănânce ovăz”).

⁴⁴ *G.O.R.*, ed. I, vol. I. Pesta, 187, p.239 („Weniger vernessen war Baiesid's auf seine Ueber macht gestützte Drohung, «nächstens sein Pferd auf dem Hochaltare der Peterskirche zu Rom hafer fressen zu lassen»)“).

⁴⁵ „Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedice de-un ciot?“ - M. Eminescu, *Opere*, I, p.146; II, p.299. D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, I, București. 1877, p.169: Aliothman = Fiii/Casa/ Dinastia lui Othman/ Osman; Aliotman padișahi = sultanul Casei/Dinastiei osmane.

(*Fener*)⁴⁶ au fost preluate de Eminescu din sinteza otomană a lui D. Cantemir. Denumirile unor categorii de luptători din armata otomană (ieniceri/ „copii de suflet ai lui Allah“, spahii, asabi, flamura verde reunindu-i pe toți aceștia sub o comandă supremă) au fost preluate din sinteza otomană a lui Hammer-Purgstall⁴⁷ și din lucrarea lui Hurmuzaki⁴⁸. Mai putem urmări, de exemplu, filiația expresiei „codrul de stejari“⁴⁹. Eminescu a preluat-o din contribuția lui Hurmuzaki⁵⁰, care, la rândul său, a adoptat-o din *Chronica Românilor*⁵¹ a lui Gh. Șincai.

Mircea i-a opus lui Băyezid I o politică național defensivă bine articulată:

„Eu? Îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul...
 Și de-aceea tot-ce mișcă-n țara asta, râul, ramul,
 Mi-e prieten numai mie, iar ție dușman este,
 Dușmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste;
 N-avem oști, dară iubirea de moșie e un zid
 Care nu se-nfioarează de-a ta faimă, Baiazid!“⁵².

Rezultatul divergențelor ireconciliabile dintre cei doi conducători a fost lupta de „la Rovine în câmpii“, „de din vale de Rovine“ (conform localizării geografice acceptate de M. Eminescu). Dar locul confruntării Mircea-Băyezid I nu apare nominalizat în *Fragmente*-le lui E. Hurmuzaki, vol. I, și nici în *Chronica Românilor* a lui Gh. Șincai, vol.I; compilația realizată de Șincai a fost utilizată frecvent pentru informare-documentare cu caracter istoric atât de Hurmuzaki, cât și de Eminescu. Atunci se pune întrebarea: de unde a preluat marele poet toponimicul luptei dintre români și otomani?

Denumirea *Rovine* a fost amintită de cronicarul muntean Radu Popescu în compilația sa *Istoriile domnilor Târâi Rumânești*, editată de A. T. Laurian și N. Bălcescu în 1845-1846⁵³. Radu Popescu a plasat geografic Rovine pe râul Ialomița, dar nu a exclus posibilitatea unei alte localizări. Eminescu putea prelua acest toponimic și din contribuțiile

⁴⁶ „Tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți ilioții...” - M. Eminescu, *Opere*, I, p. 150; II, pp.286, 317; D. Cantemir, *op. cit.*, I, pp.98-100.

⁴⁷ *G.O.R.*, I, pp.239-241.

⁴⁸ *F.I.R.*, în M. Eminescu, *Opere*, XIV, 1983, p.176.

⁴⁹ „Numai-n zarea depărtată sună codrul de stejari” - M. Eminescu, *Opere*, I, p.146; II, pp.298, 306.

⁵⁰ *F.I.R.*, I, p. 177: „Mircea (...) se ținea numai pas cu pas de oștirea inamică în coastele ei, alegându-și drumul prin *codri de stejari*, numeroși și greu de atacat, cari petreceau pe atunci țara în toate laturile și-l acopereau îndeajuns” (subl. D.P.).

⁵¹ Gh. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, ed. a II-a, București, 1886, vol. I, p.587: „Mircea (...) urma oastea lui Baiazet prin *pădurile cele cu ghinde*, de care mai multe sunt în țara aceia și o făc nestrăbătută” (subl. D.P.).

⁵² M. Eminescu, *Opere*, I, p. 147; II, p.300, 308.

⁵³ În „Magazin istoric pentru Dacia”, vol. I, 1845, București, pp. 83-114, 147-186, și în volum separat în colecția *Cronicarii Țării Românești*, I, București, 1846, IV + 230 p.

istorice ale lui B. P. Hașdeu, publicate în perioada 1875-1877. Astfel, în lucrarea sa *Istoria critică a românilor*, ed. a II-a, București, 1875, Hașdeu a plasat lupta de la Rovine, nenominalizată și nedată explicit, „lângă Craiova“. Într-un articol publicat în 1877, Hașdeu a localizat bătălia de la Rovine în vecinătatea orașului Băniei și a datat-o cu o intuiție genială: 17 mai 1395⁵⁴.

Însușindu-și datele generale ale problemei luptei dintre Mircea și Băiyezid I, preluate selectiv de la Radu Popescu, Gh. Șincai, E. Hurmuzaki, B. P. Hașdeu, Eminescu a plasat locul confruntării într-o zonă de câmpie, neraportată însă la alte elemente geografice (localități, râuri, etc.). O altă dovadă în acest sens sunt și versurile de la sfârșitul părții I a *Scrisorii a III-a*: „Unul dintre fiii falnicului domn“, aflat „din vale de Rovine“, într-o regiune de câmpie, a scris „o carte,/ S-o trimită dragei sale“, aflată la distanță, „de la Argeș mai departe“, în zona colinară-montană, unde se retrăsese, împreună cu bătrâni, femei și copii, din calea expediției otomane.

Data bătăliei de la Rovine impune și ea anumite precizări. Din dialogul imaginar Mircea-Băyezid I a rezultat foarte clar că lupta dintre armatele celor doi rivali s-a desfășurat **după** confruntarea decisivă de la Nicopole (25 septembrie 1396): sultanul otoman a precizat, adresându-se voievodului român:

„La Nicopole văzut-ai câte tabere s-au strâns
Ca să-mi steie înainte-mi ca și zidul neînvinc.“⁵⁵

Plasarea temporală, de către Eminescu, a luptei de la Rovine **după** confruntarea de la Nicopole a avut la origine informațiile oferite poetului de *Chronica Românilor* a lui Gh. Șincai⁵⁶ și *Fragmente-le* lui E. Hurmuzaki⁵⁷. În aceste lucrări, folosite intens de marele poet, lupta de la Rovine a fost plasată în „anul 1398“, în virtutea preluărilor succesive și necritice de informații pe linia: Laonic Chalcocondyl (istoric bizantin) - J. C. Engel (istoric german) - Gh. Șincai (istoric român) - E. Hurmuzaki (istoric român). Se pare că localizarea și datarea de pionierat ale lui Hașdeu: Rovine, 17 mai 1395, lansate în 1877, nu au avut nici un ecou în informarea-documentarea istorică a lui Eminescu, strict necesară pentru elaborarea părții I din *Scrisoarea a III-a*.

Prin urmare, desfășurarea cronologică a motivului istorico-literar din partea I a capodoperei anterior amintită, versificat magistral de Eminescu, a fost următoarea: confruntarea de la Nicopole (1396) - lupta de la Rovine („1398“). Această derulare cronologică a fost în fapt oglinda nivelului și calității cunoștințelor istorice despre confruntarea Mircea-Băyezid I, din istoriografia românească a anilor 1875-1880. Ignorând

⁵⁴ B. P. Hașdeu, *Originile Craiovei (1230-1400)*, în revista „Columna lui Traian“, anul VIII, nr.12/1877, București, pp.668-669.

⁵⁵ M. Eminescu. *Opere*. I. p.147; II. p.298.

⁵⁶ Gh. Șincai. *op. cit.*. pp.586-588.

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *F.I.R.*, în M. Eminescu, *Opere*, XIV, pp.177-178.

(sau, poate, necunoscând!) datarea propusă de Hașdeu, Eminescu a fundamentat cronologic demersul său literar pe informațiile istorice accesibile lui, preluate din lucrări considerate demne de „încredere științifică” în vremea sa. Deși cronologia acestor evenimente s-a dovedit ulterior caducă, versificația a rămas nemuritoare.

Prin urmare, eminescologii și toți cei interesați de *Scrisoarea a III-a* trebuie să renunțe la aserțiunea, formulată cu zeci de ani în urmă, conform căreia Eminescu a plasat lupta de la Rovine **după** cea de la Nicopole ca rezultat al unei „licențe poetice” sau „inversiuni cronologice” menite să confere cât mai multă culoare literară și valoare artistică tabloului respectiv din partea I a poemului.

*
* *

În perioada în care a tradus și a fost editat în limba română vol. I al lucrării lui E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, M. Eminescu a prezentat, în trei articole de presă, o imagine de ansamblu a luptelor dintre Mircea cel Bătrân și sultanii Băyezid I/ Mehmet I, a stăpânirii lui Mircea în Dobrogea și a evoluției etnice a acestei provincii în secolele XI-XIV⁵⁸. Sursa de informare-documentare a fost, evident, **sinteza** de istorie a românilor a lui Hurmuzaki.

*
* *

2. Episoade din **istoria Imperiului Otoman și a relațiilor româno-otomane** între secolele XV - mijlocul secolului al XIX-lea au fost prezentate de Eminescu în diferite creații în versuri, în proză și în articole de ziar, elaborate în perioada 1867-1883.

Ordonând cronologic evenimentele istorice din trecutul otoman și româno-otoman prezentate de marele poet, prima creație în versuri pe care o analizăm este schița de imn omagial *Ștefan cel Mare*, închinat marelui voievod și domn moldav, cu ocazia dezvelirii statuii acestuia de la Iași, în 1883. Această încercare de omagiere nu s-a finalizat însă într-un poem omogen, cursiv și de înaltă valoare literară, pentru că **degradarea sănătății mintale și fizice a lui Eminescu se accentuase**. Cu toate acestea, marele poet a punctat în acest interesant crochiu psihologico-biografic **două** episoade din istoria otomană și a relațiilor otomano-moldave: **ascensiunea și expansiunea otomanilor**, identificate cu persoana sultanului Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului și adevăratul fondator al Imperiului Otoman:

„Mănat de credință, mănat de profet,
Din negre pustiuri porni Mohamed

⁵⁸ M. Eminescu. [„De o samă de vreme...”]. în „Timpul”, III. nr.168/2 august 1878. București. pp.1-2. editat în idem. *Opere*, X. 1989, pp.86-88; idem. *Anexarea Dobrogei*, în „T.”. III. nr.182/19 august 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. pp.95-98; idem. [„«*Politische Correspondenz*» publică...”]. în „T.”. IV. nr.53/8 martie 1879. pp.1-2, editat în *ibidem*. pp.207-208.

Stâmind mulgătorii de iepe;
Îneacă o lume în flăcări și fum
Și moartea-i netează al gloriei drum:
E moartea stăpână pe stepe.⁵⁹

Referitor la **confruntarea** politico-militară și ideologico-religioasă dintre Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare, poetul a punctat episodul victoriei moldovenilor de la Podu Înalt/ Vaslui, 10 ianuarie 1475, și ecurile ei în lumea creștină:

„Și când lumea a putut s-o înțeleagă,
Clopotele de la Roma au sunat o zi întreagă,
De-au cutremurat văzduhul și zidurile cetății,
Și dentâi i-a zis lui Ștefan, Papa: «Scut Creștinătății»»⁶⁰.

Pentru informare-documentare istorică referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare și a politicii sale față de otomani, Eminescu putea folosi lucrarea de istorie românească a lui E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, II, Band, Bukarest, 1881 (pentru conturarea cadrului general al politicii externe a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea). Informații despre relațiile moldo-otomane în timpul lui Ștefan cel Mare puteau fi obținute din sinteza de istorie otomană a lui Hammer-Purgstall *G.O.R.*, II. Band, Pesth 1828; 1834. Poetul a folosit cu siguranță *Letopisețul Țării Moldovei* întocmit de Grigore Ureche și editat de M. Kogălniceanu la București, în 1872, în colecția: *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ediția a II-a⁶¹. La acestea se adaugă *Chronica Românilor*, de Gheorghe Șincai, editată la Iași în 1853, lungă domnie a lui Ștefan cel Mare fiind prezentat în vol.II (cuprinde anii 1440-1614)⁶². Alte informații istorice referitoare la marile voievozi moldavi puteau fi extrase din articolele și izvoarele istorice publicate în „Arhiva istorică a României” (București, 1865-1866), „Tezaurul de Monumente istorice pentru România” (București, 1862-1865), „Columna lui Traian” (București, din 1869).

Tema confruntării dintre otomani și moldoveni în timpul lui Ștefan cel Mare a fost abordată tangențial de Eminescu și în *[Poemul Putnei-Închinare lui Ștefan Vodă]*, alt imn omagial dedicat marelui conducător al Moldovei, cu ocazia impresionantă serbări de la

⁵⁹ Idem. *Opere*, IV. *Poezii postume. Anexe. Introducere. Tabloul edițiilor*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, cu 38 de reproduceri după manuscrise. București. Editura Academiei R.P.R., 1952 (pp. 545-547). p.546.

⁶⁰ Idem. *Opere*, VIII. *Teatrul original și tradus, traduceri de proză literară. Dicționarul de rime*, studiu introductiv de Petru Creția, cu 145 de reproduceri după manuscrise. Editura Academiei R.S.R., București 1988. p. 297. Vezi și idem. *Opere*, V. *Poezii postume, Anexe, note și variante. Exerciții și moloz, addenda și corrigenda, apocrife, mărturii*, indice, ediție critică îngrijită de Perpessicius, cu 46 de reproduceri după manuscrise. București, Editura Academiei R.P.R., 1958, pp.624-630.

⁶¹ Tomul I, pp.129-242. despre domnia lui Ștefan cel Mare, la pp.151-179.

⁶² Anii 1457-1504 la pp.43-169.

Putna de la 15 august 1871. În strofa a 12-a a poemului, elaborat în 1870 - august 1871, tânărul poet a enumerat principalele victorii ale lui Ștefan cel Mare împotriva dușmanilor Moldovei, printre care și cea de la Podul Înalt/ Vaslui, 1475, asupra otomanilor:

„În nimbul ce-ncunună mormântul se zărește:
Lipnițul, Grumăzeștii și Balta și Ciceu,
Dumbrava Roșă, Baia și cum îngălbenește
Făloasa semilună la Rahova de greu”⁶³.

Eminescu a utilizat informații preluate din *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche (ediția I, realizată de M. Kogălniceanu, vol.I, Iași, 1845) și din *Chronica Românilor* de Gh. Șincai (ediția I, vol.II, Iași, 1853).

În piesa de teatru *Ștefan cel Tânăr*, scrisă succesiv între c.1868-1871, personajul Luca Arbore, mare boier moldav, i-a reamintit nepotului marelui Ștefan că în vremea biruitorului de la Podul Înalt otomanii au cucerit primele teritorii moldovenești, cetățile Chilia și Cetatea Albă. Același personaj a schițat profilurile psihologico-morale ale popoarelor vecine Moldovei:

„Litvanul este lacom... Maghiarul e avan,
Tătaru-i făr’ de lege, polonul e viclean,
Turcu-i mult mai de treabă, mai blând, mai omenos,
Turcul e drept ca legea, firea lui e adâncă.
Inima lui e bună, vorba lui e stâncă...”⁶⁴.

Imaginea pronunțat idilică a „turcului” păgân, în antiteză cu cea forțat negativă a „creștinului” și a tătarului, vecini ai moldovenilor, subliniază, în concepția lui Eminescu, opțiunea politică realistă a eșichierului politic moldav de colaborare cu otomanii, în condiții bilaterale bine reglementate prin acte juridice oficiale numite „capitulațiuni”.

Spre deosebire de referirile tangențiale la istoria otomanilor și a relațiilor moldo-otomane din creațiile enumerate anterior, în piesa de teatru *Alexandru Lăpușneanu*, [Prolog], versiunile A și B, M. Eminescu a insistat asupra expansiunii și cuceririlor otomane din timpul sultanului Mehmed al II-lea (a doua domnie: 1451-1481). Autorul a fundamentat această dramă pe antiteza dintre epoca de aur a Moldovei, în timpul lui Ștefan cel Mare, caracterul și nivelul relațiilor româno-otomane de la sfârșitul secolului al XV-lea, și a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564-1568), când regimul de protecție tributară otomană asupra acestei țări românești devenise mult mai dur⁶⁵. Analogia cu planul antitetice, dual, al *Scrisorii a III-a* este evidentă.

⁶³ M. Eminescu. *Opere*. I. 1939 (pp.497-499. introducere. pp.499-502. poemul). p.500. Vezi și idem. *Opere*. IV. 1952. pp.54-57).

⁶⁴ Idem. *Opere*. VIII. 1988. pp.151-155.

⁶⁵ *Ibidem*. VIII. pp.200, 202: unul din personajele piesei de teatru. un boier. își amintește cu nostalgie:

În versiunea *A* a *Prologului* piesei de teatru, unul dintre boierii lui Lăpușneanu descria, mâhnit și resemnat, ascensiunea și expansiunea rapidă a otomanilor, atribuite, prin concentrare spațio-temporală, doar lui Mehmed al II-lea, sultanul-simbol, cuceritorul capitalei bizantine Constantinopol și adevăratul fondator al Imperiului Otoman:

„Mohamed stărnise moartea cea stăpână peste stepe
Ș-au dat gând de biruință mulgătorilor de iepe.
Peste mări de mulți plutite, peste țări înfloritoare
Aruncase lacom, mândru, ochii Asiei tartare.
Împăcând cu gând de pradă ale triburilor certuri
Răsărit-au dintre ele, soare roșu din deșerturi,
Pe cetățile-n ruine, pe noroadele strivite,
Peste frunți încoronate au trecut a lui copite,
Au făcut o-mpărăție peticită din bucăți
Pe trei mări domnind păgânul și trei sute de cetăți.
Căci ardeau cetăți și ziduri și corăbiile-n porturi
Când venea din loc mutându-și tot imperiul lui [de] corturi,
Ca să-nfig-asupra lumii semiluna nouăi legi
Au surpat două imperii și pe paisprezece regi,
Peste Asia și-Europa au întins deodată lanțul
Și ce zi înfricoșată [când] au fost luând Bizanțul!“⁶⁶.

Imaginea capitalei imperiale bizantine Constantinopol după cucerirea otomană era apocaliptică:

„Peste crucile-nclinate suna jalnic glasul corbii
Și pe uliți grămădite stăteau roabele și robii.
Stăteau legați împreună, ici ostași legați de clerici,

„–Ei, erau mai bune vremuri în Moldova altădată.”

Alt boier i-a răspuns, resemnat:

„– Azi este Lăpușneanu, turcul șade la Hotin,
Iar(ă) cine se ridică împotriva... e hain... (...)
Alelei, moldovo dragă, darea turcului e grea...”.

Se impunea cu rapiditate o singură atitudine:

„– Trebuie să ne desprindem și cu turcul pe toți vecii...”.

În condițiile în care incompatibilitatea între Moldova creștină ortodoxă și Imperiul Otoman islamic era evidentă pentru boierii moldavi:

„Noi, boierii-am ales Vodă în Moldova pe Hristos.
Păcălabi suntem cu toții și ostași ai lui Isus,
Iar acela care vornic peste noi cu toți l-am pus
N-are drept să dea din țară loc măcar de două palme...”.

⁶⁶ *Ibidem*, VIII, p.201 (versiunea *A* a *Prologului* la pp.199-202).

Țipetele de muiere răsunat-au din biserici
 Cu strigări de bucurie... oardele cele barbare
 Înadins făcură nunta lor păgână în altare;
 Urlete de biruință mestecate cu lung vaier
 Cu-ale clopotelor glasuri se amestecau în aer.
 Numai turnurile-nalte ș-ale zidurilor creste
 Stăteau martorele mute peste spaimile aceste;
 Clocotea întreg orașul prins de spaimile pierzării
 Și prin Țipetul mulțimii urlau valurile mării...⁶⁷

În versiunea *B* a *Prologului*, M. Eminescu a detaliat descrierile evenimentelor istorice deja amintite⁶⁸, completându-le cu elemente noi: o descriere originală, filosofică, a Morții, în contextul atrocităților, sangvin conturate, săvârșite de otomani⁶⁹; beția și visul-coșmar ale lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului⁷⁰; concepția de conducere-guvernare a imperiului, promovată de sultan, cel care a extins, a consolidat și a împodobit statul otoman cu o nouă capitală, „Roma nouă”⁷¹, puntea de legătură între două continente, două imperii, două tradiții, două istorii.

După orgia de sânge din Constantinopolul cucerit și după beția cu vin din fostul palat imperial al basileilor, Mehmed a adormit:

„Mahomed biruitorul, biruit de grea beție,
 Pe-un covor e-ntins și doarme. Sala-i largă și pustie,
 Colo capete tăiate și ochi mari ieșiți afară
 Pare că-l priveau din umbră... bălți de sânge curg pe scară,
 Pe podele, iar pe ziduri răzimate[s] lănci și darde,

⁶⁷ *Ibidem*. 201.

⁶⁸ *Ibidem*. pp. 203-206 (versiunea *B* a *Prologului* la pp. 202-207).

⁶⁹ *Ibidem*. p. 203:

„Moarte, ce-n pustiul mării și-n deșerturi te arăți,
 Tu ce neagra vecinicie vrei a rupe în bucăți,
 Tu ce ești măsura vremii, ce pe pași-ți se măsoară,
 Pietre de mormânt sunt toate-ale-istoriei hotară.
 Tu, a munților stăpână, (tu), stăpână pe pustiuri,
 Ce măsori a tale pasuri după curgerea de râuri,
 După curgerea eternă. Tu în codrii cei de cetini
 Din pustiu fără de margini îți alegi ai tăi prieteni.”

⁷⁰ *Ibidem*. p. 206. Descrierea macabră a sălii unde dormea sultanul Mehmed al II-lea se aseamănă cu imaginea de coșmar a încăperii unde Alexandru Lăpușneanu și-a masacrat proprii boieri, din nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanu* de Costache Negruzzi. Apărută în 1857 și reeditată în 1873, nuvela istorică a lui Negruzzi a fost una din sursele de inspirație, prin maniera de abordare și de prelucrare a imaginilor și a procedeelor artistice, utilizată de Eminescu în elaborarea piesei de teatru amintite anterior.

⁷¹ *Ibidem*. p. 204.

Și prin arcuri de ferestre vezi Bizațul care arde”⁷².

O conștiință încărcată cu numeroase crime și un creier înecat în vin i-au provocat lui Mehmed Cuceritorul un groaznic vis-coșmar:

„Mohamed dormea, ci visuri negre sufletu-i frământ’,
El pe frate-său [î] vede... Vânăț iese din mormânt
Și-și arată gâtul: «[Haide], vino, vino de zugrumă,
Tu, ucizător de frate și zugrumător de mumă[!]»”⁷³.

Visul lui Mehmed Cuceritorul, alt vis legendar din istoria otomană prelucrat de Eminescu, fusese „provocat” de un fapt istoric real: în 1451, la a doua sa urcare pe tronul otoman, tânărul sultan Mehmed a ordonat ca fratele său Ahmed să fie ucis, pentru ca stabilitatea tronului sultanal să fie asigurată. Mai mult decât atât, în *Codul său de legi (Kânûnâme)*, Mehmed al II-lea a legiferat *fratricidul*, pentru *une raison d’Etat avant la lettre*: „Pentru prosperitatea statului, unul din fiii mei căruia Allâh îi acordă calitatea de sultan poate legal să pună capăt zilelor fraților lui. Majoritatea *ulemâ*-lelor consideră aceasta ca fiind permis.”⁷⁴

Este uimitor cum Eminescu a știut să identifice și să valorifice tematic și poetic acest episod din istoria otomană, pentru a argumenta cinismul politic și lipsa moralei politice în cazul lui Mehmed Cuceritorul și de a fundamenta concepția de conducere-guvernare sângeros de realistă și pragmatică a acestuia. Prin extensie, această concepție i-a caracterizat pe toți marii sultani otomani și, lărgind orizontul cronologico-geografic, pe toți marii cuceritori ai lumii, din antichitate până în epoca contemporană.

În opinia lui Eminescu, concepția de conducere-guvernare internă a lui Mehmed Cuceritorul, prezentată în drama *Alexandru Lăpușneanu*, trebuia să o completeze pe cea a lui Băyezid I Yildirim, în sfera expansiunii militare externe, detaliată în partea I a *Scrisorii a III-a*. A rezultat astfel o concepție relativ unitară de organizare, de conducere-guvernare internă și de articulare a politicii externe a Imperiului Otoman în epoca sa clasică, de ascensiune vertiginoasă (sf. sec. XIV - sf. sec. XVI), în timpul sultanilor Băyezid I – Mehmed al II-lea – Selim I – Süleymân I.

Din monologul lui Mehmed al II-lea, comparabil, păstrând proporțiile, cu alte celebre monologuri identic tematice din literatura universală, rezultă o concepție cinică, realistă, individualistă, cu puternice accente de imoralitate, cu evidente tușe sângerii, de conducere-guvernare a Imperiului Otoman. Concepția lui Mehmed, în prezentarea

⁷² *Ibidem*, p. 206.

⁷³ *Ibidem*, pp. 206-207.

⁷⁴ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600*. București, 1996, pp.113, 391. practica fratricidului oficial otoman îi era deja cunoscută lui Eminescu încă din anii 1869-1874, din perioada studiilor universitare la Viena și Berlin. căci în conspectul de lucru *Osmanii, (I)* a notat: „Mohamed III (1595-1603). *barbar. Ucide 19 frați* (subl. D. P.)” - M. Eminescu, *Opere*, XVI, 1993, p.1119.

versificată a lui Eminescu, anticipa principiile guvernării expuse de Machiavelli și principiul rațiunii de stat (*raison d'Etat*), caracteristica epocii moderne.

Mehmed al II-lea, un „cuceritor de lume“ care nu crede în visuri⁷⁵, hedonist⁷⁶, și pragmatic până la crima fără remușcări și muștrări de conștiință⁷⁷, îi dezbină și îi învrăjbește pe supuși pentru a-i stăpâni mai ușor, pe de o parte, pentru a-i sili să se închine propriului său cult al personalității, pe de altă parte⁷⁸. Inversând sistemele clasice de valori moral-etice, un conducător poate deveni carismatic în ochii unei mulțimi ignorante⁷⁹. Otrava minciunii eterne trebuie picurată constant în sufletul primitiv al unui popor în

⁷⁵ M. Eminescu. *Opere*, VIII, 1988. p.207:

„Mohamed atunci răsare: larăși(i) visuri. Visuri, spune.
Cine a crezut în visuri nu-i cuceritor de lume.
Nu voiesc s-ascult dervișii ce din cărțile lor vechi
Cu povestea răsplătirii ne tot cântă în urechi“.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 207:

„Am văzut virtuți atâtea ce-au găsit a lor răsplată
Într-un giulgi și patru scânduri. Pentru-o hrană-așa bogată
Eu să-mi stâmpăr lăcomia?... Pentru-a cerului comoară
Eu să trec arzând de sete lâng-a vieții dulci izvoară?“

⁷⁷ *Ibidem*, p. 207:

„Când e-un om zvârlit în lături... frate fie chiar... ce-mi pasă,
Se deschide înainte-mi largă cale luminoasă.“

⁷⁸ *Ibidem*, p. 207:

„O sămânță roditoare cată-n inime să semeni,
Ca să fii stăpân se cade ca să-i iei adânc pe oameni;
De voiești să se închine toți chiar la a tale oase
Tu trezește-n a lor suflet o pornire dușmănoasă“.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 207:

„Tu invidia și ura poreclește-le virtuți,
Să numești erou pe gâde, astfel fierul i-l ascuți,
Iar pe cel viclean și neted tu numește-l înțelept,
Și nebun zi-i celui nobil, zi că prost este cel drept.
Din ale mulțimii patimi fă o scară de mărire
Și te vor urma cu toții prinși de-o vecinică orbire
Și, cu laude vicleane lingușind prostia lor,
Tu din roiuri risipite înjgheba-vei un popor.
O, fii sigur că la rele el de-a pururi urma-va
Și cu sânge și cenușă tot pământul presura-va“.

formare, pentru a-l putea stăpâni cu ușurință și a-i canaliza instinctele în direcția dorită de conducător (sultan)⁸⁰.

În piesa de teatru *Alexandru Lăpușneanu*, Eminescu nu a detaliat concepția politico-diplomatico-militară activă, energică, agresivă, a lui Mehmed al II-lea *El-Fâih* („Cuceritorul”) pe plan extern. Politica externă europeană a acestui sultan a rămas, în liniile sale esențiale, identică cu cea a străbunicului său Băyezid I, relativ diferite fiind doar chestiunile de amănunt. Din acest motiv, pledoaria vulcanică de politică externă, rostită de Băyezid I în fața lui Mircea, în întâlnirea lor imaginară, poate fi atribuită lui Mehmed al II-lea, într-un dialog, la fel de imaginar, cu vitejii săi adversari români, lancu de Hunedoara, Vlad Țepeș sau Ștefan cel Mare.

În 1453 obiectivele punctuale ale politicii externe a tânărului Mehmed al II-lea erau cucerirea ultimelor teritorii bizantine, a însăși capitalei Constantinopol („Roma nouă”) și intrarea triumfătoare în catedrala Haghia Sofia:

„Țara îi supune râuri, marea îi supune valul,
Și în Aghia Sofia cu ovăz hrănit-au calul”⁸¹.

Urmasii apoi cucerirea popoarelor și țărilor balcano-dunărene, atacarea Italiei și ocuparea Romei, cu Palatul Vatican și Bazilica San Pietro. Din acest punct de vedere, similitudinile dintre partea I a *Scrisorii a III-a* și drama *Alexandru Lăpușneanu*, ambele creații literare elaborate în aceeași perioadă (1879-1881) și având aceleași surse de informare-documentare istorică, sunt evidente⁸².

M. Eminescu nu a finalizat piesa de teatru/drama *Alexandru Lăpușneanu*, neoferind posterității un poem încheiat, materializare a unei idei și scenariu poetice unitare, ce să se constituie într-o altă *Scrisoare a III-a*, cu origini, desfășurare și epilog moldave. Eminescologul Petru Creția a încercat să ordoneze, să sistematizeze, să dea o structură internă și un titlu adecvat versurilor eminesciene referitoare la istoria Imperiului Otoman și a relațiilor moldo-otomane din secolul al XV-lea, versuri pe care le-am trecut în revistă în paginile anterioare. Pornind de la matricea părții I a *Scrisorii a III-a*, „muntene”, Petru Creția a încheiat poemul [*Mohamed biruitorul...*], „un ansamblu de texte pe care poetul nici nu l-a conceput, nici nu

⁸⁰ *Ibidem*. p. 207:

„Dar ferească-te de una: Te păzească numai ccrul
În momente de uitare a le spune adevărul.
A le spune că nu-s vrednici decât de adânc dispreț.
Că pentru o vorbă goală tu jertfești a lor vieți.
Că în tine nici nu-(ți) pasă, nici visezi de-ale lor păsurii.
Cu micimea lor de suflet tu în tine (că îi) măsurii.
Cum că lauda cu care (îi) încarci e o ocară.
Cumcă tot ce e ca dâșii este vrednic ca să piară”.

⁸¹ *Ibidem*. Opere, VIII, 1988. p. 204.

⁸² Petru Creția. Comentariu la *Alexandru Lăpușneanu*, în *ibidem*. VIII, pp.1104-1105.

I-a scris ca atare. (...) [*Mohamed biruitorul...*] este și nu este o altă *Scrisoare a III-a*⁸³. Fragmentele poetice dispartate, încheigate într-un tot unitar de Petru Creția, sugerează „întregul prin însăși forța de expansiune și de reverberație a părții, în care, latent, întregul trăiește deplin. Un astfel de poem este [*Mohamed biruitorul...*]. Versurile sale, contemporane cu ale *Scrisorilor* (în special cu ale *Scrisorii a III-a* - n. D.P.), sunt de aceeași valoare a deplinei maturități de inspirație și de meșteșug. *Iar partea închinată căderii Bizanțului nu are pereche în poezia Europei* (subl. D.P.)”⁸⁴.

Drama *Alexandru Lăpușneanu*, scrisă în perioada 1879-1881, în același timp cu *Scrisoarea a III-a*, a avut ca sursă de informare-documentare istorică *sinteza otomană* a lui J. von Hammer-Purgstall, referitor la: expansiunea statului otoman în prima jumătate a secolului al XV-lea⁸⁵, a doua urcare pe tronul sultanatului Mehmed al II-lea și uciderea fratelui său Ahmed⁸⁶, atacarea și cucerirea Constantinopolului⁸⁷, imaginea orașului după cucerire și profanarea bazilicii Sfânta Sofia (Haghia Sofia⁸⁸), intrarea oficială și comportamentul sultanului cuceritor în viitoarea sa capitală imperială, în „Roma nouă”⁸⁹. Tot din *sinteza otomană* a orientalistului austriac Eminescu a preluat și a folosit adecvat termenii: ieniceri, spahii, asabi, derviși, viziri, Allâh, flamura verde. Versu:

„Și în Aghia Sofia cu ovăz hrănit-ai calul”

este o parafrază poetică după celebrul crez politico-militar expansionist al lui Băyezid I:

„Din pristolul de la Roma să dau calului ovăz...”.

Ideea și informația istorică au fost preluate, evident, din *lucrarea* lui J. Von Hammer-Purgstall⁹⁰.

Eminescu putea prelua informații despre practica fratricidului la otomani și din cronică lui Radu Popescu, *Istoria domniilor Țării Rumânești*⁹¹. Descrierea de coșmar a sălii unde dormea Mehmed al II-lea a fost inspirată din tabloul analog al nuvelei *Alexandru Lăpușneanu* de Costache Negruzzi (edițiile din 1857 sau 1873). Descrierea comportamentului distructiv și anticreștinesc al otomanilor în Constantinopolul recent

⁸³ Idem. *Mihai Eminescu. I. Fragmente poetice. O ... Scrisoarea a III-a* în „... Captum”, anul XVIII, n. 2(67)/1987. București. (pp.6-15), pp.10, 11.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁸⁵ *G.O.R.*, I., Band. Pesth. 1827. pp.280-499.

⁸⁶ *Ibidem*, pp. 500-501; despre un alt fratricid (Băyezid I l-a ucis pe fratele său Yakub în iunie 1389) vezi *Ibidem*, pp.216-217.

⁸⁷ *Ibidem*, pp.546-549.

⁸⁸ *Ibidem*, pp.549-552.

⁸⁹ *Ibidem*, pp.553-563.

⁹⁰ *Ibidem*, pp.239-240; vezi și pp. 549-552.

⁹¹ În „Magazin istoric pentru Dacia”, vol. I. 1845. București; Radu Popescu a precizat: „Acesta (Băyezid I - compl. D.P.) avea un frate (Yakub - compl. D.P.), pre carele cheimându-l la dânsul, și, fără răutate fiind, au mers la frate-su, gândind că din dragoste îl cheamă. să să vază unul cu altul; iar el, ca un păgân, l-au omorât”.

cucerit pământul fi inspirată lui Eminescu și de versurile sinonime tematic, însă inferioare valoric literar-artistic, din poezia *Umbra Sântei Sofii* (ed. I, 1855), reintitulată *Sânta Sofia* (ed. a II-a, 1865)⁹², a lui Dimitrie Bolintineanu. Expresia „Roma nouă”, atribuită capitalei imperiale bizantine Constantinopol, a fost preluată de Eminescu din *Chronica Românilor* de Gh. Șincai (ed. I, 1853)⁹³.

*
* *

Un episod al relațiilor româno-otomane din „secolul fanariot” (1711-1821 în Moldova, 1716-1821 în Țara Românească) a fost versificat de M. Eminescu în poezia *Doncilă*. Cândva, în secolul al XVIII-lea, sultanul otoman a trimis la un domn fanariot, sau poate cu ascendență genealogică românească („împărat”) un *çavuş* („deliu”) cu diferite treburi oficiale:

„Nimerit-au la un împărat
Un deliu din Țarigrad. (...)
Cu capul cât stambolul...”.

După ceremonialul oriental de primire la domn, cu evidente elemente pitorești:

„Și pre dânsul-l săruta
Pe creștetul capului
Cum îi rândul turcului”,

⁹² „Turcii intră prin cetate,
Moarte, foc ei răspândesc,
Sfarnă orice întâlnesc,
Și-n a lor crudelitate
Nimic ei nu prețuiesc.
Mahomet mergea-nainte,
La palatu-mpărătesc.
Ianiceri îl însoțesc.
Peste strade de morminte
Pașii lui se rătăcesc”.

Poezia face parte din ciclul tematic *Florile Bosforului* (ed. a II-a. București, 1865).

⁹³ Gh. Șincai a explicat: „Înseamnă aici, o cetitorule! Că precum au fost *Roma veche* domnițoarea lumii, zidită de Romul (Romulus, primul rege al Romei, a fondat capitala de pe cele șapte coline la 21 aprilie 753 î.e.c., conform tradiției istoriografiei romane), și împărăția ei urzită de Avgust Chesariul (Octavianus Augustus, 27 î.e.c.- 14 e.c.), iară pierdută de Romul Avgustul (Romulus Augustulus, 475-476 e.c., ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus), tocmai așa s-au zidit *Roma nouă sau Țarigradul*, de Constantin cel Mare (domnie între 306-337 e.c.), și s-au pierdut de Constantin Paleologul (ultimul împărat bizantin, 1449-1453) - după ce au stat în mare cinste și vâlvărați 1123 (otomanii au cucerit Constantinopolul la 29 mai 1453), ca să se plinească că de același nume au fost și urzitorii cetăților acestora (subl. și compl. în paranteze rotunde - D.P.)” - *Chronica Românilor*, ed. a II-a, București, 1886, vol. II, pp.37-38. Gh. Șincai a subliniat, în acest fragment, identitatea de nume între întemeietorii și ultimii împărați ai „Romei vechi” și ai „Romei noi”.

au fost rezolvate problemele bilaterale, româno-otomane, ce au constituit obiectul soliei și misiunii oficiale a *çavuş*-ului („deliului“). Domnul fanariot („împăratul“) i-a asigurat „deliului“ otoman, pe timpul misiunii sale oficiale, tot confortul și respectul cuvenite, printre care și fete române... Din grupul româncelor a făcut parte și sora lui Doncilă bolnavul; ea s-a plâns fratelui său în legătură cu situația în care se afla. Doncilă bolnavul, într-un acces de furie antiotomană, l-a atacat și l-a omorât pe „deliu“. Domnul țării l-a recompensat, neoficial, pe Doncilă pentru fapta sa patriotică⁹⁴.

Doncilă bolnavul reprezenta pe românul care a suferit mult în „secolul fanariot“, debusolat, demoralizat, dar încă puternic, viguros, cu un optimism latent, ce irupe vulcanic în anumite situații-limită. Este, de altfel, cunoscută atitudinea hipercritică a lui Eminescu față de fanarioți, fanariotism, secolul fanariot. Antiteza Doncilă bolnavul - deliul țarigrădean sugerează opoziția ireconciliabilă dintre două lumi, două religii, două concepții, două atitudini de viață diferite: spațiul geo-istoric românesc și arealul geo-istoric otomano-fanariot.

Tot în „secolul fanariot“, dar undeva în sudul Dunării, a plasat M. Eminescu acțiunea prozei literare postume: „*Trăia într-un orășel supus turcilor...*“. Într-un târg sud-dunărean sub administrația otomană trăia un pietrar aromân împreună cu fiul său. Tânărul aromân nu-i putea suferi pe otomanii asupritori; ca urmare, a fugit de acasă și a intrat într-un grup de haiduci aromâni, care acționau împotriva otomanilor. După ce a participat la câteva acțiuni otomane minore, tânărul i-a părăsit pe haiduci și, spirit justițiar, l-a omorât pe un agă otoman, crunt exploatare al aromânilor sud-dunăreni. După această faptă justițiară, s-a refugiat la nordul Dunării, în Țara Românească, unde a devenit, peste ani, un priceput pietrar⁹⁵.

Această povestire, scrisă prin 1867-1868, aflată în *ms.* 2257, avea la bază un motiv literar aromânesc sud-dunărean⁹⁶, cu o zonă geografică de origine ce cuprindea comunitățile aromâne din Serbia și Bulgaria de astăzi. Deși acest motiv literar putea fi prelucrat într-o creație de referință a operei eminesciene, a rămas totuși în fază embrionară, sub forma amintitei proze de tinerețe a marelui literat român.

*
* *

⁹⁴ M. Eminescu, *Opere*, VI, *Literatura populară. Introducere, poeme originale de inspirație folclorică, lirică populară, balade, dramatice, basme în proză, irmoase, paremologie, note și variante, anexe, exerciții și moloz, caietul anonim, bibliografie, indices*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, cu 63 reproduceri după manuscrise, București, Editura Academiei R.P.R., 1963, pp.280-285.

⁹⁵ Idem, *Opere*, VII, *Proza literară. Sărmanul Dionis. La Aniversară. Cezara. Geniu pustiu. Celelalte proze postume. Texte inedite*, studiu introductiv de Perpessicius, cu 77 de reproduceri după manuscrise, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 234.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 375-376.

La istoria otomanilor și a relațiilor otomano-române în secolele XIV-XIX (1301-1829) se referea și o categorie specială de însemnări eminesciene, anume *rezumate istorice de lucru ale marelui poet*. Acestea au constituit etapa intermediară, obligatorie între lucrările științifice istorico-geografice consultate și creațiile, în versuri sau proză, a Bardului de la Ipotești. Aceste rezumate istorice de lucru au importanța și valoarea lor ca cadrul activității de informare-documentare desfășurată de Eminescu. Ele oferă informații valoroase despre: bibliografia științifică folosită de marele poet (tematica acestor lucrări), valoarea științifică a lucrărilor consultate, locul și perioada conspectării acestora, concepția științifică însușită și aplicată de autor; relația cauzală: lucrare științifică-rezumat de lucru - creație eminesciană; cantitatea și calitatea versificării rezumatului/ rezumatelor în diferite compoziții, în versuri sau proză, ale lui Eminescu; relația și intercondiționarea dintre istoria universală (otomană) și istoria românilor; sfera/ dimensiunea/ parametrii culturii istorice a Luceafărului poeziei românești.

Astfel, în conspectul *Osmanii* [1] din ms. 2263, Eminescu a realizat o „istorie sumară în date” a evoluției statului otoman de la întemeiere (1300) până la pacea de la Edirne (Adrianopol) din 1829. A punctat principalele momente ale istoriei otomane și interesat fiind de relațiile otomano-române, confruntările dintre armatele Semilunii, războaiele otomane-românești (Mircea - Băyezid I, lăncu de Hunedoara - Murad II, păcile de la Iași/1792, București/1812, Edirne/1829). Este lesne de observat că lipsesc, apare nejustificat, referiri la confruntările otomanilor cu Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul. De altfel, la aceste aspecte ale istoriei româno-otomane, Eminescu a făcut doar referiri sumare, tangențiale, iar această conduită se poate explica și prin precaritatea datelor și informațiilor istorice pe care autorul le deținea în conspectele sale sau la care putea avea acces.

Celălalt rezumat de lucru, *Osmanii* [2], este mult mai limitat temporal (doar istoria otomanilor și a relațiilor otomano-balcanice între 1361-1388), dar mult mai detaliat. Cronologia și explicarea evoluțiilor istorice studiate. Referitor la relațiile otomano-române s-a amintit tangențial despre politica preventivă antiotomană dusă de Vladislav-Vlaicu al Țării Românești și de luptele otomanilor împotriva principilor aromâni din zona Munților Rhodopi)⁹⁸.

Tot în categoria rezumatelor de lucru se încadrează și sinteticele schițe despre *Timur Lenk* (*Fierul Șchiopător*) - (cu 4 monografii citate la *Izvoare*, însă fără *sinteză otomană* a lui Hammer-Purgstall)⁹⁹, *Ungaria* (cu menționarea înfrângerii catastrofale de la Mohacs/1526 și a păcii de la Karlovitz/1699)¹⁰⁰, [*„Albania”*] *Skander-beg* (cu accent pe

⁹⁷ Idem, *Opere*, XVI. *Fragmentarium. Addenda ediției*, cu reproduceri după manuscrise, documente presă, Editura Academiei Române, București, 1993, pp.1118-1120.

⁹⁸ *Ibidem*, pp.1121-1122.

⁹⁹ *Ibidem*, pp.1113, în ms.2263.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp.1113-1116, în ms.2263.

uptele eroului albanez cu otomanii)¹⁰¹, [„1461 Eroberung Trapezunts...“], cu mențiunea laconică: „1457 - Vlad V Tepeș“)¹⁰².

Eminescologii au identificat¹⁰³, în general, lucrările științifice folosite de Eminescu ca surse de informare-documentare pentru operele sale cu tematică „otomană“. Astfel, conspectele *Osmanii* [I]¹⁰⁴, *Timur Lenk*¹⁰⁵, [„1461 Eroberung Trapezunts...“]¹⁰⁶, *Ungaria*¹⁰⁷, [„Albania“] *Skander-beg*¹⁰⁸ au fost traduse din *Brockhaus Konversations-Lexicon*, ediția a II-a, Leipzig. Referitor la celebrul ms. istoric eminescian nr. 2263, Dan Petrovanu a identificat sursele de informare-documentare folosite de Eminescu pentru realizarea conspectelor de lucru: *Osmanii*, I și II. Astfel, traducerile articolelor cu informații directe sau indirecte despre otomani din *B.K.-L.* au fost mixate cu paragrafe sau pasaje întregi din Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, *Mayers Konversation-Lexicon* sau E. Hurmuzaki, *F.G.R.*, I. Band, Bukarest, 1878¹⁰⁹. Întocmirea conspectelor amintite s-a realizat între anii c. 1874-c.1880, prin completări succesive, în funcție de sursele de informare-documentare utilizate și de caracterul operei ce urma a fi elaborată de către Eminescu.

*

* *

Istoria relațiilor româno-otomane în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, evoluția „problemei orientale“ în aceeași perioadă, ocuparea unor teritorii românești de către otomani, austrieci sau ruși, în intervalul temporal c. 1420-1812, au constituit subiectul unor articole de ziar elaborate și publicate de Eminescu în 1878 la periodical conservator „*Timpul*“ din București.

În grupajul de articole denumit [*Cinci secole de istorie*], Eminescu a trecut în revistă principalele momente din istoria Basarabiei românești, până la ocuparea samavolnică a acestei provincii de către ruși în 1812. Ziaristul a insistat asupra toponimicului Basarabia, locul și rolul acestei provincii în politica externă a Moldovei, Țării Românești, Hanatului tătarilor din Crimeea, Imperiului Otoman, Imperiului țarist rus, tratatele acordate de Poarta otomană Moldovei, numite de Eminescu „capitulațiuni“, în

¹⁰¹ *Ibidem*. pp.1116-1117. în ms. 2263.

¹⁰² *Ibidem*. pp.1122. în ms.2259.

¹⁰³ Petru Creția, Dumitru Vatamaniuc, *Commentarii*, în M. Eminescu. *Opere*, XVI, 1993. pp.1220-1221; Marin Bucur. *op. cit.*. pp.151-152. 154. 156. 158-159; A. Fochi, *op. cit.*, pp.166-168; D. Petrovanu, *Surse*, *loc. cit.*. pp.792-795.

¹⁰⁴ *Konversation-Lexicon*. F.A. Brockhaus. II. Auflage, XI. Band, Leipzig. 1867. pp.420-422.

¹⁰⁵ *Ibidem*. XIII. Band, 1868. p.579.

¹⁰⁶ *Ibidem*. XIV. Band, 1868. pp.665-666.

¹⁰⁷ *Ibidem*. XIII. Band. 1868. p.700; XIV. Band, 1868. pp.816-819.

¹⁰⁸ *Ibidem*. III. Band. 1864. pp.18-19; XIII. Band, 1868. pp.737-738.

¹⁰⁹ D. Petrovanu. *Surse*. pp. 789-795.

conformitate cu terminologia uzitată în acest domeniu¹¹⁰. Literatul-ziarist a prezentat corect, din punct de vedere logico-istoric, cronologic-evenimental și causal-determinat evoluția faptelor istorice amintite. Calitatea articolelor eminesciene a fost determinată atât de cultura și orizontul istoric ale lui Eminescu, cât și de sursele istorice folosite de acesta în etapa informării-documentării inițiale.

Eminescu a enumerat izvoarele și lucrările istorice¹¹¹ folosite în elaborarea amintitului grupaj de articole: *Istoria critică a românilor*, de B. P. Hașdeu, probabil ediția a II-a, București, 1875; „Arhiva istorică a României” (1865-1867), editată de același istoric; vol. I din lucrarea *Beiträge zur Geschichte der Rumänien*, de E. Hurmuzaki, tradus în românește de însuși Eminescu și apărut în 1879; *Cronicele României și Letopisețele Moldovei și Valahiei*, editate de Mihail Kogălniceanu, ediția a II-a, vol. I-I, București, 1872-1874, din care ziaristul a utilizat letopisețele întocmite de Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, cronică (atribuită) lui Alexandru Amiras. De aceeași culegere de anale medievale românești, Eminescu a folosit compilația alcătuită de vornicul moldovean Alexandru Beldiman, intitulată: *Tractaturile prin cari s-au închinat țara de către Bogdan V[oi]v[od], domn al Moldovei, împărăbind* [în Imperiul Otoman compl. D.P.] *Sultan Baiazid II*, (pp. 450-562). Autorul a cules informații și din *Chronica Hușilor și a Episcopiei Hușilor*, de Melchisedec Ștefănescu, tipărită la București în 1866. A folosit și două dintre operele principelui umanist moldav Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei*, București, 1872, și *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1877.

Pentru elucidarea condițiilor în care austriecii au ocupat samavolnic Bucovina în 1775, Eminescu a cercetat și a interpretat documentele istorice publicate în colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. VII (1750-1818), București, 1876. Eminescu a prezentat intrigile de culise care au dus la înglobarea Basarabiei în Imperiul țarist rus, pe baza informațiilor istorice preluate din lucrarea fostului consul general al Angliei la București (1814-1818), W. Wilkinson, intitulată *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, ediție franceză, Paris, 1821.

Gazetarul M. Eminescu a prezentat principalele coordonate ale „problemelor orientale” în secolul al XVIII-lea¹¹², insistând asupra locului și rolului românilor

¹¹⁰ M. Eminescu, *Basarabia [Veacul al șaisprezecelea]*, în „T.”, III, nr.52/7 martie 1878, pp.2-3, editat în idem, *Opere*, X, 1989, pp.56-70; întregul ciclu de articole a fost tipărit astfel: *Cinci secole de istorie a Basarabia [„I. Numele și întinderea ei”]; [„II. Veacul al cincisprezecelea”]; [„III. Veacul al șaisprezecelea”]; [„IV. Veacul al șaptesprezecelea”]; [„V. Veacul al optsprezecelea”]; [„VI. Veacul al nouăsprezecelea. Izvoare”]*, în „T.”, III, nr.49/3 martie 1878, pp.1-2; nr.50/4 martie 1878, p.2; nr.51/5 martie 1878, pp.2-3; nr.53/8 martie 1878, p.1; nr.55/19 martie 1878, pp.2-3; nr.58/14 martie 1878, pp.2-3, editat în *ibidem*, 1989, pp.56-70.

¹¹¹ *Ibidem*, nr.58/14 martie 1878, pp.2-3, editat în *ibidem*, pp.68-70.

¹¹² Idem, *Politica orientală în veacul XVIII - [„Întâmplarea hotărâtoare ce încheie veacul XVIII”]*, în „T.”, III, nr.82-83/12-13 aprilie 1878, pp.1-3, editat în idem, *Opera politică*, vol. I, 1870-1879, editată și îngrijită de prof. I. Crețu, București, 1941, pp.233-241.

evoluția evenimentelor politico-diplomatice, militare, religioase etc. din spațiul tisonistriano-dunăreano-pontic. Concluziile la care a ajuns autorul sunt realiste și corecte din punct de vedere științific, fiind exprimate într-un stil clar și accesibil. Redăm încheierile acestei analize, pentru frumusețea stilului gazetăresc și limpezimea mesajului istoric: „De la început până la sfârșit, veacul XVIII e pentru Poarta otomană o luptă necurmată pentru a pune stabilă năvălirii vrăjmașului său de la miazănoapte (Imperiul țarist rus - compl. D.P.). Mereu în luptă cu o fatală și neîmbânzită pornire și lipsiți de oricăre sprijinire din afară, turcii trebuiau să stea mereu sub arme și mereu să negocieze atât cu vrăjmașii, cât și cu prietenii lor. (...)

Puterile europene, îndeosebi statele vecine (Imperiului Otoman - compl. D.P.), privesc cu îngrijire cele ce se petrec în Orient; toate se mărginesc însă la sfaturi binevoitoare. Puterile maritime, adică Englitera și Olanda, în tot cursul veacului XVIII, sfătuiesc pentru menținerea păcii; cabinetul francez își dă silința ca să hotărască Poarta la acțiune ori la pasivitate, după cum cer interesele momentane ale Franței; Austria în sfârșit, chiar de la începutul veacului, urmează o politică hotărâtă totdeauna de neîncrederea cu care curtea din Viena privește asupra Rusiei. Turcii totdeauna sunt izolați, fiindcă nimeni nu mai crede în puțința izbutirii lor”¹¹³.

În cadrul „problemei orientale” în secolul al XVIII-lea se înscrie și politica expansionistă a Habsburgilor în zona carpatică și la sudul Dunării¹¹⁴. Austrieicii „nu se pot alia cu Poarta otomană”, a concluzionat Eminescu, „fiindcă ea nu le dă destule garanții de statornicie; stau deci totdeauna gata, pentru ca, în cel mai rău caz, când sultanii nu se mai pot susține în Europa, să ia partea ce li se cuvine din țările scoase de sub stăpânirea lor (a otomanilor - compl. D.P.)”¹¹⁵. Ațintindu-și ochi asupra Bucovinei, Habsburgii au ocupat-o samavolnic, încălcând în picioare drepturile seculare ale românilor¹¹⁶ și bucurându-se de complicitatea funcționarilor otomani venali și a comandanților militari ruși corupți¹¹⁷. Astfel, a încheiat cu amărăciune în inimă Eminescu, după negocieri urmate în curs de patru ani la Constantinopol și St. Petersburg, Curtea din Viena a făcut o achiziție prețioasă pentru dânsa și mai mult ori mai puțin supărătoare pentru Rusia. Nici o picătură de sânge nu a curs pentru câștigarea acestei provincii; iar sumele cheltuite spre a pregăti negocierile și ocupațiunea sunt atât de neînsemnate, încât abia mai pot fi luate în seamă”¹¹⁸.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 83/13 aprilie 1878, p.3; *ibidem*, 1941, pp.240-241.

¹¹⁴ Idem, *Politica habsburgilor* - [„În tratatul de pace de la Carlovăț... ”], în „T.”, III, nr.84-85/14-15 aprilie 1878, pp.1-3. editat în *ibidem*, 1941, pp.241-250.

¹¹⁵ *Ibidem*, nr.85/15 aprilie 1878, p.3; *ibidem*, 1941, p.250.

¹¹⁶ Idem, *Motivul politic al luării Bucovinei* - [„Izbucnind războiul între Turcia și Veneția... ”], în „T.”, nr.86-87-88/16-20-21 aprilie 1878, pp.1-2, editat în *ibidem*, 1941, pp.250-258.

¹¹⁷ Idem, *Negocierile privitoare la cedarea Bucovinei* - [„Tratatul subsidial încheiat la 5 Iulie 1771... ”], în „T.”, III, nr.89-91-93/23-25-27 aprilie 1878, pp.1-3, editat în *ibidem*, 1941, pp.259-268.

¹¹⁸ *Ibidem*, nr.93/27 aprilie 1878, p.3; *ibidem*, 1941, p.268.

Ocuparea Bucovinei de către austrieci și înglobarea Basarabiei în Imperiul țarist rezultat al politicii Rusiei în secolul XVIII¹¹⁹ și la începutul celui următor în zona carpato-nistrano-pontică, au reprezentat „O parte a cestiunii orientale”¹²⁰ în perioada 1768-1812. Eminescu a analizat raportul dintre „Forța dreptului față de dreptul forței”¹²¹ în cazul rapturilor teritoriale românești amintite anterior. În ambele cazuri, „dreptul” forței brutale și coteruptorilor vecini a îngenunchiat forța dreptului românesc legitim secular.

În cazul Bucovinei, „Poarta otomană era învinsă și nu putea să facă nimic contra pretențiunilor Austriei”, a concluzionat realist Eminescu. „Voievodul Grigore Ghica era lipsit de sprijinire neîndoioasă și trebuia să caute de interesele și de viața sa; un cuvânt rostit din partea Rusiei ar fi fost însă destul pentru asigurarea integrității Moldovei, și Rusia, care avea interes de a rosti acest cuvânt și care, cel puțin indirect, se obligase a rosti, Rusia nu l-a rostit”¹²².

În iunie 1878, chiar în luna desfășurării lucrărilor Congresului de pace de la Berlin, Eminescu a publicat un lung articol despre „problema orientală” între anii 1877-1878 și participarea României la războiul ruso/româno-otoman¹²³. „Războiul (pentru români) compl. D.P.) a fost norocos. (...) Biruința, ca biruință, a fost o nenorocire pentru dânsii”¹²⁴. Amenințați cu a doua pierdere a sudului Basarabiei, conducătorii României au protestat energic în fața areopagului european. Statutul juridico-administrativo-teritorial al Basarabiei de Sud și al Dobrogei era incert. Indiferent de hotărârile Congresului de la Berlin referitoare la aceste teritorii românești, românii își vor promova și apăra în continuare interesele naționale seculare: „Românii pot să piardă Basarabia și pot chiar să câștige în schimb Dobrogea; atârnă de la învoirea puterilor europene; ei însă nu vor pierde din vina lor, nu vor renunța, nu se vor lepăda de tradițiile lor, ci vor urma pe calea croită de veacuri. Cestiunea română e o cestiune europeană, și dacă puterile europene ar sacrifica interesele României, ar nesocoti interesele lor proprii (...)”¹²⁵.

Pentru elaborarea articolelor apărute în coloanele ziarului „Timpul” în perioada aprilie-iunie 1878, contribuții amintite în paginile anterioare, Eminescu a folosit ca sursă de informare-documentare istorică: J. von Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, pentru perioada 1688-1774; D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman și Descrierea Moldovei*; izvoare istorice adecvate publicate în „A.I.R.” și „T.M.I.R.”; Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, vol.

¹¹⁹ Idem. *Înaintarea Rusiei - [„La începutul veacului XVIII...”]*, în „T.”, III. nr.99/6 mai 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. 1941. pp.268-270.

¹²⁰ Idem. *România în luptă cu panslavismul - [„S-au împlinit o sută de ani de când Bucovina...”]*, în „T.”, III. nr. din 9. 22. 24. 27 iunie 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. 1941. pp.286-302.

¹²¹ Idem. *Moldova față de cedarea Bucovinei - [„După capitulațiunea de la Movila Râbiei...”]*, în „T.”, III. nr. din 31 mai. 1. 2. 4 iunie 1878. pp.1-2. editat în *ibidem*. 1941. pp.271-286.

¹²² *Ibidem*. nr. din 4 iunie 1878. p.2; *ibidem*. 1941. p.286.

¹²³ Vezi nota nr. 120.

¹²⁴ M. Eminescu, *art. citat.* nr. din 24 iunie 1878, p.1; idem. *Opera politică*. I. 1941. p.297.

¹²⁵ *Ibidem*. nr. din 27 iunie 1878. p.2; *ibidem*. 1941. p.302.

III, pentru anii 1688-1733: *Cronicele României*, ediția M. Kogălniceanu, 1872-1874. La acestea s-au adăugat: E. Hurmuzaki, *Documente privind Istoria Românilor*, vol. VII (1750-1818); Th. Codrescu, *Uricariul...*, vol. III, IV, VI, documente dintre anii 1546-1812. Iași, 1853, 1857, 1875; Mihail Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei*, București, 1875; probabil și Vasile Maniu, *Răpirea Bucovinei*, București, 1875; articole din periodicele românești și europene ale vremii.

3. Istoria Imperiului Otoman (1875-1882) și o nouă manifestare a crizei orientale (1875-1878)

În această nouă direcție tematică M. Eminescu – cu preocupări istorice a fost dublat de M. Eminescu – gazetarul. Acest binom al preocupărilor eminesciene s-a concretizat în numeroase articole apărute în principalele organe de presă ale vremii: „Curierul de Iași” (la Iași, între anii 1876-1877) și „Timpul” (la București, între 1877-1883). În perioada 1877-1883 preocupările lui Eminescu, istoric și gazetar s-au concentrat asupra a **cinci categorii de evoluții și evenimente istorice** din Europa central-sudică și Imperiul Otoman, cu reverberații firești pe întregul continent:

a. **viața politică, socială, economică administrativă, militară, culturală, religioasă, cotidiană otomană (1876-1882)** în strânsă conexiune cu politica externă otomană din aceeași perioadă;

b. **războiul otomano-sârbo/muntenegrean (1876-1877);**

c. **războiul ruso/româno-otoman (1877-1878);**

d. **poziția și politica marilor puteri europene față de evenimentele din 1875-1882, derulate în zona dunăreano-balcano-anatoliană;**

e. **relațiile româno-otomane între 1878-1883** (de la cucerirea cu armele și recunoașterea, condiționată, de către marile puteri europene, a Independenței de Stat a României până la îmbolnăvirea ireversibilă a gazetarelui).

Între cele cinci categorii de evoluții și evenimente istorice din arealul geografico-istoric conturat anterior a existat o **strânsă legătură și intercondiționare**. Segmentarea spațio-temporală realizată a avut la bază criterii teoretico-metodologice: zone geografice, fapte istorice, determinări cronologice, abordări gnoseologice, instrumentar gazetăresc de lucru etc. Dar înainte de a analiza modalitățile de abordare și de reflectare a spațiilor și evenimentelor amintite anterior în **ziaristica lui Eminescu**, trebuie să-l prezentăm succint pe Eminescu gazetarul.

Contribuțiile gazetărești ale lui Eminescu referitoare la tematica de la **punctul 3** aparțin perioadelor **ieșeană (1876-1877)** și **bucureșteană (1877-1883)** ale ziaristicii acestuia. Eminescu a fost exponentul modului ziaristic numit **cronica politică, diplomatică, militară, economică, culturală etc. externă**, introducând-o și impunând-o, ca ofertă gazetărească publicului consumator de informații, printre primii gazetari în ziaristica românească. Faptul că ziarele unde Eminescu a fost redactor („Curierul de Iași”/

Ziaristica lui Eminescu a atins același nivel valoric literar cu poezia și proza sa. Parte echivalorică a operei eminesciene, ziaristica completează imaginea generală a personalității titanice a Bardului de la Ipotești. **Opera lui Eminescu nu poate fi analizată fără a se insista asupra ziaristicii sale. Publicistica lui Eminescu nu poate fi studiată fără a fi raportată la întreg, la opera în versuri și în proză a acestuia**¹²⁶.

¹²⁷ Din bogata bibliografie referitoare la istoria Imperiului Otoman în perioada 1876-1882 amintesc: St. Shaw, *The History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol.II, *Reform. Revolution and Republic The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, pp.163-195; Paul Dumont, *La crise balcanique*, pp. 513-522; François Georgéon, *L'Etat ottoman après le Traité de Berlin*, pp.523-537, în *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Fayard, Paris, 1981, 810 p. (*Istoria Imperiului Otoman*, traducere românească de Christina Bîrsan, Editura Bic All, București, 2001, pp. 436-459); Donald Quataert, *Overview of the nineteenth century*, pp.761-777, în *An Economic History of the Ottoman Empire*, pp.761-777.

încăunarea noului sultan Murad V și măsurile înnoitoare adoptate de acesta pe plan intern, pentru reformarea instituțională și financiară a sistemului otoman¹²⁸. Chiar și fostul sultan Abd-ul Azîz i-a urat succes lui Murad V în realizarea programului de reforme anunțat¹²⁹, în ciuda piedicilor din partea forțelor retrograde conservatoare¹³⁰. Eminescu a descris cu înțelegere umană sfârșitul fostului sultan Abd-ul Azîz și i-a criticat pe autorii morali ai sinuciderii sale¹³¹. De la 1 iulie 1876, Alexandru Vogoride a fost numit ambasador al Imperiului Otoman la Viena, fără ca Eminescu, care a comentat informația, să se întrebe dacă între această nominalizare și iminența unui război sârbo-otoman exista vreo legătură cauzală¹³².

Sultanul Murad V suferea de o boală neurologică gravă, iar această afecțiune incurabilă stătea în centrul atenției presei europene, după cum a constatat Eminescu¹³³. „Noutatea zilei” de 1 septembrie 1876 a fost, potrivit comentariului ziaristului Eminescu, detronarea sultanului bolnav mintal Murad V și urcarea pe tron a fratelui său mai mic, Abd-ul Hamîd II¹³⁴. Noul sultan s-a declarat adeptul și sprijinitorul aplicării reformelor

and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914, edited by H. Inalcik and D. Quataert, Cambridge University Press, 1994, XXX + 6 maps + 1026 p.; E. Z. karal. *Osmanlı Tarihi*, VIII-nci Cilt: *Birinci Meşrutiyet ve İstibdal Devirleri, 1876-1907 (Istoria otomană, vol. VIII: Prima perioadă constituțională și perioada absolutistă, 1876-1907)*, Ankara, 1962, p.5-58; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, E.Ș.E., București, 1976, pp.338-357; Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, E.Ș.E., București, 1984, pp.364-408; Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, E.Ș.E., București, 1987, pp.193-274.

¹²⁸ M. Eminescu, *Turcia* [„Pester Lloyd” în no. său... ”], în „Curierul de Iași” (infra abreviat: „C.dl.”), IX, nr.56/21 mai 1876, Iași, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp.109-111; idem, *Turcia* [„Telegramele din Constantinopole... ”], în „C.dl.”, IX, nr.57/23 mai 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.113; idem, *Turcia* [„La Înalta Poartă... ”], în „C.dl.”, IX, nr.58/26 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp.114-115; idem, *Turcia* [„Times” susține... ”], în „C.dl.”, IX, nr.60/30 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 115; idem, *Turcia* [„Sultanul au cerut... ”], în „C. dl.”, IX, nr.62/ 4 iunie 1876, p.3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p.123; idem, *Turcia* [„În 3/15 iulie s-au ținut... ”], în „C.dl.”, IX, nr.79/16 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p.153.

¹²⁹ Idem, *Turcia* [„Scrisoarea pe care sultanul... ”], în „C.dl.”, IX, nr.66/13 iunie 1876, pp.2-3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.127.

¹³⁰ Idem, *Turcia* [„Omorătorul lui Hussein-Avni... ”], în „C.dl.”, IX, nr. 63/6 iunie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în idem, *Opere*, IX, p.126; idem, *Turcia* [„Atentat”], în „C.dl.”, IX, nr.64/9 iunie 1876, p.3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p.554.

¹³¹ Idem, *Turcia* [„Românului” i se telegrafiază din Constantinopole... ”], în „C.dl.”, IX, nr.59/28 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.548.

¹³² Idem, [„Ambasadorul Turciei la Curtea din Viena”], în „C.dl.”, IX, nr.70/23 iunie 1876, p. 2 (*Diverse*), editat în idem, *Opere*, IX, p.133.

¹³³ Idem, *Turcia* [„De la 7 august st. n. ... ”], în „C.dl.”, IX, nr.88/11 august 1876, p. 4 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p.181.

¹³⁴ Idem, *Turcia* [„Noutatea zilei... ”], în „C.dl.”, IX, nr. 94/25 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 189.

propuse pentru redresarea Imperiului Otoman din toate punctele de vedere. Eminescu a salutat intenția sultanului de a reinstaura liniștea și pacea în Peninsula Balcanică otomană¹³⁵. Însă forțele conservatoare, închistate într-un mod de gândire ancestral, s-au opus curentului reformator, atentând la viața tânărului sultan și a colaboratorilor săi, comploturi comentate de Eminescu¹³⁶.

Principiile și prevederile proiectului și, ulterior, constituției otomane din decembrie 1876 au fost prezentate și analizate critic, din perspectivă istorică, de către gazetarul Eminescu¹³⁷. Autorul a insistat în mod deosebit asupra articolelor 1, 7 și 8 ale constituției otomane, ale căror prevederi lezau poziția și statutul internațional al României. A comentat amintitele prevederi prin prisma dreptului internațional al popoarelor, al tratatelor internaționale central-europene din secolele XVIII-XIX și al *status*-ului privilegiat al Principatelor Române / României în relațiile seculare complexe, pe multiple planuri, cu Imperiul Otoman¹³⁸. Analizând compoziția multiethnică a populației din Peninsula Balcanică, ziaristul a oferit câteva informații, în general corecte, despre găgăuzii sud-dunăreni, accentuând realitatea istorică că erau diferiți de românii sud-danubieni¹³⁹.

Anul 1877 a adus noi evoluții pe scena politică internă otomană: reorganizarea și completarea componenței organismelor de conducere otomane¹⁴⁰, agravarea sănătății fizice și mintale a sultanului¹⁴¹, remanieri guvernamentale¹⁴², frământări etnice¹⁴³,

¹³⁵ Idem. *Turcia* [„Un hat...”], în „C.d.l.”. IX, nr.98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p.197.

¹³⁶ Idem. *Turcia* [„În zilele din urmă...”], în „C.d.l.”. IX, nr. 116/22 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 236; idem. *Turcia* [„Tendințele de reformă...”], în „C.d.l.”, IX, nr. 133/ 5 decembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 279-280.

¹³⁷ Idem. *Turcia* [„Proiectul de Constituție elaborat de Midhat Pașa...”], în „C.d.l.”. IX, nr.63/6 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 626; idem. *Turcia* [„Se zice că proiectul de Constituție a lui Midhat Pașa...”], în „C.d.l.”. IX, nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 633-634; idem. *Turcia* [„În 21 noiembrie...”], în „C.d.l.”. IX, nr.129/26 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 272; idem. *Turcia* [„Constantinople, 20 decembrie...”], în „C.d.l.”. IX, nr.134/ 10 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 679; idem. *Turcia* [„Delegații puterilor garante...”], în „C.d.l.”. IX, nr.136/15 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 289; idem. *Turcia* [„Constantinople, 23-24 decembrie...”], în „C.d.l.”. IX, nr.137/17 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 682.

¹³⁸ Idem. *Turcia* [„Constituțiunea turcească...”], în „C.d.l.”. IX, nr. 140/24 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 686.

¹³⁹ Idem. *Bulgaria* [„Gagauzi se numește...”], în „C. dl.”. IX, nr. 134/10 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 286.

¹⁴⁰ Idem. *Turcia* [„Senatul turcesc...”], în „C.d.l.”. X, nr.7/21 ianuarie 1877, p. 3 (*Diverse*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 316; idem. *Turcia* [„Ehde pașa, ambasador la Berlin...”], în „C.d.l.”. X, nr. 10/28 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 319; idem. *Turcia* [„În 7/19 Marti s-a deschis...”], în „C.d.l.”. X, nr.27/11 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 645-646.

¹⁴¹ Idem. *Turcia* [„Ziarul Temps scrie...”], în „C.d.l.”. X, nr.15/11 februarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem. *Opere*, IX, p. 325; idem. *Turcia* [„Ambasadele otomane din străinătate...”], în „C.d.l.”. X,

regupări politico-militare, determinate de evoluția războiului ruso/româno-otoman¹⁴⁴. Eminescu a comentat critic, realist, aceste evoluții, cu posibile repercusiuni asupra relațiilor româno-otomane. Atent și la detalii, a oferit informații și despre sabia de investitură a sultanilor otomani¹⁴⁵.

Numirea lui Alexandru Vogoride (**Aleco-pașa**) în funcția de guvernator al Rumeliei (aprilie 1879) a constituit un pas important în normalizarea evoluțiilor politico-socio-ethnico-militare din această provincie, realitate subliniată ca atare de M. Eminescu¹⁴⁶. Diferendul de frontieră și trasarea noii granițe otomano-grecești din zona Tracia-Macedonia s-au rezolvat, în linii generale, prin mediere internațională europeană, în iunie 1880¹⁴⁷. Peninsula Balcanică rămânea însă un mozaic de elemente etnice, cu interese și aspirații divergente. Soluția pentru depășirea acestei neîncrederi și animozități generale era, în concepția lui Eminescu, stabilirea unui acord comun între membrii diferitelor etnii pentru conviețuire și activitate multilaterală pașnică.

În fiecare stat balcanic trebuie să se asigure egalitatea reală în drepturi ale naționalităților conlocuitoare. În caz contrar, aprecia cu luciditate și realism autorul, divergențele dintre micile și tinerele state balcanice vor fi folosite de către marile imperii expansioniste vecine pentru a-și promova propriile lor interese în regiune¹⁴⁸. „Studiul de caz” al analizei lui Eminescu a fost **Albania otomană**, autorul precizând că doar lupta comună a albanezilor, creștinii sau muhamedani, împotriva Semilunii, poate asigura independența Albaniei moderne¹⁴⁹.

nr.16/13 februarie 1877. p. 5 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. p. 326; idem. *Turcia* [„*Monitorul Universal*” primește din Constantinopol...”]. în „C.d.l.”. X. nr. 118/30 octombrie 1877. p. 3 (*Revista externă*). editat în *ibidem*. pp. 652-653.

¹⁴² Idem. *Turcia* [„Însemnătatea crizei din Constantinople...”]. în „C.d.l.”. X. nr.75/13 iulie 1877. p. 3 (*Revista externă*). editat în idem. *Opere*.IX. pp. 402-403.

¹⁴³ Idem. [„*Dezlegarea Cestiunii Orientului...*”]. ms. nr.2264 (pp. 1r -4r). editat în idem. *Opere*. IX. pp. 477-478.

¹⁴⁴ Idem. [„*Conspirațiile din Constantinopol*”]. în „*Țimpul*”. (*infra* abreviat: „*T.*”). II. nr. 250/4 noiembrie 1877. București. p. 3. editat în idem. *Opere*. X. 1989. p.3.

¹⁴⁵ Idem. [„*Sabia de investitură*”]. în „C.d.l.”. IX. nr.82/25 iulie 1876. p. 3 (*Diverse*). editat în idem. *Opere*. IX. pp.499-500 (Al. Oprea a apreciat că acest text are paternitate incertă).

¹⁴⁶ Idem. *Cestiunea Orientului*. [„*După cum știm...*”]. în „*T.*”. IV. nr. 77/10 aprilie 1879. p. 3 (*Revista externă*). editat în idem. *Opere*. X. p. 218.

¹⁴⁷ Idem. [„*ieri în sfârșit conferința de la Berlin a adoptat...*”]. în „*T.*”. V. nr. 134/18 iunie 1880. p. 1 (Editorial: *București, 17/29 iunie 1880*). editat în idem. *Opere*. XI. 1984. pp. 214-215; idem. [„*Răspunsul Porții la nota colectivă*”]. în „*T.*”. V. nr. 162/22 iulie 1880. p. 2. editat în *ibidem*. pp. 260-261.

¹⁴⁸ Idem. [„*Răsăritul Europei. Peninsula Balcanică...*”]. în „*T.*”. V. nr. 116/25 mai 1880. p. 1 (*Al doilea editorial*). editat în idem. *Opere*. XI. pp. 188-189.

¹⁴⁹ Idem. [„*Albania*”]. în „*T.*”. V. nr. 104/9 mai 1880. pp. 1-2 (*Din afară*). editat în idem. *Opere*. XI. pp. 477-479.

Având în vedere interesele României și ale românilor din teritoriile românești aflate sub ocupația vremelnică a imperiilor vecine, M. Eminescu a formulat o concepție îndrăznească, novatoare, pentru perioada și zona geo-istorică precizate, ce poate fi sintetizată astfel: **Peninsula Balcanică să fie cea a balcanicilor!** Această nouă realitate s-a materializat prin încheierea tratatelor de pace de la București (1886 și 1913) și prin urmările acestora.

În 1881 Imperiul Otoman a continuat să se confrunte cu grave probleme interne și externe. M. Eminescu le-a prezentat cititorilor și le-a comentat critic, subliniind realitatea tragică că statul multinațional al sultanilor se confruntă cu o gravă și, ulterior, fatală criză generală de sistem: criza din Siria¹⁵⁰, conflictul de frontieră otomano-grec¹⁵¹, condamnarea asasinilor fostului sultan Abd-ul Azîz¹⁵².

Atitudinea centrifugală a Egiptului în raport cu autoritatea sultană centrală a devenit tot mai evidentă în 1882, ajungând pe agenda de lucru a marilor puteri europene. Pentru a evita pierderea provinciei Egipt, ambasadorii marilor puteri europene au propus conducerii otomane să trimită trupe regulate în regiunea Nilului, pentru normalizarea situației de acolo. Prezentând această problemă internă, dar și externă, otomană, Eminescu a făcut, realist, și o paralelă între Egipt și România¹⁵³, ultima desprinsă *de jure* de Imperiul Otoman în 1877-1878.

b. Un loc important în ziaristica lui Eminescu din anii 1876-1877 l-a reprezentat analiza și difuzarea informațiilor despre cauzele, caracterul, desfășurarea și încheierea **războiului otomano-sârbo/munte negrean**¹⁵⁴.

Pe lângă interesul strict evenimentțial-informațional manifestat față de conflictul amintit anterior, ziaristul Eminescu a mai avut în vedere și alte considerente geo-politice și strategico-militare, deosebit de importante: reactualizarea „problemei orientale” (1875) și posibilele oportunități pe care le putea folosi România în interes propriu. Războiul

¹⁵⁰ Idem. „*Situațiunea din Siria*”, în „T.”, VI, nr. 13 din 18/30 ianuarie 1881, p. 2, editat în idem, *Opere*, XII, 1985, p. 36.

¹⁵¹ Idem. „*Zilele acestea. Poarta...*”, în „T.”, VI, nr. 7 din 10/22 ianuarie 1881, pp. 1, 3 (Editorial: *București, 9 ianuarie 1881*), editat în idem, *Opere*, XII, p. 641; idem. „*Am publicat în numărul trecut...*”, în „T.”, VI, nr. 8 din 11/23 ianuarie 1881, p. 1 (*Al doilea editorial*), editat în *ibidem*, p. 510; idem. „*Ieri seară ni s-a comunicat...*”, în „T.”, VI, nr. 43 din 25 februarie/9 martie 1881, p. 1, editat în *ibidem*, pp. 82-83; idem, *Cronica anului 1881, II. Străinătatea*, în „T.”, VII, nr.2/3 ianuarie 1882, pp. 1-2 (Editorial: *București, 2 ianuarie 1882*), editat în idem, *Opere*, XIII, p. 25.

¹⁵² Idem. „*Asasinii lui Abdul-Aziz*”, în „T.”, VI, nr.94/I mai 1881, p. 2, editat în idem, *Opere*, XII, p. 157.

¹⁵³ Idem. „*Sultanul și chedivul*”, în „T.”, VII, nr. 84/17 aprilie 1882, p. 3, editat în idem, *Opere*, XIII, p. 100; idem. „*La 15 iulie Conferința din Constantinopol...*”, în „T.”, VII, nr. 149/11 iulie 1882, p. 1 (Editorial: *București, 10 iulie 1882*), editat în *ibidem*, pp. 137-138.

¹⁵⁴ Vezi Nicolae Chiachir. *Istoria*, 1987, pp. 193-206; D. Vatamaniuc, *Eminescu, cronicar de politică externă (jurnalul războiului sârbo-munte negrean împotriva Imperiului Otoman)*, în „Convorbiri literare”, X, nr. 6 (126)/ iunie 1980, București, p. 12.

otomano-sârbo/muntenegrean, devenit problemă europeană, se desfășura în apropierea graniței sud-vestice fluviale a României, impunând din partea țării noastre adaptarea măsurilor politice, diplomatice, militare, sanitare, umanitare ce se impuneau în această situație. *Cum își putea promova România*, folosindu-se de acest conflict, propriile-i *interese naționale* (obținerea Independenței statale pe cale diplomatică) *în fața diplomației europene?* – iată o întrebare pe care Eminescu a formulat-o în ziaristica anilor 1876-1877. De asemenea, ce *învățăături și experiențe* puteau prelua și folosi, din acel conflict militar, forurile conducătoare românești pentru a cuceri Independența statală pe calea armelor? – s-a întrebat Eminescu în acea perioadă fierbinte a războiului sud-dunărean.

M. Eminescu a prezentat și a comentat știrile referitoare la mobilizările armatelor sârbă și otomană și ocuparea pozițiilor de luptă în zona frontierei comune, în iunie 1876¹⁵⁵. La sfârșitul lunii iunie același an Serbia¹⁵⁶, urmată de Muntenegru¹⁵⁷, a declarat război Imperiului otoman. În iulie 1876, după ciocniri locale cu succese schimbătoare, trupele otomane au înaintat în Serbia, armata sârbă retrăgându-se succesiv pe aliniamente interioare¹⁵⁸. M. Eminescu a fost direct interesat să prezinte poziția României față de

¹⁵⁵ M. Eminescu, *Serbia* [„La întrebările Porții...”], în „C. dl.”, IX, nr. 62/4 iunie 1876. Iași, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, 1980, pp. 122-123; idem, *Serbia* [„Mai zilele trecute...”], în „C. dl.”, IX, nr. 67/16 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, 1989, p. 630; idem, *Serbia* [„Despre poziția strategică...”], în „C. dl.”, IX, nr. 68/18 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 128-129; idem, *Serbia* [„În numărul trecut...”], în „C. dl.”, IX, nr. 68/18 iunie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 129; idem, *Serbia* [„Lipsa unui biurou telegrafic...”], în „C. dl.”, IX, nr. 69/21 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 130; idem, *Serbia* [„Mai zilele trecute...”], în „C. dl.”, IX, nr. 70/23 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, 1989, p. 631.

¹⁵⁶ Idem, *Războiul oriental* [„Încă de la 1 Iulie...”], în „C. dl.”, IX, nr. 71/25 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 134-135. Cu acest articol Eminescu a inițiat o secțiune specială a *Revistei externe*, numită *Războiul oriental*, pentru a-i informa rapid pe consumatorii de informații despre războiul sârbo-muntenegrean-otoman. Gazetarul Eminescu a fundamentat actul informațional pe: unitatea organică a informațiilor, exactitatea, obiectivitatea, rapiditatea și funcționalitatea acestora, conștiința profesională, probitatea morală și răspunderea deontologică a ziaristului (D. Vatamaniuc, *Comentarii*, în *ibidem*, p. 561).

¹⁵⁷ Idem, *Muntenegru* [„Depeșe din Ragusa...”], în „C. dl.”, IX, nr. 70/23 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 132; idem, *Muntenegru* [„În 2 Iulie...”], în „C. dl.”, IX, nr. 71/25 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 135.

¹⁵⁸ Idem, *Turcia* [„Muktar Pașa au plecat...”], în „C. dl.”, IX, nr. 71/25 iunie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 135; idem, *Războiul oriental* [„Știrile aduse...”], în „C. dl.”, IX, nr. 72/27 iunie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 127-128; idem, *Războiul oriental* [„Depeșele de pe câmpul de luptă...”], în „C. dl.”, IX, nr. 73/2 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 139-140; idem, *De pe câmpul de război* [„Din Berlin se vestește...”], în „C. dl.”, IX, nr. 74/4 iulie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 143; idem, *Cestiunea Orientului* [„Estragem din «Neue Freie Presse»...”], în „C. dl.”, IX, nr. 75/7 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 631-632; idem, *De pe câmpul de război* [„Un corespondent al ziarului...”], în „C. dl.”, IX, nr. 75/7

războiul sârbo/muntenegreano-otoman și acțiunile forurilor conducătoare românești pentru promovarea propriilor interese. Tatonările neoficiale ale diplomației românești au fost respinse de conducerea otomană¹⁵⁹.

În luna august 1876 s-au desfășurat cele mai înverșunate și mai sângeroase lupte pe frontul sârbo/muntenegreano-otoman. Înfrângerea sârbilor în bătălia de la Alexinaț a fost prezentată și comentată cu părere de rău de Eminescu¹⁶⁰, care a prevăzut, în acest context.

159 Idem. iulie 1876. p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*. IX. p. 147; idem, *De pe câmpul de război* [*Telegramele din Constantinopol...*]. în „C.d.l.”, nr. 76/9 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 150; idem, *De pe câmpul de război* [*Depeșă din 7/19 iulie spun...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 77/11 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 152; idem, *De pe câmpul de război* [*Telegrame multe...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 78/14 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 153; idem, *De pe câmpul de război* [*În urma vremii rele...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 79/16 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 155; idem, *De pe câmpul de război* [*Sub data de 12/24 iulie se vestește...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 155-156; idem, *De pe câmpul de război* [*Ziarul «Golos» ne aduce...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 81/23 iulie 1876, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 159-160; idem, *De pe câmpul de război* [*O depeșă din Ragusa...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 82/25 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 161; idem, *De pe câmpul de război* [*Până în momentul de față...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 83/28 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 162; idem, *De pe câmpul de război* [*Stagnațiunea mișcărilor...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 84/30 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 163; idem, *De pe câmpul de război* [*Știrile despre retragerea...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 85/1 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 174; idem, *De pe câmpul de război* [*Jurnalistica e de acord...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 86/4 august 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 175-176.

159 Idem. *Turcia* [*Agentul românesc din Constantinopol...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 76/9 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*. X. p. 633; idem, *România și Cestiunea Orientului*, în „C.d.l.”, IX. nr. 77/11 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*. IX. pp. 151-152; idem, *România și Cestiunea Orientului* [*O telegramă...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 78/14 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 152.

160 Idem. *Muntenegru* [*Despre biruința montenegrenilor...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 86/4 august 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 177; idem, *Turcia* [*Turcia refuză...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 86/4 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 177; idem, *De pe câmpul de război* [*De la armia de pe Drisia...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 87/6 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 179; idem, *Turcia* [*Un număr de comunități sârbești...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 87/6 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 180; idem, *De pe câmpul de război* [*Cu schimbarea liniei strategice...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 88/11 august 1876, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 180-181; idem, *De pe câmpul de război* [*Sub data de 8/20 august...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 89/13 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 182; idem, *De pe câmpul de război* [*Telegramele cele mai nouă...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 90/15 august 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 182-184; idem, *De pe câmpul de război* [*După șase zile de lupte...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 91/18 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. p. 185; idem, *De pe câmpul de război* [*După o telegramă...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 92/20 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 186-187; idem, *De pe câmpul de război* [*În deșele ciocniri...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 94/25 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*. pp. 189-190; idem, *De pe câmpul de război* [*Se confirmă definitiv...*]. în „C.d.l.”, IX. nr. 96/29 august

sfârșitul defavorabil al războiului pentru sârbi. Lunile septembrie-octombrie 1876 au adus, pe lângă luptele locale sârbo/muntenegreano-otomane de uzură materială, fizică și morală a combatanților, și primele tatonări de încheiere a unui armistițiu și, ulterior, a păcii între părțile aflate în conflict¹⁶¹.

M. Eminescu a urmărit cu atenție lucrările conferinței ambasadurilor marilor puteri europene, deschisă, la începutul lunii decembrie 1876 la Istanbul, pentru a discuta încheierea păcii la sfârșitul războiului balcanic¹⁶². Analizând protocolul final al conferinței,

1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 192-193; idem, *De pe câmpul de război* [„Mișcări sau ciocniri... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 198-199.

¹⁶¹ Idem, *De pe câmpul de război* [„Sub data de 11 septembrie... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 99/5 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 201; idem, *Turcia* [„Condițiile de pace... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 100/8 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 534-635; idem, *De pe câmpul de război* [„Suspendarea ostilităților... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 103/19 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 207; idem, *Serbia* [„Correspondentul ziarului... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 104/22 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 208-209; idem, *De pe câmpul de război* [„Asupra bătăliei... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 104/22 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 209; idem, *De pe câmpul de război* [„Telegramele cari anunță... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 105/24 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 211; idem, *De pe câmpul de război* [„O depeșă a ziarului englezesc „Standard”... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 106/26 septembrie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, p. 637; idem, *Cestiunea Orientului* [„De la o vreme-ncoaci... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 107/29 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 213-214; idem, *Serbia* [„Din Belgrad... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 109/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 222; idem, *Cestiunea Orientului* [„Poarta au comunicat... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 110/6 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 223-224; idem, *Muntenegru* [„Coroană politică... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 111/8 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 226-227; idem, *Cestiunea Orientului* [„Arma la picior... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 112/10 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 229-230; idem, *Cestiunea Orientului* [„A începe cu stereotipul... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 113/13 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 231-232; idem, *De pe câmpul de război* [„Din Pescanița... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 113/13 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 232; idem, *De pe câmpul de război* [„În 11/23 octombrie... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 114/15 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 234; idem, *De pe câmpul de război* [„Asupra bătăliei de la Dgjunis... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 115/20 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 234-235; idem, *De pe câmpul de război* [„În n-rul trecut am arătat... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 116/22 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 236-237; idem, *De pe câmpul de război* [„Știrile aduse în n-rul nostru din urmă... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 117/24 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 239; idem, *Turcia* [„Pentru a fixa linia... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 118/29 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 242; idem, *Cestiunea Orientului* [„Nevenind nici o știre... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 119/31 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 243; idem, *Turcia* [„Se zice că în 7 sau 8... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 121/5 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 246.

¹⁶² Idem, *Turcia* [„După cum anunță... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 138/19 decembrie 1876, p. 1 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 290-291; idem, *Turcia* [„Până acum conferința europeană... ”], în „C.d.l.”,

ziaristul Eminescu a concluzionat că întrunirea a fost un succes rusesc și un eșec otoman, că puterile europene au urmărit temporizarea spiritului belicos al rușilor și otomanilor. Referitor la România, ea rămânea izolată politico-diplomatic pe plan european¹⁶³.

După respingerea protocolului Conferinței de la Istanbul, conducerea otomană a urmărit o rezolvare zonală a conflictului cu Serbia și Muntenegru, fără imixtiunea marilor puteri europene. Eminescu a urmărit cu atenție și a comentat prompt și obiectiv derularea tratatelor de pace¹⁶⁴, încheiate prin semnarea păcii cu Serbia, în februarie 1877¹⁶⁵. Însă tratatele diplomatice otomano-muntenegrene au ajuns în impas, datorită cererilor aparent

X, nr. 1/5 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 297-298; idem, *Turcia* [„La conferința din 4/16 ianuarie... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 3/12 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 305-306.

¹⁶³ Idem, *Turcia* [„La conferința din 4/16 ianuarie... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 3/12 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 305-306; idem, *Turcia* [„Protocolul final al conferinței... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 4/14 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 309-310.

¹⁶⁴ Idem, *Turcia* [„Din Constantinopol se depeșează... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 5/16 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 312-313; idem, *Turcia* [„Legându-se de propunerile... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 6/19 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 313-314; idem, *Cestiunea Orientului* [„«Corespondența Politică» spune... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 7/21 ianuarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 315-316; idem, *Cestiunea Orientului* [„Între Serbia și Montenegro și Turcia... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 13/6 februarie 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 322; idem, *Cestiunea Orientului* [„În Serbia sunt alegeri... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 16/13 februarie 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 326-327; idem, *Cestiunea Orientului* [„O telegramă a Agenției Havas... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 17/16 februarie 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 327-328.

¹⁶⁵ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Ministerul turcesc de Esterne... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 19/20 februarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 327-328.

reconciliabile ale celor două tabere, iar Eminescu a prezentat, cu reală îngrijorare, evoluția năuoașă a problemei conflictului dintre cei doi competitori, de a război la pace¹⁶⁶.

c. În cadrul „**crizei orientale**“ (1875-1878), M. Eminescu a acordat cea mai mare importanță prezentării critice, obiective, și interpretării realiste, globale, promovând interesele naționale românești, a evenimentelor din cadrul **războiului ruso/român-otoman**¹⁶⁷.

Încă de la sfârșitul lunii august 1876, când luptele de pe frontul sârbo/munte-negreano-otoman erau în plină desfășurare, fără să se poată întrevădea sfârșitul lor, M. Eminescu a publicat și a comentat politico-diplomatic *Nota circulară din 15/27 iunie 1876* Memoriul elaborate de Mihail Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine, și adresate conducerii otomane și puterilor europene garante. În aceste acte oficiale diplomatice au fost expuse revendicările guvernului militar din Peninsula Balcanică¹⁶⁸. Eminescu s-a manifestat gazetaresc vulcanic față de notificarea oficială și de pretențiile anacronice, medievale, ale conducerii otomane, în frunte cu noul sultan Abd-ul Hamîd II, adresate monarhului Carol I al României. În nota amintită i s-a cerut imperativ lui Carol I, identic cu ordinul trimis guvernatorilor otomani din provinciile interioare și de graniță ale Imperiului Otoman, să anunțe oficial și cu salve de tun în România urcarea pe tron a noului sultan. Fulminantul gazetar a ironizat caustic și a parodiat genial această „**decalificabilă notificare**“, „**obraznicie a turcului**“, comparând conducerea otomană în război cu noul sultan cu o trupă ambulantă, seminomadă, compusă din anoști saltimbanci. Evident, Eminescu nu a considerat-o act oficial, iar Ministerul român al Afacerilor Străine

idem, *Cestiunea Orientului* [„**Luni în 21 fev(ruar) delegații Montenegruului...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 27 februarie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 332-333; idem, *Turcia* [„**În 9 martie...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 23/2 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 335; idem, *Turcia* [„**Poarta a respins...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 26/9 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 339; idem, *Turcia* [„**La 12 martie...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 28/13 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 342; idem, *Cestiunea Orientului* [„**Cu toate zgomotele...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 30 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 345-346; idem, *Turcia* [„**Un ordin al pașierului...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 31/20 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 346; idem, *Munteneșu* [„**«Correspondența Politică» primește...**“], în „C.d.l.“, nr. 40/15 aprilie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 363-364; idem, *Munteneșu* [„**După cele mai nouă...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 58/3 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 390; idem, *Munteneșu* [„**Creadă cine ce-i place**“], în „C.d.l.“, X, nr. 62/12 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 395-396; idem, *Munteneșu* [„**Suleiman pașa au pățit-o...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 65/19 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 397-398; idem, *Munteneșu* [„**La 10/22 I(una) c(urentă) c(on)veniențelor...**“], în „C.d.l.“, X, nr. 77/17 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 404.

Vezi N. Ciachir, *Istoria*, pp. 206-255.

M. Eminescu, „*Revista diplomatică*“, în „C.d.l.“, IX, nr. 95/27 august 1876, p. 3, editat în idem, *Opere*, IX, 1980, pp. 192, 617 și în următoarele 5 numere consecutive ale ziarului ieșean.

a respins-o cu vădită indignare¹⁶⁹. M.A.S. al României a trimis noului sultan otoman scrisoare oficială de felicitare cu ocazia întronării sale, modalitate diplomatică internațională uzitată în relațiile obișnuite dintre două state suverane¹⁷⁰. Analizând rezultatele audienței generalului Ioan Ghica, agentul diplomatic român la Istanbul, la noul sultan otoman, Eminescu și-a exprimat speranța că prin tratative bilaterale româno-otomane s-ar putea obține satisfacerea, de către conducerea otomană, a revendicărilor românești formate în iunie 1876 de M. Kogălnicianu¹⁷¹.

În alternativa unei alianțe cu Imperiul țarist într-un viitor război împotriva otomanilor, guvernul român a sondat poziția puterilor europene garante în eventualitatea cererii rusești de tranzitare a armatelor imperiale prin România către sudul Dunării. Iminența unui război ruso/româno-otoman a regenerat psihoza colectivă a raidurilor otomane de jaf la nordul Dunării, Eminescu dezmințind zvonurile referitoare la această amenințare otomană de tristă amintire¹⁷³. Constituția otomană din decembrie 1876, prin articolele 1, 2 și 8, a generat un conflict diplomatic româno-otoman; Eminescu a urmărit evoluția acestuia și a publicat documentele diplomatice ale controverselor juridice bilaterale¹⁷⁴.

După intrarea trupelor rusești, conduse de țarul Alexandru II Romanov, pe teritoriul României¹⁷⁵, s-a declanșat războiul ruso-otoman, pe un front ce începea din zona balcanică, continua la nordul Mării Negre¹⁷⁶ și se prelungea în regiunea caucaziană.

¹⁶⁹ Idem. „S-a obrăznicit turcul”, în „C.d.l.”, IX, nr. 97/1 septembrie 1876, p. 3 (*Diverse*), editat în *ibidem*, pp. 196-197; idem, *Lămurire*, în „C.d.l.”, IX, nr. 98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Diverse*), editat în *ibidem*, pp. 200-201.

¹⁷⁰ Idem, *România* [„Jurnalistică din țară... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 100/8 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 202.

¹⁷¹ Idem, *București* [„În sara sosirii... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 106/26 septembrie 1876, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 212.

¹⁷² Idem, *Cestiunea Orientului* [„Se vorbește că în Consiliul de Miniștri al României... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 125/17 noiembrie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 251-252.

¹⁷³ Idem, „Turcii noștri”, în „C.d.l.”, IX, nr. 129/26 noiembrie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 272.

¹⁷⁴ Idem, *Turcia* [„Constituțiunea turcească... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 140/24 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 686; idem, „Conflictul cu Turcia”, în „C.d.l.”, X, nr. 1/5 ianuarie 1877, p. 1 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 296; idem, „Conflictul între România și Turcia”, în „C.d.l.”, X, nr. 2/9 ianuarie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 686.

¹⁷⁵ Idem, *Rusia* [„Spre complectarea celor zise... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 40/15 aprilie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 365.

¹⁷⁶ Idem, *Turcia* [„Ziarul «Tems» află... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 40/15 aprilie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 364.

¹⁷⁷ Idem, *Turcia* [„Au sosit știrile... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 41/17 aprilie 1877, p. 1 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 367; idem, *Armenia* [„Kars, cetatea... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 45/29 aprilie 1877, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 371.

Eminescu a prezentat demersurile guvernului român pentru păstrarea neutralității țării în acest conflict armat¹⁷⁸. După schimbul de focuri de artilerie de la Calafat (26 aprilie 1877)¹⁷⁹, a izbucnit *de facto* conflictul militar româno-otoman. Acest eveniment a avut două urmări imediate. Sultanul l-a mazilit pe „principele vasal din România“, măsură cronică ce i-a prilejuit lui Eminescu un comentariu ironic, acid, la adresa acestui gest „realist“¹⁸⁰. Pe de altă parte, Parlamentul român a votat proclamarea Independenței de Stat a României (9-10 mai 1877), act istoric fundamental căruia Eminescu i-a analizat cu acuitate motivațiile, implicațiile și urmările interne și externe¹⁸¹.

Pentru a prezenta evoluțiile militare de pe fronturile de luptă din Balcani și Caucaz, M. Eminescu a introdus în cadrul secțiunii *Revista externă* rubrica specială *De pe câmpul de război*. Astfel, pe frontul secundar din Caucaz rușii au înaintat în Anatolia de Est, în mai-iunie 1877, la începutul lunii iunie fiind obligați să se retragă în Armenia, otomanii revenind pe pozițiile de la începutul războiului¹⁸².

Pe frontul principal din sudul Dunării, bombardamentele reciproce de pe malurile fluviului între otomani și români¹⁸³ se desfășurau în paralel cu înaintarea detașamentelor militare rusești către Munții Balcani¹⁸⁴. La Plevna/Pleven otomanii au oprit înaintarea armatei rusești, ceea ce a silit comandamentul armatei imperiale să solicite imperios intrarea armatei române de luptă¹⁸⁵. În paralel cu aceste confruntări militare, ministrul

¹⁷⁸ Idem. *România [„Evenimentele se grămădesc...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 40/15 aprilie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 363.

¹⁷⁹ Idem. *România [„Marși în 26 (aprilie) curent...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 45/29 aprilie 1877, p. 4 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 370.

¹⁸⁰ Idem. *Cestiunea Orientului [„Ambasadele turcești...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 46/1 mai 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 371-372.

¹⁸¹ Idem. *România [„Întâmplările petrecute în parlamentul român...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 49/11 mai 1877, p. 4 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 374; idem. *România [„Votul Camerei și al Senatului...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 50/1 mai 1877, pp. 4-5 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 375-376.

¹⁸² Idem. *De pe câmpul de război [„În 5/17 mai rușii...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 49/11 mai 1877, p. 5 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 375; idem. *Cestiunea Orientului [„De pe câmpul de război din Asia...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 56/29 mai 1877, p. 5 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 387; idem. *De pe câmpul de război [„Sub data de 3 iulie...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 68/26 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 399; idem. *Turcia [„De pe câmpul de război...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 69/29 iunie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 400; idem. *De pe câmpul de război [„Rușii se retrag în Armenia...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 71/3 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 401.

¹⁸³ Idem. *„De la Calafat”*, în „C.d.l.”, X. nr. 53/20 mai 1877, p. 5 (*Noutăți*), editat în *idem*, *Opere*, X. p. 49.

¹⁸⁴ Idem. *Cestiunea Orientului [„De pe teatrul războiului...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 52/18 mai 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *idem*, *Opere*, IX. pp. 378-379; idem. *România [„La Bechet au avut loc...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 55/27 mai 1877, p. 5 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, p. 383.

¹⁸⁵ Idem. *De pe câmpul de război [„În ziua de 8/20 (Iuna) curentă...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 77/17 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 403-404; idem. *Turcia [„O telegramă de sorgine turcească...”]*, în „C.d.l.”, X. nr. 84/3 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 409-410.

Afacerilor Străine român Mihail Kogălniceanu a vizitat Viena, unde a discutat oficialitățile austriece despre poziția României în noua fază a războiului balcanic. Eminescu a urmărit cu mare interes derularea acestei vizite, prezentând și analizând cititorii români poziția Curții imperiale de la Viena, conform căreia România nu a cucerit teritorii la sudul Dunării¹⁸⁶.

M. Eminescu a analizat critic telegramele și informațiile contradictorii referitoare la luptele de pe frontul balcanic din luna august 1877, oferind opiniei publice române un tablou coerent al conflictului sud-dunărean¹⁸⁷. După tentativele nereușite ale armatei româno-ruse de a cuceri fortăreața Plevna și redutele înconjurătoare, la sfârșitul august 1877, aceste bastioane puternic fortificate de otomani au fost încercuite de armatele aliate creștine și supuse unui asediu concentric. Se urmărea astfel capcănă de combatanților musulmani, determinată de epuizarea alimentelor, apei, munițiilor și prăbușirea moralului luptătorilor. „Din nefericire s-a confirmat“, a comentat cu ironie Eminescu, că la mijlocul lunii septembrie 1877 o coloană de infanterie otomană a provizii a străpuns încercuirea prin sectorul rusesc și a pătruns în Plevna¹⁸⁸. Așa se vede, penetrare, cât și perspectiva prelungirii războiului pe fronturile balcanic și caucazian. În timpul iernii 1877-1878 au impus comandantului aliat ruso-român adoptarea unei strategii și tactici adecvate, pe care Eminescu le-a analizat cu minuțiozitate și realism¹⁸⁹, deși încă o dată că era un bun cunoscător și un fin comentator al fenomenului militar. În special, gazetarul a prezentat comportamentul vitejesc, eroic, al soldaților, subofițerilor și ofițerilor diviziei a IV-a a armatei române, mare unitate combativă formată din molderi în luptele de la Grivița și Bukova, redute din centura de apărare a Plevnei, în august-septembrie-octombrie 1877. Eminescu a făcut un apel patetic, patriotic, la guvernul român, bogații timpului, la asociațiile caritabile, pentru obținerea fondurilor necesare înzestrării armatei.

¹⁸⁶ Idem, *România* [„La 20 iulie (1 august)...”], în „C.d.l.”, X, nr. 81/27 iulie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 405.

¹⁸⁷ Idem, *Turcia* [„*Daily Telegraph*» crede...”], în „C.d.l.”, X, nr. 85/5 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 411; idem, *Turcia* [„*Mehmed-Ali telegrafiază*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 86/12 august 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 414; idem, *Turcia* [„*Nu sânt adevărate*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 88/14 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 419; idem, *Turcia* [„*Șapte zile de-a rândul*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 89/19 august 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 420.

¹⁸⁸ Idem, *De pe câmpul de război* [„*Pesti Napló*» primește...”], în „C.d.l.”, X, nr. 99/14 septembrie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 427; idem, *Turcia* [„*De mai multe zile*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 100/16 septembrie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 428; idem, *Turcia* [„*Din nefericire confirmat*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 101/18 septembrie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 429.

¹⁸⁹ Idem, *De pe câmpul de război* [„*La 18 curent s-a ținut*...”], în „C.d.l.”, X, nr. 103/23 septembrie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 429; idem, *De pe câmpul de război* [„*Corespondența Politică*» cuprinde...”], în „C.d.l.”, X, nr. 110/9 octombrie 1877, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 433-434.

armament și muniții, cu echipament sanitar și militar adecvat, cu provizii etc. a acestei divizii eroice, în prag de iarnă¹⁹⁰.

În lunile noiembrie-decembrie 1877 conducerea ziarului de orientare conservatoare „Timpul”, în redacția căruia M. Eminescu lucra de la 1 noiembrie 1877, a fost rezervată față de evoluția evenimentelor militare din Balcani, deoarece sfârșitul războiului ruso/româno-otoman nu se întrezărea încă. Din acest motiv evenimentele militare balcanice au avut un ecou slab în publicistica lui Eminescu din lunile de debut la periodicul bucureștean¹⁹¹. La sfârșitul lunii decembrie 1877, ziarul „Timpul” a declanșat însă o virulentă campanie de presă antiliberală, Eminescu publicând articolul „Dorobanții”¹⁹². Poetul-gazetar a descris cu realism și cu durere în suflet starea jalnică în care se aflau învingătorii de la Plevna și s-a revoltat împotriva guvernanților liberali, care au neglijat dotarea cu hrană, echipament adecvat de iarnă și armament corespunzător a luptătorilor români: „Au sosit la București dorobanții de pe câmpul de război. Acești eroi, cu care gazetele radicale se laudă atâta, sunt, mulțumită guvernului, goi și bolnavi”¹⁹³.

Eminescu a subliniat faptul că armata română era formată, în majoritate covârșitoare, din țărani, care formau atunci, potrivit concepției poetului-gazetar, „singura pătură producătoare” din societatea românească. Armata română, apocaliptică, a reprezentat cu cinste și a apărut cu eroism interesele naționale românești în sudul Dunării: „Într-adevăr, dacă este vreun organ al națiunii (române - compl. D.P.), care-n aceste vremi triste, când totul e amenințat, să prezinte o privesc mai mândră și mai întăritoare de suflet e organul puterii fizice a poporului român, – ostașul care azi (...) a ținut singur drapelul sus”¹⁹⁴. Țărănimea, care ridica prima pieptul împotriva pericolului extern, era disprețuită și asuprită pe nedrept de moșierii români. Dar în ochii lui Eminescu țărănimea s-a bucurat de aprecierea cuvenită și binemeritată: „(...) dacă e un element care să mai merite recunoștința noastră deplină, pentru că dă oarecare strălucire celor din urmă pagine ale

¹⁹⁰ Idem, *De pe câmpul de război* [„Die Presse” din Viena...], în „C.d.l.”, X, nr. 98/11 septembrie 1877, pp. 2-3 (*Revista internă*), editat în idem, *Opere*, X, p. 651; idem, *De pe câmpul de război* [„Atacul s-a început vineri...”], în „C.d.l.”, X, nr. 111/12 octombrie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în idem, *Opere*, IX, pp. 433-435; idem, „Divizia a patra”, în idem, *loc. cit.*, p. 2 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 435.

¹⁹¹ Vezi polemica dintre M. Eminescu și Al. Lahovary, unul dintre conducătorii grupului conservator, pe tema „neutralității binevoitoare” a ziarului conservator „Timpul” față de Războiul pentru Independența Țării și de politica guvernului liberal condus de I. C. Brătianu la sfârșitul anului 1877, la Gh. Bulgăr, *Unirea și Independența românilor văzute de poet*, în vol. *Eminescu: sens, timp și devenire istorică*, II, Iași, 1989, pp. 271-272.

¹⁹² M. Eminescu, „Dorobanții”, [„Au sosit în București dorobanții...”], în „Timpul”, II, nr. 293/30 decembrie 1877, p. 2 (*Revista internă*), editat în idem, *Opere*, X, 1989, p. 33; D. Vatamaniuc, *M. Eminescu la „Timpul” (1877-1883). „România Liberă” (1888) și „Fântâna Blanduziei (1888-1889)”*, în *M. Eminescu, Opere*, x, 1989, p. VII.

¹⁹³ M. Eminescu, „Dorobanții”, p. 2; *ibidem*, X, 1989, p. 33.

¹⁹⁴ Idem, [„Mine, duminică, e ziua hotărâtă...”], în „T.”, III, nr. 222/8 octombrie 1878, p. 1, editat în idem, *Opere*, X, pp. 136-137.

istoriei noastre este tocmai acel popor din sate, care a rămas inaccesibil tuturor înnoiturilor noastre nenorocite, dar care se stinge prin munca de Sisif ce i s-a impus, pentru că tocmai el și nu altul să susție uneltele care-l exterminază¹⁹⁵.

Viziunea istorică de ansamblu asupra trecutului românesc, pe de o parte, evoluțiile politico-diplomatice interne și internaționale din perioada 1877-1880, pe de altă parte, l-au determinat pe gazetarul M. Eminescu să consacre, în februarie 1880, un număr de articole originii, importanței și sensurilor majore ale Independenței naționale a României. Cu o evidentă atitudine antiliberală și cu o verticală demnitate națională, M. Eminescu a precizat tranșant că „(...) **independența**, departe de a fi meritul actualei generații, e **suma vieții noastre istorice**, minus ineptiile unui partid compus din oameni ignoranți și de rea credință, care ne-au dat această sumă știrbită (subl.D.P.)”¹⁹⁶.

d. Poziția și politica marilor puteri europene față de evenimentele din 1875-1882, derulate în zona dunăreano-balcano-anatoliană¹⁹⁷, au fost analizate și prezentate de M. Eminescu cititorilor români în paralel cu mediatizarea evoluțiilor complexe subliniate anterior la punctele a-b-c.

Încă din articolul de debut la „Curierul de Iași”, M. Eminescu a prezentat o imagine de ansamblu a „problemei orientale” în luna mai 1876: marile puteri europene prezentau diferite proiecte și memorii de rezolvare pe cale pașnică a divergențelor din Balcani, bineînțeles, cu promovarea propriilor interese expansioniste în respectiva zonă¹⁹⁸. Concertul marilor state europene a adoptat o politică de expectativă față de urcarea pe tron a noului sultan Murad V și, mai ales, față de programul său de reformare instituțională a Imperiului Otoman¹⁹⁹. M. Eminescu a prezentat cititorilor ieșeni și a analizat cu obiectivitate și clarviziune *Proiectul pentru o soluționare practică a Cestiunii Orientului*, elaborat de generalul rus Ignatiev, adică, direct spus, de Curtea Imperială țaristă. Pe ruinele Imperiului Otoman se vor forma, a propus Ignatiev, regatele: Bulgariei, Serbiei, României (teritoriul din 1876, deci fără Dobrogea!), Albaniei, Greciei (completat cu teritorii limitrofe). Istanbulul, Strămtorile și zona limitrofă vor intra în stăpânirea Rusiei țariste, ca viitor centru al unei confederații a statelor balcanice cu populații slave. Comentând această

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ Idem, [„Unul din miturile cele mai semnificative... ”], în „T.”, V, nr. 35/14 februarie 1880, p. 1, editat în *ibidem*, p. 415 (articolul la pp. 415-416).

¹⁹⁷ N. Ciachir, *Istoria*, 1987, pp. 193-273.

¹⁹⁸ M. Eminescu, *Turcia* [„Ziarului «Times» i se telegrafiază... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 55/19 mai 1876, Iași, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, 1980, p. 107; idem, *Turcia* [„«Pesther Lloyd» în no. său... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 56/21 mai 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 109-111.

¹⁹⁹ Idem, *Germania* [„O telegramă din Ems... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 57/23 mai 1876, p.3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 114; idem, *Germania* [„Gazeta oficială... ”], în „C.d.l.”, nr. 60/30 mai 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 119-120; idem, *Germania* [„Scrisoarea către suverani... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 62/4 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 122.

creație hibridă a politicii expansioniste rusești pe axa Balcani-Istanbul-Anatolia, autorul a lansat un îndreptățit semnal de alarmă, avertizând asupra pericolului fatal al plasării României între regate slave obediente țarului rus²⁰⁰.

Deși marile puteri europene nu erau îndreptățite să intervină în conflictele dintre Imperiul Otoman și statele tributare balcanice (Serbia, Muntenegru, România), ambasadorul rus la Istanbul a încercat să-l convingă pe principele sârb Milan Obrenović să nu atace teritoriile otomane balcanice, atitudine salută de Eminescu, care a precizat că negocierile între părți, oricât de lungi și anevoioase ar fi, sunt de preferat unor conflicte sângeroase²⁰¹. Atmosfera războinică din Balcani i-a determinat pe împărații Rusiei și Austro-Ungariei să se întâlnească la Reichstadt (în Boemia) și să discute despre evoluțiile politico-militare din sudul Dunării. Deși discuțiile au fost secrete, Eminescu a intuit caracterul și finalitățile acestora și le-a prezentat, obiectiv și realist, cititorilor săi, declarându-se adeptul menținerii prevederilor tratatului de pace de la Paris (1856) referitoare la statele sud-dunărene²⁰².

Eminescu a prezentat și a analizat pentru cititorii „Curierului de Iași” și **proiectul de rezolvare** a „problemei orientale” în viziune austro-ungară. Astfel, această inițiativă avansa ideea ca Austro-Ungaria să anexeze Bosnia, Serbia și Muntenegru, Bulgaria să devină autonomă, asemenea României, iar Grecia să-și extindă teritoriul în Tracia și în insulele din Mările Egee și Mediterană. Imperiul Otoman ar mai rămâne în Europa doar cu Rumelia orientală și cu orașul Istanbul. Eventualele litigii dintre statele riverane „bătrânului Istru” ar putea fi evitate sau aplanate prin organizarea unei *Confederațiuni dunărene*, plasată sub protectoratul Austro-Ungariei. Monarhia dualistă va practica în această confederație artificial creată o politică comercială bazată pe liberul schimb. Ilustrul gazetar a respins de la început varianta austro-ungară de organizare politico-economică a zonei dunărene. Mai mult decât atât, Eminescu a văzut în *Confederațiunea dunăreană* un instrument politic pentru promovarea intereselor economico-comerciale ale evreimii austro-ungare. El s-a împotrivit constituirii *Confederațiunii dunărene*, ca sursă de materii prime și piață de desfacere a produselor finite din monarhia dualistă. O eventuală *Confederațiune a statelor dunăreană*, realizată prin libera și conștienta adeziune a membrilor consolidată prin promovarea și protejarea propriilor interese economice, politice, militare etc. ar favoriza o reală dezvoltare economică, socială, culturală etc.

²⁰⁰ Idem. *Cestiunea Orientului* [„Ziarul «N. Fr. Pr.» în no. său... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 61/2 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 120-121.

²⁰¹ Idem. *Anglia* [„La o interpelare... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 64/9 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 125; idem, *Serbia* [„Reprezentantul Rusiei... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 70/23 iunie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 131-132.

²⁰² Idem. *Austro-Ungaria* [„În 26 Iunie (8 Iulie) a avut loc... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 73/2 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 138-139; idem, „*Mobilizare în Austro-Ungaria*”, în „C.d.l.”, IX, nr. 73/2 iulie 1876, p. 3 (*Noutăți*), editat în *ibidem*, p. 142; idem, *Austro-Ungaria* [„Conferința de la Reichstadt... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 74/4 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 144.

zonală²⁰³. Trebuie să subliniem consecvența și realismul cu care ziaristul M. Eminescu a urmărit și a prezentat critic cititorilor săi diferitele proiecte utopice (rus/Ignatiev, austro-ungar) de rezolvare în cinic avantaj propriu a „problemei orientale balcanice“.

Acordul ruso-austro-ungar de la Reichstadt a început să-și arate efectele: pe de o parte austriecii au închis portul Kleck, tăind astfel aprovizionarea cu arme și muniții a sârbilor (cărora Franz Josef le refuza un stat independent) și, indirect, a otomanilor²⁰⁴. Armata austro-ungară, mobilizată pentru „manevre și aplicații“ în zona Dunării mijlocii, ridică un marc semn de întrebare: va interveni sau nu în conflictul sârbo-otoman în derulare?²⁰⁵ Pe de altă parte, țarul Alexandru II Romanov l-a primit rece, nediplomatic, provocator chiar, pe noul ambasador otoman în Rusia, *Kabuli-pașa*, reproșându-i neprotocolar acestuia atitudinea politico-militară a Imperiului Otoman față de Serbia²⁰⁶. M. Eminescu a considerat că austro-ungarii își promovează cu putere, prin toate mijloacele, interesele în conflictul balcanic: subminează lupta dreaptă a sârbilor pentru neatărnare cu scopul de a împiedica formarea unui stat independent, un posibil magnet pansârbesc la granița de sud a Monarhiei dualiste. Ziaristul a interpretat conduita nediplomatică a țarului față de *Kabul-pașa* ca reflectând politica agresivă rusească față de otomani și premiza unei posibile viitoare declarații de război adresate Istanbulului.

Gazetarul Eminescu a urmărit cu atenție și a comandat critic propunerile diplomației rusești, din iulie 1876, adresate forurilor conducătoare englezești²⁰⁷, italiene și franceze²⁰⁸, de rezolvare pe cale pașnică a diferendului sârbo/muntenegreano-otoman. Astfel, Rusia s-a oferit să medieze amintitul conflict și să realizeze împăcarea părților beligerante, după care urma încheierea păcii și alcătuirea unei comisii mixte otomano-europene (inclusiv ruse!) pentru provinciile otomane sud-dunărene cu populație mixtă. Franța și Italia au respins propunerea rusească, iar Anglia a ignorat-o.

Cum era de așteptat, și oamenii politici englezi au propus diferite variante de rezolvare a diferendului din Balcani. Astfel, W. E. Gladstone, făcând publice și condamnând atrocitățile comise de otomani în Bosnia, Herțegovina, Bulgaria în anii 1875-1876, a propus scoaterea acestor provincii de sub administrația otomană și trecerea lor sub

²⁰³ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Ziarul oficios...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 79/16 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 154.

²⁰⁴ Idem, *Austro-Ungaria* [„Întrevederea de la Reichstadt...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 156-157.

²⁰⁵ Idem, *Ungaria* [„În urma ordinelor...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 80/18 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 157-158.

²⁰⁶ Idem, [„O altă știre...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 81/23 iulie 1876, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 159.

²⁰⁷ Idem, *Cestiunea Orientului* [„De mai multă vreme...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 83/28 iulie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 162-163.

²⁰⁸ Idem, *Francia* [„Rusia a propus...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 85/1 august 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 175.

mandatul unei puteri europene nenominalizate, dar presupuse: Anglia²⁰⁹. La începutul lunii septembrie 1876 marile puteri europene au recomandat conducerii otomane să încheie pacea cu sârbii pe baza principiilor umanității, civilizației moderne și a prevederilor tratatului de pace de la Paris²¹⁰.

Analizând propunerile și demersurile diferitelor curți europene de rezolvare a „problemei orientale balcanice”, Eminescu a scos în evidență *două aspecte* ale acestor inițiative și acțiuni. *Primul*: interesele politice, strategico-militare, economice, comerciale etc. ale marilor puteri europene în Pen. Balcanică prevaleau față de rezolvarea rapidă, pașnică, cu minime pierderi umane și materiale, a conflictelor din zonă. *Al doilea*: medierea diplomatică a marilor puteri europene în conflictul balcanic era lentă, inconsecventă, *cu viteză și eficiență de melc*, în timp ce bombardamentele și distrugerile pe frontul sârbo-otoman continuau zilnic. Aceeași diplomatie europeană îi sfătuia pe otomani să înceteze cu vărsările de sânge nevinovat creștin, dar islamicii păreau a nu înțelege sau nu doreau să o facă²¹¹.

Realismul și vizionarismul concluziilor formulate de M. Eminescu în articolul din 1 septembrie 1876 au fost confirmate în săptămânile următoare prin pozițiile adoptate de marile puteri europene²¹² (Anglia²¹³, Austro-Ungaria²¹⁴ și Rusia²¹⁵) în problema încheierii păcii în Balcani și a configurației politice, teritorial-administrative, militare, demografice, confesional-religioase etc. postbelice. Primul pas spre încheierea păcii în Balcani era realizarea unui armistițiu „în regulă” (cum l-a numit Eminescu !) între beligeranți. Conducerea otomană a acceptat să încheie un armistițiu²¹⁶ cu sârbii și muntenegrenii de 4-6 săptămâni, sub presiunea diplomatiei și flotei engleze în Dardanele²¹⁷ și a mobilizării

²⁰⁹ Idem, Anglia [„Gladstone a publicat... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 96/29 august 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 193.

²¹⁰ Idem, Germania [„«Nord-Deutsche Allgemeine Zeitung»... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 98/3 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 197-198.

²¹¹ Idem, Turcia [„Diplomația cu mersul de culbec... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 97/1 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 195-196.

²¹² Idem, Cestiunea Orientului [„Din sorginji autorizate... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 102/17 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 205-206.

²¹³ Idem, Anglia [„Cu toate meetingurile... ”], în „C. d.l.”, IX, nr. 99/5 septembrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 201-202.

²¹⁴ Idem, Austro-Ungaria [„Zilele acestea... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 104/ 22 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 209-210.

²¹⁵ Idem, Cestiunea Orientului [„Ziarele din București... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 101/12 septembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *idem*, *Opere*, X, p. 535.

²¹⁶ Idem, Turcia [„La 10 octomvrie... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 109/3 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *idem*, *Opere*, IX, p. 222; *idem*, Turcia [„În urma unei noi audiențe... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 111/8 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 226.

²¹⁷ Idem, Turcia [„Fiindcă realizarea... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 107/29 septembrie 1876, pp. 2-3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 215.

parțiale a armatei rusești la granițele cu Imperiul Otoman²¹⁸. Gazetarul, atent la toate aspectele problemei armistițiului în Balcani, a prezentat și a analizat propunere guvernului englez, adresată marilor puteri europene, ca în timpul încetării temporare a luptelor armata română să ocupe linia de demarcație între sârbi și otomani și provincii Bulgaria, până când conducerea otomană va aplica acolo reformele administrative anunțate anterior. Acest proiect va fi finanțat de marile puteri europene. Dacă acest set de propuneri se va aplica, a conchis Eminescu, România va juca un rol important, civilizator în soluționarea rapidă și eficientă a „problemei orientale balcanice”²¹⁹.

Noul ambasador rus la Istanbul, generalul Ignatiev, despre care am pomenit în paginile anterioare, a înaintat conducerii otomane propunerile rusești pentru încheiere armistițiului cu sârbii și muntenegrenii²²⁰. În paralel cu aceste demersuri diplomatice armata rusă se pregătea pentru un eventual război cu otomanii. Entuziasmul rușilor față de o astfel de confruntare era mare, dar lipsa banilor pentru finanțarea ei se arăta a fi o măsură, a conchis, sarcastic, M. Eminescu²²¹. În cele din urmă, conducerea otomană a acordat sârbilor un armistițiu de două luni, acceptat de Belgrad²²².

După încheierea armistițiului pe frontul balcanic, M. Eminescu a urmărit cu interes preparativele diplomatice pentru organizarea și desfășurarea Conferinței reprezentanților marilor puteri europene de la Istanbul, pentru soluționarea „problemei orientale”, și poziția Angliei²²³, Germaniei²²⁴ sau Imperiului Otoman²²⁵ față de această întrunire. În ceea ce privește poziția oficială a României față de criza din Balcani, guvernul a declarat că va

²¹⁸ Idem, *Rusia* [„Formarea de regimente... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 110/6 octombrie 1876, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 225.

²¹⁹ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Aflăm că guvernul englez... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 110/6 octombrie 1876, p. 2 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 222-223.

²²⁰ Idem, *Turcia* [„În 12/24 octomvrie... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 114/17 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 233.

²²¹ Idem, *Rusia* [„După cele mai nouă dispoziții... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 114/17 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 233-234.

²²² Idem, *Turcia* [„«Foaia oficială» a guvernului... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 117/24 octombrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 238-239.

²²³ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Lordul Salisbury au ajuns la Constantinopol... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 131/1 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 275-276; idem, *Turcia* [„În ședința conferinței... ”], în „C.d.l.”, X, nr. 2/9 ianuarie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, X, pp. 643-644.

²²⁴ Idem, *Germania* [„La prânzul parlamentar... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 129/26 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în idem, *Opere*, IX, p. 271; idem, *Cestiunea Orientului*, [„Răspunsul principelui Bismarck... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 132/3 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 277-278.

²²⁵ Idem, *Turcia* [„Pentru a neutraliza efectele conferinței... ”], în „C.d.l.”, IX, nr. 125/17 noiembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 265.

promova o politică pașnică, „națională“ și neutră²²⁶. Ziaristul, profund cunoscător al evoluției „problemei orientale“, și-a exprimat punctul de vedere în această chestiune, susținând că guvernul român trebuie să se ocupe direct și eficient de soarta românilor sud-dunăreni. El a propus reînființarea fostei mitropolii a Proilaviei, pentru apărarea și promovarea identității și intereselor religioase, cultural-educative, lingvistice ale comunităților românești sud-dunărene. La aceste eforturi și demersuri trebuie să se adauge și cele ale diplomației de la București²²⁷.

M. Eminescu a prezentat cu satisfacție începerea tratatelor diplomatice la Istanbul, în februarie 1877, între sârbi și muntenegreni, pe de o parte, și otomani, pe de altă parte, pentru încheierea păcii în Balcani²²⁸. La 19/31 martie 1877 a fost definitivat și semnat la Londra protocolul final al Conferinței de la Istanbul, act final destinat a rezolva, în opinia semnatarilor, „problema orientală balcanică“. Prin acest protocol se cerea conducerii otomane să încheie pacea cu beligeranții balcanici, să demobilizeze armatele din vestul Bulgariei, să introducă și să aplice reforme moderne, să trateze uman și civilizată populațiile minoritare din imperiu. În caz contrar, Imperiul rusesc putea declara război Imperiului Otoman, pentru a-l sili să accepte prevederile protocolului²²⁹. Eminescu a publicat și a comentat critic textele protocolului și ale actelor adiacente. Continuând analiza politică, autorul a comparat soarta Imperiului Otoman cu cea a Cartaginei antice în conflict cu Roma republicană, aceasta din urmă fiind substituită de concertul marilor puteri europene²³⁰.

În ceea ce privește protocolul amintit și România, M. Eminescu a respins cu indignare și a criticat vehement ignoranța și poziția oficială a marilor puteri europene față de statutul juridico-diplomatic al țării noastre, recunoscut încă din 1856. Astfel, concertul marilor puteri europene clama că neutralitatea României într-un eventual război ruso-otoman nu a fost stipulată în nici un tratat de pace începând cu 1856, că această țară era considerată a fi parte integrantă a Imperiului Otoman. Eminescu a demonstrat, cu luciditate și logică istorico-juridică, pe baza interpretării articolelor XXII-XXVII ale

²²⁶ Idem, *România* [„În ședința Camerei...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 134/10 decembrie 1876, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 284-285.

²²⁷ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Un cuvânt la vreme...“], în „C.d.l.“, IX, nr. 131/1 decembrie 1876, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 276.

²²⁸ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Preocuparea de căpetenie...“], în „C.d.l.“, X, nr. 14/9 februarie 1877, p. 4 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 323-324.

²²⁹ Idem, *Cestiunea Orientului* [„În 7/19 Mart(ie) protocolul...“], în „C.d.l.“, X, nr. 28/13 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 342; idem, *Cestiunea Orientului* [„Știrile din urmă...“]; [„Știrile din străinătate...“], în „C.d.l.“, X, nr. 32/23 martie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, p. 351;

²³⁰ Idem, *Cestiunea Orientului* [„După dezbateri diplomatice...“], în „C.d.l.“, X, nr. 33/25 martie 1877, p. 2 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 352-353.

²³¹ Idem, *Cestiunea Orientului* [„Se pare că pesimiștii...“], în „C.d.l.“, X, nr. 34/1 aprilie 1877, p. 3 (*Revista externă*), editat în *ibidem*, pp. 353-354.

tratatului de pace de la Paris (1856), că statutul european al României era, *de jure et de facto*, diametral opus celui invocat de marile puteri europene²³¹.

Ziaristul M. Eminescu a analizat prevederile tratatului de pace de la Berlin (iulie 1878) și cum s-au reflectat acestea asupra „problemei orientale“. El a considerat că respectivul tratat nu a soluționat „chestiunea orientală“ ci, dimpotrivă, a creat unele complicații diplomatice europene ce ar putea degenera, în anumite împrejurări, într-un nou război. România s-ar fi aflat atunci într-o situație foarte grea, deoarece se situa între Imperiile ruse și Austro-Ungar, în plină expansiune către sudul Europei. Autorul a avansat o soluție pentru ieșirea dintr-o astfel de posibilă criză: țara noastră să-și păstreze neutralitatea politico-diplomatico-militară și sistemul defensiv armat²³².

În vara anului 1880 relațiile greco-otomane se aflau în criză, datorită nesoluționării problemei trasării frontierei comune în Tracia. Eminescu a prezentat atitudinea presei europene față de tergiversările otomane: dacă ziarele englezești pronosticau acceptul otoman în urma blocadei navale a țărmurilor și a Istanbulului, cele de limbă germană se pronunțau pentru păstrarea *status-quo*-ului în Orient și oprirea penetrației rusești în acea zonă²³³. După soluționarea diferendului greco-otoman asupra frontierei comune, prin încheierea unui tratat bilateral (iulie 1881), marile puteri europene își promovau, cu același cinism, interesele complexe în Orientul Apropiat. Eminescu a atras atenția asupra stării de nesiguranță, de continuă agitație politico-diplomatică, de rupere a fragilului echilibru politic existent, a alianțelor politico-militare ce se încheiau, toate fiind rezultate ale jocurilor de interese ale marilor puteri europene²³⁴.

e. Relațiile româno-otomane între 1878-1883²³⁵

Prezentarea primilor ani ai relațiilor dintre România independentă și Imperiul Otoman nu a constituit o orientare principală în publicistica lui M. Eminescu în intervalul temporal amintit anterior²³⁶, ci una secundară, conjuncturală.

²³¹ Idem, *România [„Declarația secretarului de stat Bourke...”]*, în „C.d.l.“, X, nr. 38/10 aprilie 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 358-359; idem, *România [„Agence Russe” capătă din Constantinopole...”]*, în „C.d.l.“, X, nr. 39/12 aprilie 1877, p. 3 (*Revista internă*), editat în *ibidem*, pp. 359-361.

²³² Idem, *[„Nu încapă îndoială...”]*, în „Timpul“, V, nr. 176/8 august 1889, București, pp. 1-2 (*Al doilea editorial*), editat în idem, *Opere*, XI, pp. 290-291.

²³³ Idem, *[„Atitudinea presei oficioase...”]*, în „T.“, V, nr. 219 din 1/13 octombrie 1880, p. 1 (Editorial *București, 30 septembrie 1880*), editat în *ibidem*, pp. 352-353.

²³⁴ Idem, *[„De când cu aplanarea arzătoarelor chestiuni orientale...”]*, în „T.“, VI, nr. 147/9 iulie 1881, p. 1 (Editorial *București, 8 iulie, 1881*), editat în idem, *Opere*, XII, 1985, p. 225.

²³⁵ N. Ciachir, *Istoria*, pp. 251-273, *passim*; idem, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1878-1914)*, în „Buletin A.D.I.R.I.“, nr. 5(23)-1970, București, pp. 3-10.

²³⁶ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, în M. Eminescu, *Opere*, X, 1989, pp. XVII-XIX.

Integrarea Dobrogei, străvechi pământ românesc, fostă provincie otomană (c.1420-1877), în cadrul României independente, în 1878, i-a prilejuit lui M. Eminescu publicarea unor articole pe această temă. Autorul a făcut referiri istorice la luptele dintre Mircea cel Bătrân și otomani pentru stăpânirea teritoriului dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră și la situația Imperiului Otoman în 1878-1878²³⁷. Gazetarul a comentat cu ironie incidentul diplomatic dintre ministrul plenipotențiar român la Istanbul, Dumitru Brătianu, și guvernul otoman, cauzat de faptul că înalții demnitari otomani nu l-au felicitat pe Carol I cu ocazia zilei de naștere. Dar între cele două state nu exista încă o astfel de convenție diplomatică, așa că ministrul român, parțial informat, a cerut scuze părții otomane...²³⁸.

Realitățile concrete din Drobrogea, după trei secole și jumătate de stăpânire otomană, se deosebeau foarte mult de cele din România. Armonizarea acestora se impunea cu necesitate, pentru o integrare pașnică, fără convulsii social-politice, a Dobrogei în cadrul statului român. Eminescu a atras atenția asupra acestor incompatibilități, ce puteau fi totuși depășite. El a propus, de exemplu, ca toți posesorii de pământuri din perioada otomană să devină proprietari de terenuri, pășuni, păduri, livezi etc., în condiții precise, stabilite prin lege, reciproc avantajoase atât pentru țărani, cât și pentru statul român. Trebuia înlocuită și administrația locală românească, coruptă și incapabilă, ce cauza imigrarea românilor dobrogeni în Regat și a turco-tătarilor în Imperiul Otoman, depopulare pe care statul român nu și-o putea permite²³⁹.

O altă problemă asupra căreia a insistat M. Eminescu a fost diferendul româno-otoman cauzat de statutul confesional, juridic, economic etc. al complexului monahal creștin-ortodox de la Muntele Athos. Pentru aplanarea interpretărilor diferite ale acestui statut, pentru depășirea diferendului și rezolvarea problemei amintite, partea otomană a solicitat arbitrajul marilor puteri europene semnatare ale tratatului de la Berlin (1878). Se aștepta răspunsul părții române și stabilirea detaliilor „tehnice” ale viitoarelor ședințe de mediere convocate de tribunalul de arbitraj²⁴⁰.

²³⁷ M. Eminescu, *„De o seamă de vreme...”*, în „T.”, III, nr. 168/2 august 1878, pp. 1-2, editat în idem. *Opere*, X, 1989, pp. 86-88; idem. *„Anexarea Dobrogei”*, în „T.”, III, nr. 182/19 august 1878, pp. 1-2, editat în *ibidem*, pp. 95-98; idem. *„Politische Correspondenz» publică ...*, în „T.”, IV, nr. 53/8 martie 1879, pp. 1-2, editat în *ibidem*, pp. 207-208.

²³⁸ Idem. *„Un incident foarte neplăcut...”*, în „T.”, V, nr. 90/19 aprilie 1880, p. 1 (Editorial: *București, 18/30 aprilie 1880*), editat în idem. *Opere*, XI, 1984, p. 136.

²³⁹ Idem. *„De pe când se discuta încă anexarea Dobrogei ...”*, în „T.”, V, nr. 152/10 iulie 1880, p. 1 (*Al doilea editorial*), editat în *ibidem*, pp. 241-242.

²⁴⁰ Idem. *„O telegramă din Stanbul ...”*, în „T.”, VI, nr. 181/21 august 1881, p. 1, editat în idem. *Opere*, XII, 1985, p. 302; idem. *„Mănăstirile închinatē”*, în „T.”, VI, nr. 199/13 septembrie 1881, p. 3, editat în *ibidem*, pp. 331-332.

În *manuscrisul nr. 2257*, cu texte scrise în primăvara și vara anului 1883²⁴¹, se găsesc însemnări referitoare la popoarele și statele din Peninsula Balcanică. Informații referitoare la greci puteau fi valorificate într-un articol cu un posibil titlu: *Istoria pezevenchilăcului și trădărilor grecului. Luarea Țarigradului și a Moreii prin trădare*, folosind ca sursă de documentare istorică sinteza lui Hammer-Pugstall, G.O.R., citată de Eminescu sub forma: *Izvoare turcești*²⁴². Ipotezicul articol era planificat să apară în ziarul „Timpul” sau, mai sigur, în noul periodic „Matei Basarab”, al cărui redactor-șef ar fi trebuit să fie însuși Eminescu. Prezumtivul articol nu a mai apărut niciodată. În același *manuscris nr. 2257* se găsește o altă însemnare referitoare la Imperiul Otoman în deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea: „Turcia - avem interes să existe”²⁴³. Această apreciere geo-istorică sintetică, realistă, cu accente de cinism, reprezenta concluzia la care a ajuns Eminescu în urma analizei și prezentării obiective a evoluțiilor politico-diplomatice militare, economico-sociale, ideologice-religioase etc. din zona sud-dunăreană-balcanică anatoliană în perioada 1876-1883. Concluzia la care a ajuns ziaristul Eminescu (și clasă politică din România independentă!) coincidea cu cea a marilor puteri europene, cu excepția Rusiei: conservarea statalității otomane era imperios necesară pentru păstrarea echilibrului european și stoparea imperiului țărilor în penetrarea panslavă în Balcani și în zona Strâmtoarelor.

În diferite manuscrise eminesciene există însemnări referitoare la *preocupările lingvistico-filologice turco/otomano-arabo-persane ocazionale ale poetului*. Răspunzând propriei întrebări: „Ce iau cu mine ca extremă actualitate?”, Eminescu a întocmit o listă cu mai multe lucrări de filologie, din care le amintesc pe cele referitoare la limba turcă osmană²⁴⁴: „Abecedar turcesc Petrescu” (poziția 1)²⁴⁵, „Gramatica turco-greacă” (poziția 5)²⁴⁶, „Gram(atica) anglo-franco-turcă” (poziția 6)²⁴⁷.

²⁴¹ P. Creția, D. Vatamaniuc, *Comentarii*, în M. Eminescu, *Opere*, XV, *Fragmentarium. Addenda ediției*, cu reproduceri după manuscrise, documente și presă, Editura Academiei Române, București, 1993, pp. 854-855.

²⁴² M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2257, f. 429 r, p. 386.

²⁴³ *Ibidem*, ms. 2257, f. 430 r, p. 386.

²⁴⁴ *Ibidem*, ms. 2292, f. 24 r, pp. 394-395.

²⁴⁵ Constantin Petrescu, *Abecedarul Turco-Român*, Rusciuk, 1874, 79 p. Această contribuție putea fi procurată de la librăriile bucureștene. De asemenea, lucrarea se găsea și la Biblioteca Academiei Române dăruită de G. Sion în 1882 (în „A.A.R.”, s.II, t. V, 1882-1883, secțiunea I (Partea administrativă și dezbateri), București, 1884, p. 216).

²⁴⁶ M. Eminescu a avut în vedere, probabil, lucrarea lui Demetrius Alexandrides, *Grammatike graikiko tourkike*, Viena, 1812.

²⁴⁷ Presupun că poetul s-a referit la contribuțiile elaborate de J. B. Holdermann, *Grammaire turque*, Constantinopol, 1730) sau Nassif Mallouf, (*Dialogues turcs-français*; Smirna, 1854; *Précis de*

În ms. 2266²⁴⁸ găsim următoarea însemnare: „În două luni înveți orice limbă. (...) Așa înveți limbile clasice: (...) IV. turceasca-latina-română“. Necomentând relativitatea acestei afirmații a lui Eminescu, precizez că el a avut în vedere, pentru atingerea îndrăznețului obiectiv propus, în privința limbii turco-osmane, lucrările, devenite clasice, ale lui Fr. Meninski²⁴⁹. Învățarea limbilor străine se putea realiza, a considerat Eminescu, și prin folosirea *Bibliei*, tradusă în diferite graiuri. Marele poet, preocupat de studiul limbilor europene și orientale, a precizat: „Cumpăr *Biblia* în toate limbile pe cari vreau să le învăț. Toate cele europene. Sanscrita. Iudaica. Araba. Persana (subl. D.P.)²⁵⁰“. El se referea la *Biblia* tradusă în limbile arabă sau persană, pentru creștinii arabi ori persani. Eminescu putea folosi gramaticile elaborate de Silvestre de Sacy²⁵¹ sau de A. Chodsko²⁵², aflate și în marile biblioteci europene din spațiul germanofon. Limba „turcească“ apare și în unele liste cu limbi străine, clasice și moderne, față de care Eminescu s-a arătat interesat. Însă locul limbii „turcești“ în aceste înșiruii este secundar²⁵³.

Interesul lui Eminescu față de limbile turco/osmană-arabă-persană a depășit însă simple adnotări intenționale identificate în diferite manuscrise. El a mers mai departe, întocmind scheme ale alfabetului arabo-otoman, cu cele patru categorii de litere arabe (de bază, de început, de mijloc, de sfârșit), cu respectivele echivalențe literale în alfabetele grec și latin²⁵⁴. De asemenea, a întocmit un tabel comparativ al numerelor otomano-greco-bulgare, cu formele literale și numerice²⁵⁵. Poetul putea să întocmească aceste scheme și tabele folosind *Abecedarul turco-român* al lui C. Petrescu sau *dicționarele turco-franceze* elaborate de Zenker sau Barbier de Meynard, aflate, după cum am precizat deja, și la Biblioteca Academiei Române din București. Aceste lucrări filologice-lexicografice turcologice, cât și altele de același gen, se puteau găsi și în bibliotecile particulare ale unor

grammaire turque, Smirna, 1854). Eminescu mai putea folosi și dicționarele bilingve, ce conțin și elemente sumare de gramatică a limbilor turco-osmană, arabă și persană: T. X. Bianchi, J. D. Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, 2 vol., ed. I, Paris, 1835-1837; ed. a II-a, Istanbul, 1845-1846; N. Mallouf, *Dictionnaire français-turc*, ed. I, Istanbul, 1849; ed. a II-a, Paris, 1856; J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*, vol. I-II, Leipzig, 1866-1876; A. C. Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, vol. I-II, Paris, 1881-1882. *Dicționarul* lui Zenker se găsea și în Biblioteca Societății Academice Române din 1872 („A.S.A.R.“, s. I, t. V, 1872, secțiunea I (Protocoale), București, 1872, p. 19), iar cel al lui Barbier de Meynard din 1883-1884 („A.A.R.“), s. II, t. VI, 1883-1884, secțiunea I, București, 1884, p. 162).

²⁴⁸ M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2266, f. 3 v., pp. 393-394.

²⁴⁹ *Institutiones linguae turcicae... seu Grammatica Turcica*, ed. I, Viena, 1680; ed. a II-a, 1756; *Lexicon turcico-arabico-persicum*, 4 vol., ed. I, Viena, 1680; ed. a II-a, 1780.

²⁵⁰ M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2257, f. 430 v. p. 393.

²⁵¹ *Grammaire arabe*, ed. I, Paris, 1810; ed. a II-a, Paris, 1826.

²⁵² *Grammaire persane*, Paris, 1852.

²⁵³ M. Eminescu, *Opere*, XV, ms. 2255, f. 375 r, p. 394.

²⁵⁴ *Ibidem*, ms. 2276 A, ff. 2 r-3 r-4 r-5 r, pp. 123-126.

²⁵⁵ *Ibidem*, ms. 2276 A, ff. 1 r-1 v, pp. 129-130.

prieteni sau cunoscuți ai lui Eminescu, de unde acesta le putea împrumuta și folosi conform preocupărilor sale orientalistice.

În manuscrisele eminesciene se găsesc sumare referiri bibliografice la lucrări cu tematică istorică orientalistico-turcologică²⁵⁶. Aceste liste/fișe bibliografice au fost întocmite, la sugestia unor profesori universitari sau din proprie inițiativă, în perioada studenției vieneze ori berlineze, sau în cea a directoratului la Biblioteca Universitară din Iași (1874-1875). Este foarte greu de precizat dacă Eminescu a citit lucrările de orientalistă enumerate anterior și, dacă da, în ce măsură a folosit informațiile culese din ele în creația sa poetică/in versuri ori în activitatea jurnalistică.

În ceea ce privește *însemnările* cu caracter filologic/lexicografic orientalistice ale lui Eminescu, ele dovedesc *interesul* poetului pentru uriașul și complexul spațiu istoric, politic, cultural, ideologic, filosofic, religios etc. numit *Orient*. El a dorit să se apropie de *Orient* și pe calea învățării unor limbi orientale, care ar fi deschis nebănuite drumuri și porți, neînchipuite tezaure cu imense bogății spirituale, în varii domenii de manifestare a Spiritului oriental. Intenție logică și laudabilă în sine, dar foarte greu de atins. Totuși Eminescu a îndrăznit să pășească pe acest drum, dar nu a făcut decât doi-trei pași „filologico-gramaticali”, rămânând doar la nivelul *alfabetului* și *abecedărilor* *turco-osman*.

4. Europa sud-dunăreană și Orientul Apropiat otomane se regăsesc într-o serie de creații eminesciene cu o structură aparte în opera „poetului nepereche” (potrivit aprecierii lui Nichita Stănescu). Am în vedere aici anecdote, fabule, cântece, diverse imprecății etc. cu tematică/ problematică otomano-orientală.

În poezia *Antropomorfism*, scrisă prin 1873-1875, poetul a tratat într-o manieră anecdotică, pe un ton umoristic, ușor ironic, eterna temă a iubirii și a „focului sacru” care îi macină pe cei doi îndrăgostiți. Întreaga acțiune se desfășoară într-un cadru otomano-oriental. Personajele gândesc, trăiesc, se comportă „turcește”: „cocoșul lui Mohamet cu arătare luminată (...) se preîmblă-ncet turcește”; „puica cea moțată cu penetul de omă (...) știe-atât că c-o privire/ Galișă poate să prindă pe pașaua ce-și alese”; cocoșul bătrân al gospodăriei cu statut, alură și comportament de „sultan”. Cei doi rivali ajung să se lupte pentru inima puicii moțate. Cocoșul intrus este provocat la luptă: „«Te-oiu sili să lupti cu mine!» strigă iritat sultanul”. Lupta se desfășoară într-o manieră orientală:

„Se trântesc, se rup cu ciocul și mănâncă tăvăleală
Obosesc. Se naște acuma pe-o minută armistiț.

²⁵⁶ Degnignes, *Geschichte der Hunen und Türken der Mongolen und occidentalischen Tataren*. deutsch von Dähnert. 5. Bände. Greifswald. 1768 (ms. 2257. f. 122 r, în *ibidem*. p. 212); D. Kantemir, *Geschichte des osmanischen Kaiserreiches*. 1745, cu indicarea prețului: „7,50 (florini)” - (ms. 2291, f. 10 v, în *ibidem*. p. 220); Kafalov, *Tractate între Turcia și Rusia*, București. 1850; *Oamenii războiului din Orient* Iași. 1855. I. II, V (Ambele titluri în ms. 2278, ff. 80 v. 82 r, în *ibidem*, pp. 215, 216).

Dar curând se-ncaier iarăși. Don Juanul cel pestriț
Cade-n sânge și Sultanul trâmbiță pe el cu fală“.

După acest incident, în care cocoșul-sultan s-a impus incontestabil, puica-veneră a fost eclipsată de alte cotcodacee, „cum odată-l întrecuse, pe Harūn, Vizirul Barmeg“²⁵⁷. Recunoaștem, în organizarea societății galinaceelor patronată de impunătorul cocoș-sultan, structura ierarhică a curții otomano-arabe, aflată la discreția absolută a liderului (sultan, calif) ajuns în grațiile divine ale lui Allăh. Identificăm, de asemenea, secvențe ale luptei publice dintre doi *pehlivân*-i, aflați într-o situație conflictuală sau doar pentru a distra „poporul“.

În grupajul *Familiare-căsătorie*, scris prin 1871, în strofa nr. 116, Eminescu a parodiat obiceiul vânzării fetelor creștine turcilor musulmani, primele ajungând astfel să-și ducă viața, monotonă sau agitată, într-un *harem* otoman:

„Fecioraș de greacă mare
Frumoasă ducută are
Și a scos-o de vânzare.
Negustori o neguța,
Turcii banii număra,
Ea din gur-așa zicea:
Să n-ajungă părinții
Să-și mai vândă copiii,
Ca să vadă tot creștinul
Pe-a cui mână-și dă copilul (...)“²⁵⁸.

În crochiul nr.167 din grupajul *Blesteme*, scris de Eminescu prin 1876, mândruța supărată îl blestemă pe „bădița călare“, printre altele, să rătăcească prin Peninsula Balcanică:

„Și încă să te mai duci
Pân' ce-i cădea rob la Turci (...)“²⁵⁹.

Starea de robie a unor români la diferiți stăpâni otomani, în evul mediu, a influențat puternic mentalul colectiv românesc, lăsând urme în vocabularul cotidian și devenind una din cele mai grave și mai jignitoare imprecății la adresa unui creștin nord-dunărean.

²⁵⁷ M. Eminescu. *Opere*. IV. 1952. pp. 222-230; *passim*; *ibidem*. V. 1958. pp. 189-191.

²⁵⁸ *Ibidem*. VI. 1963. p. 175.

²⁵⁹ *Ibidem*. p.204.

Vecinătatea austriaco-otomană în zona Dunării sârbești a fost menționată într-o *doină de cătanie* din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, prelucrată de Eminescu în setul 189 din grupajul *Cătanie-armată*, prin 1872-1873.

Un fecior ardelean a fost înrolat „cătană împăratului“ și s-a deplasat către graniță sudică a Imperiului Habsburgic:

„Când era la meazazat
Fu-n cetate la Arad,
Dar când fu în vremea cinei
Fu-n marginea Dunării,
Iar în vremea prânzului,
Fu-n granița Turcului“²⁶⁰.

Trebuie subliniată precizia cu care Eminescu a determinat etapele de marș ale cătanilor imperiale către „granița Turcului“, situată pe linia Dunăre-Timoc-Zaječar-sud Krzușevac. Această configurație frontalieră austriaco-otomană a existat în perioada 1817-1739, astfel putând fi datată și balada de cătanie pe care poetul a prelucrat-o în grupajul tematic amintit anterior.

Și războiul ruso/româno-otoman a avut ecouri în creația artistică eminesciană de inspirație folclorică. 'Osmân-**pașa**, încercuit la Plevna de ruso-români, solicită ajutorul coreligionarilor săi:

„Frunză verde siminoc,
Tot orașu-i cu noroc,
Numai Plevna stă în foc;
Osman Pașa la mijloc
Și strigă în gura mare:
– Săriți turci, săriți Tătari,
Că ne-o pus Rușii la cale.
Șed armați și îmbrăcați
Cu mușamale,
Cu armele la spinare“²⁶¹.

Următoarea strofă a grupajului, cu aceeași localizare geografică, pare mai mult un exercițiu de versificare:

„Frunză verde trei castane,
De la Plevna mai la vale
Se plimbă Husman călare
C-o basma de portocale“²⁶².

²⁶⁰ *Ibidem*, p.221.

²⁶¹ *Ibidem*, p.226, strofa nr. 203, scrisă prin 1878-1879.

Este evidentă echivalența: Husman = 'Osmân-pașa, generalul otoman din războiul de la 1877.

La Țarigrad (Istanbul) a plasat M. Eminescu desfășurarea acțiunii, simple de astfel, din strofa nr. 58 din grupajul *Câteva irmoase ce se cântă după masă. Cântece de lume din jumătatea întâia a secolului (al XIX-lea). B (2308)*. Personajul principal, flăcăul arhetipal, a agonisit o sumă de bani pentru a petrece cu prietena sa, Stanca, câteva zile plăcute. Dar afecțiunea Stancăi a fost direct proporțională cu greutatea pungi flăcăului român: Rămas lefter, el părăsește dezamăgit Țarigradul, Sibarisul de pe Bosfor²⁶³.

În același grupaj, în strofa nr.80, identificăm ecoul produs în mentalul colectiv de caracterul special al relațiilor juridice otomano-române în sec. XV - prima jumătate a sec. XIX: numirea și destituirea unui domn și voievod moldav/valah se făcea prin *fermăn*-ul sultanului de la Istanbul:

„Frunză verde și-o lalea,
Ah, Marița, doamna mea,
La Bibescu că intra:
Iorgule Bibescule,
Iată firman de la Sultan
Să te lipsești de domnie,
Să priimești boerie“²⁶⁴.

Plecând de la motivul activităților comerciale desfășurate de „negustorii din Constantinopol“, M. Eminescu a definit relația dintre poet și cititor: primul „vinde“ creația sa celui de-al doilea, prețul fiind unul inedit, sui-generis: „vremea și auzul“. Adică, explicitând, timp fizic pentru parcurgerea creației poetice și predispozițiune intelectuală și sufletească pentru înțelegerea, receptarea și interpretarea acesteia. Subiectul poeziei este foarte puțin legat în sine de orașul Constantinopol, numele capitalei bizantino-sultanele fiind un simplu element de rimă²⁶⁵.

5. În Arabia și în Orientul Mijlociu, vecine cu Imperiul Otoman și influențându-se reciproc în varii domenii de creație materială și spirituală, a plasat M. Eminescu acțiunea unor opere în versuri sau în proză ale sale, cu tematică/de inspirație orientală.

²⁶³ *Ibidem*, p.26. strofa nr. 204, scrisă prin 1878-1879.

²⁶⁴ *Ibidem*, p.454.

²⁶⁵ *Ibidem*, p.469.

²⁶⁶ *Idem. Opere*. IV, 1952. p. 205, poezie scrisă prin 1873-1875; *idem, Opere*, V, 1958. pp. 180-185 (Perpessicius a presupus că această poezie ar fi prefătat ciclul terținelor din *În căutarea Șeherezadei*).

Metaforic vorbind, Eminescu a pornit *În căutarea Șeherezadei*²⁶⁶ încă de prin 1871-1875. Călătorind din Nord către Sud, poetul pelerin a ajuns în *Orient*. În fața ei se deschide o lume fabuloasă, mirifică, edenică, ce pare de vis:

„Dar ah! ce văd? E vie? O'ntunecime
Ridică colții înalți din frânta mare.
Cine îmi spune ce minune-i? Nime?

Din ce în ce un rai în depărtare
Se desfășoară dintre stânci trunchiete,
Plesnite lin de undele amare.

Munții înalți la cer străbat, se vede;
Văi cu izvoare s'adâncesc sub soare
Și dealuri mari păduri înalță'n spate:

E Orientul. - Codrii cu grandoare
Cu vârfii 'nalți vor norii să-i disfețe.
Cetăți prin ei își pierd a lor splendoare“²⁶⁷.

În această lume desprinsă parcă din *O mie și una de nopți*, poetul nu caută *adevărul* ce implică *minciuna*, ci *înțelepciunea*, care transcede toate aceste categorii filosofice:

„Eu adevăr nu ca(u)t-ci 'țelepciune.
Căci mintea ce de 'nțelepciune goală,
Oricât de multe adevăruri ști-ar,
Izvor de amărăre-i și de boală“²⁶⁸.

Înțelepciunea însăși era personificată de regina Șeherezada, soția dinastului Orientului, cea

„De 'nțelepciune plină și de frumusețe:
Ș'a o privi doar soarelui se cade“²⁶⁹.

Concluzia la care a ajuns poetul pelerin este una incitantă: înțelepciunea orientală e o inestimabilă și o incomensurabilă sursă de inspirație, de experiențe, trăiri, sentimente, alegorii, mituri etc. pentru orice creator de vers sau proză.

Este posibil ca această creație eminesciană să fie emanația operelor literare/științifice citite și a cursurilor audiate, toate cu tematică generală orientală, în perioada studenției venetice și berlineze.

²⁶⁶ Idem. *Opere*. IV. pp 206-211.

²⁶⁷ *Ibidem*. p.207.

²⁶⁸ *Ibidem*. p. 208.

²⁶⁹ *Ibidem*. p. 209.

Continuându-și călătoria ideatică, imaginară, spațio-temporală prin Orientul Mijlociu, Eminescu s-a oprit în capitala Califatului arab, Bagdad, stat condus de califul Hārūn ar-Rașid (786-809 e.c.), contemporanul împăratului francez Carol cel Mare. Poetul a preluat și a versificat un subiect literar-istoric din marea culegere de povești, basme și motive orientalo-arabe, numită *Halima*. De unde și numele creației eminesciene: *Din Halima*.

Califul, numit de marele poet: „sultanul“, împreună cu vizirul său, obișnuia să călătorească prin Bagdad *incognito*, pentru a cunoaște în mod direct, concret, „pulsul“ marii metropole arabe:

„Harun al Rașid prin Bagdad adese
Tiptil pe uliți cu vizirul iese,
Pe când prin frunza verde de platane
Seninul nopții luminos se țese“²⁷⁰.

Într-un cartier periferic al Bagdadului, oraș pe care Eminescu l-a descris în succinte tușuri orientale, cei doi, califul și vizirul său, au descoperit comportamentul ciudat al unui bătrân înțelept și al tânărului său discipol de origine sahariană. Hārūn a judecat cazul, identificând cauza aparent neînțelesele atitudini ale celor doi: purificarea, mântuirea prin suferință fizică²⁷¹. Poezia a fost compusă prin 1879-1880, în perioada în care autorul a consultat *sinteza* de istorie otomană elaborată de Hammer-Purgstall sau ulterior acestei documentări²⁷².

În spațiul oriental *persan*, M. Eminescu nu a zăbovit prea mult. El a tradus din germană, probabil în timpul studenției berlineze (1872-1873) sau în anii imediat următori, câteva dintre *Cântecele de iubire*²⁷³ ale poetului și eruditului persan Abdurrahman Nureddin bin Ahmad Djami (1414-1492). Eminescu a folosit pentru traducere varianta germană a poemelor lui Djami, realizată de orientalistul Fridrich Rückert (*Aud Dschami's Liebeslieden*, în „Zeitschrift der deutschen morgenländische Geschichte“, 1871, Berlin, pp.593-604)²⁷⁴.

India l-a atras și l-a fascinat puternic pe Eminescu, încă din perioada școlarității la Cernăuți, inspirându-l în creația sa în versuri sau în proză²⁷⁵. Nu am intenția să prezint, în linii generale, acum și aici, problematica precizată anterior. Doresc doar să punctez preocupările poetului față de universul indian prin enumerarea unor creații în versuri (*Scrisoarea I, Rugăciunea unui dac, Kamadeva, Ta Twam asi, Glossa, Oda în metru antic*

²⁷⁰ Idem. *Opere*, IV. poezia *Din Halima*, p. 405.

²⁷¹ Ibidem. p.407.

²⁷² Idem. *Opere*, V. pp. 433-434.

²⁷³ Idem. *Opere*, XV, 1993, ms. 2286, ff. 44 r-v. 51 r-v, pp. 725-728.

²⁷⁴ Ibidem. p.905.

²⁷⁵ Amita Bhose, *Proza literară a lui Eminescu și gândirea indiană*, în M. Eminescu, *Opere*, VII. 1977. pp. 402-420; idem, *Eminescu și India*, Iași. 1978.

etc.) sau în proză (*Poveste indică*, *Sărmanul Dionis*, *Geniu pustiu*, [*Toma Nour și ghețurile siberiene*], [*Archaeus*], [*Avatarii faraonului Tlă*] etc.), în care apar influențe ale culturii și civilizației indiene. Deși considerată a ocupa un loc modest în cadrul creației eminesciene de inspirație indiană, fiind catalogată drept o prelucrare a unui text rezumat al unui poem indian (sau a traducerii germane a acestuia)²⁷⁶, proza *Poveste indică*²⁷⁷ merită totuși atenția cuvenită. Susțin aceasta deoarece *Poveste indică* conține, doar amintite sau tratate sumar, diferite motive preluate din organizarea și gândirea social-politică, culturală, religioasă etc. indiană, regăsite în celelalte creații eminesciene de inspirație indo-orientală.

*

* *

6. Considerații bilanțiere. *Istoria* Imperiului Otoman (în Europa central-sudică și în Orientul Apropiat), a Orientului Mijlociu și a relațiilor româno-otomane între secolele XIV-XIX a constituit o nouă direcție de abordare a operei profunde și complexe a lui Mihai Eminescu. Am propus cinci nivele tematico-cronologico-geografice de analiză a preocupărilor literaro-filosofico-gazetărești ale „Omului deplin al culturii românești” (aprecierea lui Constantin Noica) față de unitățile geo-teritoriale, statal-administrative și etnice enumerate anterior.

În prezenta contribuție mi-am propus să identific și să analizez succint contribuțiile eminesciene (poezie, proză, ziaristică etc.) compatibile cu tematica precizată în titlu, pe o parte, să identific sursele de informare-documentare istorico-filosofice referitoare la Imperiul Otoman/Orient și impactul lor asupra operei lui Eminescu, pe de altă parte. Dacă prima cerință a investigației mele este relativ accesibilă, cea de-a doua se dovedește a fi mult mai pretențioasă. Aceasta deoarece trebuie parcurs drumul invers, de la creația eminesciană definitivă, editată deja, sau de la manuscrisele autorului, îndelung cercetate în ultimul secol, la sursele de informare-documentare istorico-filosofico-etnografice gazetărești ce au stat la baza intensului act de creație eminescian. Și, după cum deja se știe, acest traiect al investigației este foarte dificil și presărat cu numeroase capcane și incertitudini „bibliografice”.

Am pornit, evident, de la nivelul informațional-bibliografic existent la sfârșitul secolului al XX-lea despre *Universul Eminescu*, folosind aceste categorii de informații în parcursul demersului meu investigațional. Unele încheieri la care am ajuns aș deocamdată, caracter de ipoteze de lucru, rămânând ca viitoarele cercetări interdisciplinare în acest domeniu al creației eminesciene să le infirme, să le completeze sau să le confirme. Altele au devenit deja certitudini, completând, confirmând sau eliminând diferite concluzii stabilite anterior și impunând, astfel, unele noi.

²⁷⁶ P. Creția. *Comentarii*, în M. Eminescu. *Opere*. VII, pp. 382-384.

²⁷⁷ M. Eminescu. *Opere*. VII. *Poveste indică*, pp. 276-277. scrisă în 1873 (Perpessicius) sau în c. 1874 (Amita Bhose).

6.1. Istoria Imperiului Otoman și evoluția relațiilor româno-otomane în secolul

al XIV-lea au fost versificate inegalabil de M. Eminescu în prologul și în partea I a *Scrisorii a III-a*, publicată la 1 mai 1881. În prolog, marele poet a versificat motivul poetic al „visului lui 'Osmân“, vis prevestitor al întemeierii dinastiei osmane șaseseculare și al ascensiunii vertiginoase a tânărului stat otoman. În partea I Eminescu a prezentat confruntarea politico-militară, ideologică, religioasă etc. dintre Mircea cel Bătrân, realistul conducător al Țării Românești, și Băyezîd I, vulcanicul sultan otoman.

Eminescu a folosit ca surse istorice de informare-documentare diferite contribuții străine și românești, identificate cu *certitudine*: Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, vol. I; E. Hurmuzaki, *F.I.R.*, vol. I; D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*; Gh. Șincai, *Chronica Românilor*; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*; B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*. Ca probabile surse istorice sau literare putem enumera: Zinkeisen, *G.O.R.E.*, vol. I; D. Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*; B. P. Hașdeu, *Originile Craiovei (1230-1400)*; *Vechiul Testament (Geneza/ Facerea)*, capitolele 35-36; V. Hugo, *Booz endormi*.

6.2. Diferitele episoade specifice din istoria Imperiului Otoman și a relațiilor

româno-otomane în intervalul temporal: secolul al XV-lea - c. 1877 au fost prelucrate și prezentate de Eminescu în creații în versuri, în proză și în articole gazetărești circumscrise perioadei 1867-1883. Creațiile în versuri vizate în acest caz, enumerate în ordinea cronologică a derulărilor evenimentiale, sunt: *Ștefan cel Mare*, [*Poemul Putnei - Închinare lui Ștefan Vodă*], *Ștefan cel Tânăr*, *Alexandru Lăpușneanu*, *Doncilă*. Aceștia li se adaugă proza *Trăia într-un orășel supus turcilor...* și rezumatele istorice de lucru ale lui Eminescu, enumerate și analizate sumar în paginile secțiunii 2.3. . Dintre articolele de ziare scrise de Eminescu-gazetarul se circumscriu tematicii acestei secțiuni următoarele: grupajul [*„Cinci secole de istorie“*], [*„Politica orientală în veacul XVIII“*], [*„Politica Habsburgilor“*], [*„Drepturile Românilor“*], [*„Marile puteri încalcă tratatele internaționale“*], [*„Politica Rusiei în secolul XVIII“*], [*„Forța dreptului față cu dreptul forței“*], [*„O parte a cestiunii orientale“*].

Sursele sigure istorico-literare de informare-documentare utilizate de M. Eminescu pentru elaborarea contribuțiilor analizate la secțiunea 2 au fost: *Chronica Românilor*, de Gh. Șincai; *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, Iași, 1846-1852, București, 1872-1874; E. Hurmuzaki, *F.G.R.*, I-II. Band; Hammer-Purgstall, *G.O.R.*, II. Band; *Istoriile Domnilor Țării Rumânești*, de Radu Popescu; nuvela *Alexandru Lăpușneanu*, de Costache Negruzzi; *Brockhaus Konversations-Lexicon*; *Mayers Konversations-Lexicon*; *Istoria critică a românilor*, de B.P. Hașdeu; *Chronica Hușilor și a Episcopiei Hușilor*, de Melchisedec Ștefănescu; *Descrierea Moldovei și Istoria Imperiului Otoman*, de D. Cantemir; *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, de W. Wilkinson; *Documente privitoare la istoria Românilor*, de E. Hurmuzaki, vol. VII; *A.I.R.*: „T.M.I.R.“: *Uricariul...*, întocmit de Th. Codrescu; *Răpirea Bucovinei* de M. Kogălniceanu; diferite articole din periodicele românești și europene ale vremii.

Ca *surse probabile* de informare-documentare istorico-literare utilizate de M. Eminescu amintesc poemul *Sânta Sofia*, de D. Bolintineanu; lucrarea *Răpirea Bucovinei* de Vasile Maniu; anumite articole tematice din periodicele românești și europene ale vremii, pe care ziaristul nu le-a amintit și nu le-a citat în contribuțiile sale, din diferite motive.

6.3. M. Eminescu-istoricul, dublat benefic de **M. Eminescu-gazetarul**, a prezentat principalele evoluții ale istoriei Imperiului Otoman (1875-1882) și ale puseului **criză orientale (1875-1878)** într-un număr important de articole gazetărești, peste 255, publicate în periodicele: „Curierul de Iași“, Iași, mai 1876- octombrie 1877 (c.205 articole), „Timpul“, București, noiembrie 1877-iunie 1883 (c.50 articole). La cele peste 255 articole cu referire directă la tematica enunțată în introducerea acestei secțiuni se adaugă alte c. 100 de articole cu trimiteri indirecte la aceeași sferă de preocupări. Aceste ultime 100 de articole nu au fost contabilizate în această secțiune, referirile la ele făcându-se tangențial.

Tematica celor c. 255 de articole analizate în secțiunea 3 permite alcătuirea a **cinci grupaje** focalizate pe unități și fapte geografico-istorice individualizate între ele, de puternic interdependente. Întrepătrunderea dintre ele, legică și logică, generează o unitate în diversitate a analizei evoluțiilor geo-istorice din Imperiul Otoman și din spațiul limitrof, în perioada 1875-1883.

M. Eminescu nu a fost personal corespondent de război pe fronturile de luptă din sudul Dunării, iar ziarele „Curierul de Iași“ și „Timpul“ nu au avut un astfel de angajat în perioada 1875-1877 și nici corespondenții de presă în țările/ imperiile vecine cu România între anii 1875-1883. Din acest motiv, ilustrul gazetar a fost nevoit să folosească diverse surse de informații: știrile și/sau articolele apărute în alte ziare românești și/sau în cele străine, în special de limbă germană. Pentru elaborarea articolelor de sinteză, ce trebuiau să ofere cititorilor o imagine de ansamblu asupra evoluțiilor globale spațio-temporale, Eminescu a folosit documentele diplomatice ale diferitelor întruniri, conferințe sau congrese internaționale, la care se adăugau lucrările istorico-diplomatice, culegerile de documente etc. enumerate la secțiunea 2 sau amintite chiar de autor în contribuțiile sale gazetărești.

Pentru perioada c. 1876-1883 trebuiesc amintite și **preocupările** lingvistice, filologice turco/otomano-arabo-persane ocazionale ale lui Eminescu. Deși marele poet a avut intenții teoretice generoase în domeniul amintit, totuși nivelul real al acestor preocupări a fost modest, Eminescu rămânând doar la nivelul **alfabetului și abecedarului turco-osmano-arab**.

6.4. Acțiunea unor anecdote, fabule, diverse cântece etc. cu tematică otomană orientală, prelucrate de Eminescu, se plasează în **Europa sud-dunăreană și în Orient Apropiat otomane**. Din această categorie tematică fac parte contribuțiile: **Antropomorfism, Familiare-căsătorie, Blesteme, Cătănie-armată, Câteva irmoase..., Cu negustorii din Constantinopol**.

Sursele de inspirație folosite de Eminescu pentru elaborarea creațiilor sale din această secțiune au fost baladele, povestirile și cântecele populare, cântecele de haiducie, motive și subiecte literaro-filosofice general universale, românești, sud-dunărene, orientale. Contribuțiile eminesciene circumscrise acestei secțiuni sunt cele mai modeste valoric din totalitatea celor subsumate temei de analiză a acestui studiu. Unele dintre ele par a fi, la prima vedere, simple exerciții de rimă ale marelui poet. Dar, după o analiză temeinică, rezultă că Eminescu a prelucrat, în metrică populară, la un nivel literar-artistic superior, teme și motive populare românești, sud-dunărene și orientale, expunându-și propriile sale idei și concepții literare-filosofice, pornind de la o premisă dată.

6.5. Abordarea tematicii enunțate în titlu ar fi incompletă dacă nu ne-am referi și la **Arabia-Orientul Mijlociu**, spații limitrofe Imperiului Otoman, zone geografice în care Eminescu a plasat acțiunea unor opere în versuri sau în proză ale sale, de factură orientală. Selectiv, din această categorie fac parte operele: *În căutarea Șeherezadei*, *Din Halima*, *Din cântecele de iubire ale lui Djami*, *Scrisoarea I*, *Rugăciunea unui dac*, *Kamadeva*, *Te Twam asi*, *Poveste indică* etc.

Eminescu a folosit ca surse de informare-documentare pentru operele din această categorie culegerea de povești arabo-orientale *O mie și una de nopți* (*Halima*), ediția germană a *Cântecelor de iubire ale lui Djami*, cursurile de istorie a filosofiei și literaturii indiene, audiate și rezumate de tânărul student ipoteștean la Viena și Berlin, tratatul de istorie a filosofiei budiste indiene de E. Burnouf (*Introduction à l'histoire du Bouddhisme Indien*, Paris, 1844; 1876), de istorie a literaturii indiene de F. A. Weber (*Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte*, Berlin, 1852), culegeri de basme și povestiri indiene din epocile antică și medie.

Creațiile de inspirație și cu tematică indiano-orientală ale lui Eminescu reprezintă un segment important al operei acestuia, cum a demonstrat critica de specialitate din ultimele decenii. Aceste creații au fost rezultatul preocupărilor genialului autor pentru *Orientul indian* și a capacității sale de a înțelege și a integra într-un sistem filosofico-literar bine articular valorile și concepțele perene ale culturii și civilizației orientale indiene.

*

* *

Operele eminesciene amintite și analizate în cele cinci secțiuni ale prezentului studiu au un **numitor comun**, ce cred că a fost deja perceput de către cititori: *preocupările* lui Eminescu pentru istoria Imperiului Otoman, a arealelor orientale limitrofe și a relațiilor românilor cu aceste entități statale, culturi și civilizații, între secolele XIV-XIX. Plecând de la aceste preocupări, abordări și finalități, opera în versuri, în proză și ziaristică a **Zeului rostirii românești** poate fi clasificată și luând ca element de referință **Imperiul Otoman/Orientul** și influențele reciproce româno-otomano/orientale.

M. Eminescu **nu a avut intenția**, categoric exprimată, de a scrie în versuri sau în proză o istorie a Imperiului Otoman și/sau a relațiilor româno-otomane. Îi lipseau, de altfel, pregătirea și concepția științifico-istorico-filologică strict necesare. Dar tentația a

fost foarte mare și Eminescu nu i-a putut rezista. Au rezultat astfel piese dispartate dintr-un întreg, care nu a putut fi totuși finalizat. Istoria, cultura și civilizația otomană și/sau orientală au fost, în primul rând, o **sursă ineputizabilă** de motive și teme poetice pentru opera lui Eminescu. Abia în al doilea rând ele au constituit suportul și motivația unor preocupări de orientalistă-turcologie ce excedau sfera creației literar-gazetărești. Amintirile preocupări ale lui Eminescu au asigurat legătura dintre sursele, motivele și temele poetice „turco-orientale” și operele în care acestea și-au aflat o prelucrare genială, inegalabilă. Unele dintre creațiile eminesciene prezentate în acest studiu sunt doar etape intermediare către *mareu operă* a Bardului de la Ipotești, indiferent ce titlu ar fi purtat.

Referitor la **istoria Imperiului Otoman**, Eminescu s-a oprit asupra celor mai importante momente și fapte istorice din intervalul c. 1300-1883: întemeierea statului otoman la începutul secolului al XIV-lea, confruntarea Băyezid I - Mircea cel Bătrân, Mehmed II și cucerirea Constantinopolului în 1453, „criza orientală” și războaiele din Balcani-Caucaz între anii 1875-1878. Alte momente din această evoluție statală șaseseculară au fost tratate superficial, datorită importanței minore a acestora sau inexistenței/precarității surselor de informare-documentare.

M. Eminescu a lăsat puține informații certe despre sursele istorico-literare utilizate pentru informarea-documentarea necesară elaborării operelor sale de inspirație „turco-orientală”. Din acest motiv, identificarea altor surse de documentare utilizate de Eminescu s-a realizat cu o anumită marjă de relativitate, minimă dealtfel.

Toate creațiile eminesciene în versuri, în proză sau gazetărești cu tematică „turco-orientală” ar putea fi reunite într-un **volum special** consacrat acestui segment al operei **Zeului rostirii românești**. Cele 16 volume ale **Operei** lui Mihai Eminescu, editate până acum, facilitează realizarea acestei inițiative. Finanțarea adecvată a acestui proiect ar înlătura ultirtele piedici din calea editării sale. Acum, la începutul mileniului III, după ce am sărbătorit „2000 – Anul Internațional Mihai Eminescu”, suntem datori marelui literat român, culturii române, istoriei Imperiului Otoman și a relațiilor otomano-române, prieteniei româno-turce, cu acest **volum tematic**. Este, în fond, **oferta mea de continuă și completă omagiere a lui Eminescu**.

Mihai Eminescu et l'histoire de l'Empire Ottoman (Résumé)

L'histoire de L'Empire Ottoman (dans l'Europe centrale-européenne et dans le Proche Orient), du Moyen Orient et des relations entre les Roumains et les Ottomans du XIV-e siècle jusqu'au XIX-e siècle, a constitué une *nouvelle direction d'approche* de l'œuvre profonde et complexe de Mihai Eminescu. J'ai proposé *cinq niveaux* thématiques, chronologiques et géographiques d'analyse des préoccupations littéraires, philosophiques et journalistiques de „l'Homme complet de la culture roumaine” (selon Constantin Noica) concernant les unités géographiques et territoriales, statales, administratives et ethniques qu'on vient de mentionner:

1. *L'Histoire de l'Empire Ottoman et des relations entre les Roumains et les Ottomans* au XIV-e siècle, concernant principalement la confrontation politique, idéologique, religieuse et militaire entre Mircea le Grand et Bayezid I-er Yıldırım. Mihai Eminescu a versifié d'une manière inégalable ces réalités historiques dans le prologue et la première partie de „*Scrisoarea III*” („*Lettre III*”), publiée le 1-er Mai 1881.

2. *Des épisodes de l'histoire de l'Empire Ottoman et des relations entre les Roumains et les Ottomans, entre le XV- siècle et la moitié du XIX-e siècle* ont été adaptés et présentés par Eminescu dans des créations en vers, en prose et dans des articles éditoriaux parus dans l'intervalle 1867-1883.

3. Une nouvelle poussée de la „*crise orientale*” (1875-1877), la guerre russo/roumaino-ottomane (1877-1878) et ses conséquences, les évolutions à l'intérieur de l'Empire Ottoman (1876-1882) ont été présentées par le journaliste M. Eminescu dans plus de 250 article publiés de 1876 à 1882.

4. *L'Europe sud-danubienne et le Proche Orient ottomans* ont été les zones d'action de quelques anecdotes et fables à problématique/thématique orientale. Ainsi, reconnaît-on facilement dans les animaux personnifiés par Eminescu, des archétypes humains, des conceptions, des traditions, des coutumes, des mentalités, des éléments de culture et civilisation ottomano-arabo-persanes.

5. *L'Arabie et le Moyen Orient* ont continué une extension géographique et historique dont le poète a assimilé quelques thèmes littéraires et philosophiques et où il a placé le déroulement et le dénouement de quelques-unes de ses créations en vers et en prose.

Ayant comme pont de départ ces préoccupations, démarches et finalités, l'œuvre en vers, en prose et l'œuvre journalistique du *Dieu de la poésie roumaine* peut être analysée aussi en prenant comme élément de référence *l'Empire Ottoman/l'Orient et les influences réciproques roumaino-ottomanes/orientales*.

L'histoire, la culture et la civilisation ottomanes et/ou orientales ont été, au début, *une source inépuisable* de motifs et de thèmes poétiques pour la création eminescienne. C'est par la suite qu'elle sont devenues *le support et la motivation* de quelques préoccupations d'orientalisme et de turcologie qui excédaient la sphère de sa création littéraire et journalistique. Cet *intérêt orientaliste* d'Eminescu a assuré la liaison entre les sources, les motifs et les thèmes poétiques „turco-orientales” et les œuvres eminesciennes dans lesquelles ceux-ci ont subi une transformation géniale, inégalable.